Kun. Kazimieras Jasėnas

Iš meno prieaušrio

Archeologijos ir geologijos daviniai Sumerijos, Babilonijos, Asirijos, Persijos, Egipto, Mikėnų, Tirinto ir Kretos kūryba

Jelgavā, 1939
Autora izdevums

A/S. VALTERS UN RAPA
GRĀMATSPIESTUVE,
RĪGĀ, BRĪVĪBAS IELĀ Nr. 129/133

IŠ MENO PRIEAUŠRIO

Pratarmė.

Nūnai pergyvename pažangos laikmetį. Radijas, lėktuvai, elektra, įvairių įvairiausios mašinos bei įmonės atstoja žmogaus jėgas. Galų gale patsai žmogus virsta mašina. Deja, ta mechanizacija blogai atsiliepia į jo kūno ir dvasios kultūrą. Ilgainiui jis pasidaro materialistu ir nustoja aukštesnių siekių. Važiuodami per Lietuvą jau galime tai pakankamai pastebėti. Visur matome sumaniai išvestą melioraciją, laukai pavyzdingai išdirbti, sodžiai išparceliuoti. Kur pažiūri, veisliniai gyvuliai, pirmos rūšies javai, pievos apsėtos našia žole, pieninės ir vežamų bekonų eilių eilės, kad ir pravažiuoti sunku. Tuo, žinoma, tik galima pasidžiaugti. Mūsų kraštas, amžiais svetimų valdomas, žymiai buvo atsilikęs nuo kultūringų žemių, ir turime būti širdingai dėkingi mūsų valdžiai, kad taip rūpinosi krašto gerove.

Deja, atidžiau apsižvalgę, pastebėsime ir savo blogąsias puses. Vos retkarčiais sutiksime žmoniškus trobesius. Stogai šiaudiniai, langai mažučiai, o kaminai, pastatyti ant lubų, gresia gaisro pavojum. Apie kitus trobesius ir kalbėti neverta. Daržinės, kūtys, klojimai kreivi, į žemę sulindę, stogai kiauri, vidury įdubę. Manytumei, kad čia gyvena tik beturčiai. Tačiau, kaip girdėti, tie skurdūs ūkininkai duoda dukterims 2 — 5 tūkstančius kraičio. Vietomis šalia vieškelio pastebi trobesius, kokių ir Azijoj neaptiksi. Tai bjaurūs griuvėsiai, kuriuos jau seniai reikėjo nuardyti, bet jie vis tebestovi, bjaurindami apylinkę. O keliu eina puikūs autobusai, birbia limuzinai, veždami ne tik savuosius, bet ir svetimšalius, kurie nustebę žiūri į tas baidykles.

Kodėl taip yra, nesunku įspėti. Tai materializmas, pagrįstas apsileidimu ir grožio supratimo stoka. Kam čia gražūs trobesiai, kad jie pelno neduoda?! Taip gyveno mūsų tėvai, taip ir mes galime gyventi. Dargi kunigėliai barasi už puikybę.

Bet mūsų liaudis tuo nekalta. Niekas jai neįskiepijo grožio pomėgio ir neugdė estetikos, o be grožio ir meno tikra kultūra būti negali. Ji bus tik dirbtinė ir nepastovi, kaip gėlės be šaknų. Kad ir žydi ir kvepia kurį laiką, bet greit nuvysta ir apmiršta. Kol turėjome gražių kryžių ir darželiai buvo gražūs. Dingus vieniems, pakrito ir antrieji. Tauta tik tada bus sveika ir pataps kultūringa, kada supras grožio vertę ir ims domintis menu.

Pavartykime pasaulio istoriją, o pamatysime, kad taip yra. Visos tautos ir valstybės, nors ir labai turtingos ir narsios, be meno greit žlugo. Filistinai, amalekitai, edomitai, moabitai, amonitai ir kitos senosios tautos, neturėjusios meno padarų, žuvo, nepalikdamos nė pėdsakų po savęs. Jų vardus težinome iš Šventojo Rašto. Bet fenikai, hetitai, sumerai, babiloniečiai ir asiriečiai pergyveno ilgus amžius ir šiandien pasaulis gėrisi jų puikiais monumentais. Iš tikrųjų, menas ir kultūra yra dvyniai, kurie vargu ir išskirti. Jų ir amžius beveik vienodas. Senovės graikai ir romėnai tol buvo galingi, kol jų menas tvirtai stovėjo. Žlugus menui, dingo ir jų galia bei kultūra.

Kad geriau pastebėtum tą reiškinį, pasitraukime mintimi 5000 metų atgal ir pažiūrėkime, kaip jau tada menas su kultūra žygiavo lygiagrečiai. Rodos, tai brolis ir sesuo, negalį vienas be antro gyventi.

Dabar meno pasaulis ypač susidomėjęs oriento kūryba. Ekspedicija po ekspedicijos vyksta Mezopotamijon, Egiptan, Persijon, ir sulenda į žemę, ieškodamos vertingų senienų. Jas remia tautos, valstybės ir turtuoliai, nesigailėdami lėšų. Milijonai jau sukišta į žemes, bet daugiau iškasta negu įdėta. Radinių vertė jau siekia milijardų. Londono, Paryžiaus, Berlyno, New-Yorko ir kitų sostinių muzejai prisipildė oriento senienomis ir žavi lankytojus. Net Kaunas turi savo mumiją. Kada Berlynas didžiuojasi Pergamono altorium, New-Yorkas nustebina pasaulį dinozauro kiaušiniais, kuriems mokslinčiai duoda 85 milijonus metų. Kadangi tie kiaušiniai rasti Gobi tyrų uolose, tai amerikiečiai juos persigabeno su visomis uolomis, kad nesužeistų radinių. Galima išsivaizduoti jų transporto išlaidas.

Ir neveltui tiek lėšų sukišta į žemes. Pabudo iš letargo idealizmas, ir sumaterializėjusios masės pakėlė galvas į pamirštą idealų pasaulį. Anot oficialių žinių vieno Berlyno senienų muzejus nuo spalio 1930. m. iki sausio 1931. m. aplankė 600 000 žmonių. Tai itin gražus reiškinys materialistiniam Berlyne. 1930. m. Prūsų meno ir švietimo ministeris Grimme Berlyno muzejų 100 m. sukakties proga pasakė savo prakalboj ant Pergamono altoriaus laiptų tuos įsidėmėtinus žodžius: „Ši vietovė yra maldos vietovė. Turime atsidėję klausytis, ką tos meno vertybės pasako mums, atsitraukusiems nuo kasdieninės gyvenimo kovos ir visų laiko vargų, kurios mūsų gyvenimui teikia turinio, mūsų gi kovai nurodo kryptį ir tikslą, dėl kurio verta kovoti ir gyventi, nes jos yra šaltinis džiaugsmo, kurs anot Goethės yra visų dorybių motina“.

Kad mūsų tauta, gyvendama naujose aplinkybėse, nenuklimptų materializmo purvyne, bet ugdytų savyje meninio grožio pomėgį, sumaniau supažindinti ją su žilos senovės kūryba. Tos meningos tautos, nors ilgainiui ir nustojo savo nepriklausomybės, tačiau savo monumentais tebeveikia pasaulį. Sumerų idealai dar po 5000 metų nenustoja veikusios pasaulio

kultūros. Tai neišsamus šaltinis, iš kurio vis dar teka gaivinąs progreso vanduo.

Kad meno istorininkų tyrinėjimai neatrodytų fantastiški ir netikėtini, pasistengsiu pirma išaiškinti archeologijos bei geologijos pagrindus, kurie padės geriau orientuotis ir apibrėš vaizduotei tinkamas ribas.

Autorius.

Archeologija ir menas.

Archeologija meno istorijos pagrindas.

Meno istorija remiasi archeologijos daviniais. Be archeologijos senovės meno kūrinių tikslus pažinimas beveik neįmanomas. Ką mums davė antikė, Egipto, Sumerijos, Asirijos, Babilonijos ir kitų žilos senovės kraštų kūryba, težinome vos iš senovės tyrinėjimų. Nedaug težinotume ir apie pirmųjų krikščionių meną, jei nebūtų atkastos katakombos. Taigi archeologija yra geriausia meno istorijos talkininkė. Galerijos teapšviečia vos naujausių laikų padarinius.

Net užlikę iki šių laikų pastatai be archeologų komentarų būtų apkloti migla. Nei Atėnų Partenonas, nei Romos Panteonas, nei Egipto piramidės neatidengia visų senosios architektūros paslapčių, neparodo jos stilių įvairumo, viso pastatų grožio. Tik archeologija tinkamai rekonstruoja senovės statybą. Tolygiai atsitiktinai atrastos senovės skulptūros bei paveikslai duoda vos neaiškią nuomonę apie estetinę jų vertę.

Archeologija, rinkdama senovės liekanas, jas sugretindama ir paskirstydama, teikia tikriausios nuomonės apie meno kūrinius, jų lytis, įvairumą, stilius ir kompozicijų savotiškumą. Kaip žieminės gėlės šaknys, atėjus pavasariui, iščiulpia iš žemės reikalingus syvus ir leidžia daigus, stiebus ir žiedus, taip pat archeologija, aptikusi kūrinių lytis, atstato senovės padarus, teikdama žiūrovams estetinio pasigėrėjimo, o meno istorijai savo nuožiūrų patikrinimo.

Archeologijos geneologija.

Archeologija reiškia mokslą apie senovę. Jos pavadinimas kilęs iš graikiškų žodžių arché (senobinis) ir logía (rinkimas), taigi archeologija nėra kas kita, kaip senobinių dalykų ieškojimas. Bet dabar tuo žodžiu suprantama senienų tyrinėjimas iš monumentų, iškasenų ir radinių.

Pirmąja, platesne prasme ir literariškus šaltinius, kaip Homero, Ovidijo ir Vergilijo raštus, galima pavadinti archeologija, bet antrąja, siauresne prasme tik mokslintų kasinėtojų tyrinėjimus. Ta prasme archeologija nėra taip sena, kaip gal kas manytų.

Archeologiniai kasinėjimai prasidėjo jau penkioliktame šimtmetyje, kada įvyko renesansas bei antikės meno atgimimas. Iškasti meno radiniai davė impulso tyrinėti senovės liekanas ir atgaivinti senųjų graikų ir romėnų arba antikės meno kūrybą. Romos katakombų atradimas 1578 m. davė pradžią bažnytinei archeologijai. Pompejos atkasimas 1748 m. leido įžvelgti į senovės graikų bei romėnų gyvenimą, pamatyti jų miestus, pastatus, templius, bazilikas, termus, amfiteatrą, angas, forumą, rūmus ir pramonės įstaigas.

Ypatingai daug senienų atrado Muratas 1808—1815 ir Fiorelli 1860 m. Sistematingai vesdami kasinėjimus, jie daugiausia patarnavo meno istorijai. Nieko nesunaikindami, nepagadindami ir nesumaišydami, jie visa atstatė senovės būdu.

Diletantai gali daugiau pridaryti žalos negu gera senovės tyrinėjimams, sunaikindami griuvėsius ir užkirsdami kelią mokslinčiams. Tik sistematingi bei metodingi kasinėjimai teduoda teigiamų rezultatų. Atrasti seną dalyką duobę kasant, ar lauką ariant, ir radinį padėti muzejuje dar nėra archeologija. Tai tik atsitiktinas dalykas, turįs maža vertės. Iš jo atstatyti senovės beveik negalima.

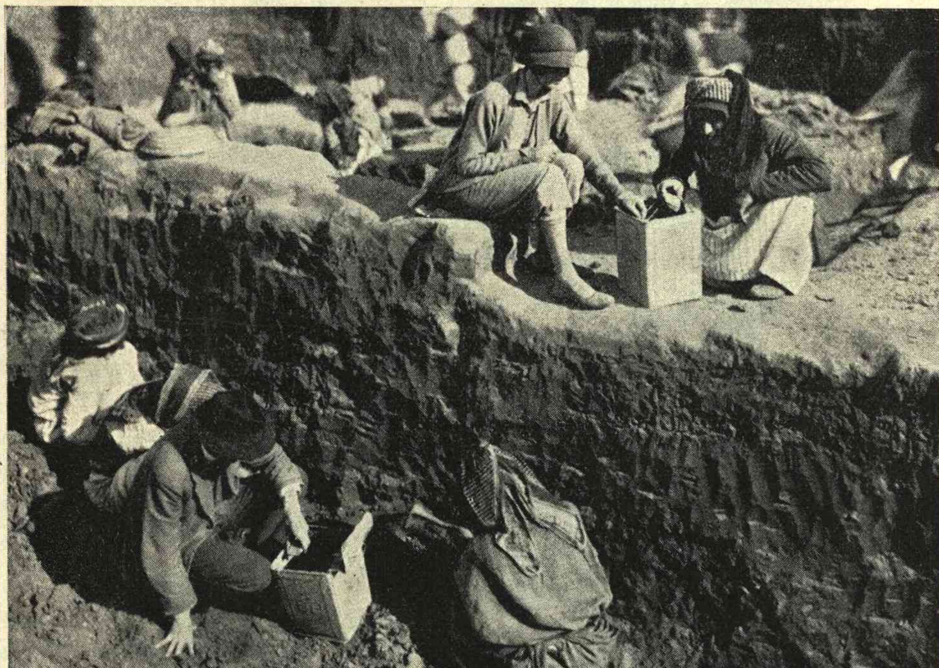
Renesanso metu, kas gyvas su tikru entuziazmu griebėsi kasinėjimų. Pritariant popiežiams Nikalojui V., Pijui II., o vėliau Julijui II. ir Leonui X., Vatikano muzejus prisipildė antikės statulomis. Bet, trūkstant tinkamų kritikų bei mokslintų archeologų, senovės menas vis dėlto nebuvo tiksliai suprastas. Ar skulptūros originalai, ar kopijos, niekas nė neklausė. Visi pasitenkino jų grožiu. Tik vėlesni tyrinėjimai jas kaip reikiant įvertino. Neviena graikų statula pasirodė romėnų pagaminta kopija.

Naujai archeologijos erai davė pradžią J. Winckelman (1717—1768), išsprendęs savo metodingais kasinėjimais daug neaiškių problemų. Juo pasekė Viskonti, Zoege, lordas Elgin, Welcker, Jahn ir k. Pagaliau mokslo antspaudą uždėjo jai Romoje įsteigtas archeologijos institūtas 1829 m. Taigi metodingi kasinėjimai prasidėjo vos XIX. šimtmetyje, bet aukščiausio laipsnio pasiekė XX. amžiuje. Skaičiuojant pasauliniu maštabu, ji dar tik vaikas, vos pradedąs vaikščioti. Žemėje vis dar slepiasi neapmatomi meno archyvai.

Archeologijos metodika.

Kad kasinėjimai duotų teigiamų rezultatų, būtinai reikia kasinėti metodingai. Diletantizmas dažnai kenkia archelogų uždaviniams, sunaikindamas įdomiausius pėdsakus. Archeologas turi būti istorininkas, nusimanąs senovėj, ir turi atminti, kad jo tikslas yra tyrinėti, o ne rinkti eksponatus muzejams. Jis reikalingas kasyklos ir situacijos plano, kad geriau nuvoktų, kodėl ir kaip iškasenos ten atsirado, koks jų ryšys su apylinke ir kitais

radiniais, ar jos ten pakliuvo atsitiktinai, ar per iškilmingas apeigas, ar buvo vietos gyventojų, ar pareigūnų įrankiai bei papuošalai. Todėl negalima pasitikėti samdytais darbininkais, kadangi, nesuprasdami dalykų vertės, teieškos vos dailių dalykėlių, už kuriuos tikisi gero atpildo, o į šukes, turinčias kartais didelės reikšmės, visai nekreips dėmesio. Tačiau šukės dažnai vertigesnės už puikiausius papuošalus. Atsitinka rasti žalio molio

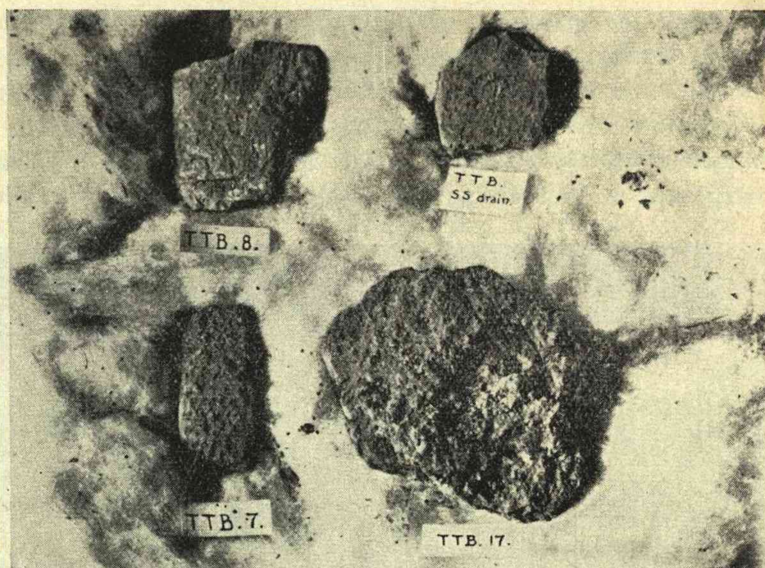

Pav. 1. Žalio molio iškasas iš Uro griuvėsių deda į skardo dėžutes ir dėl saugesnio transporto apiberia smėliu.

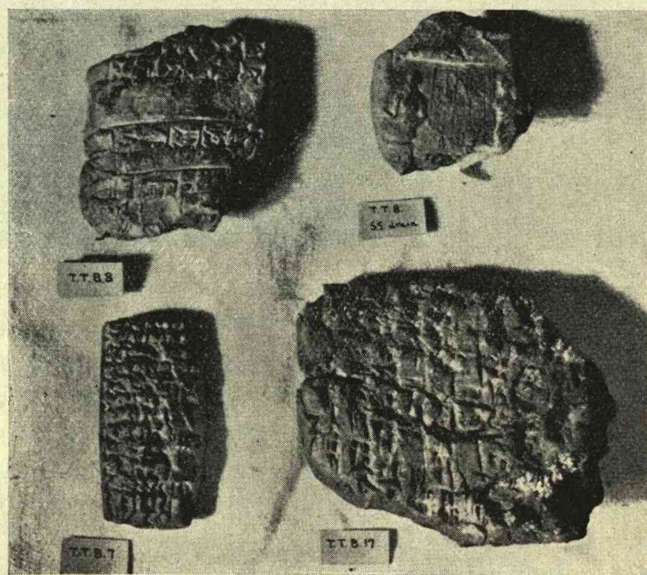
plytas su užrašais, kurių negalima perskaityti, bet išdeginus plytas, gaunama gana aiškus šriftas (Žiūr. pav. 1 ir 2).

Bet tai nelengvas dalykas. Tokią plytą reikia įdėti į skardo dėžę, apipilti smėliu ir deginti tam tikroje krosnyje. Paskui degintas molis turi būti atsargiai apvalytas. Tuo būdu užfiksuotas užrašas bus aiškus ir pastovus (žiūr. pav. 3).

Jog tokie kasinėjimai reikalingi daugelio lėšų, suprantama savaime. Dažnai juos finansuoja valstybių iždai, ypač Vokietijoj, Prancūzijoj, Anglijoj, Italijoj ir Amerikoj. Padedant valstybėms, susikūrė nemaža archeologinių institūtų, kurių veikla žymiai pastumėjo senovės pažinimą. Atkasta senovės miestai ir paminklai Azijoj, Graikijoj, Egipte, pagaliau Vidurinėj ir Vakarų Europoj. Tiesa, į žemę sukišta milijonai, bet iškasta aibę labai vertingų dalykų, žymiai praturtinusių meno istorijos lobyną.

Pav. 2. Uro molio radiniai savo pirmykščioj išvaizdoj.

Pav. 3. Tie patys radiniai išdeginti ir apvalyti.

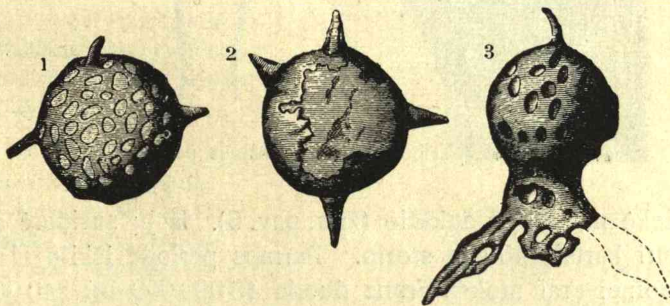
Toli gražu ne visi archeologai užsiima klasikinio meno tyrinėjimais. Jų daugelis labjau kreipia dėmesį į kitų senovės kultūringų tautų praeitį. Tuo būdu be klasininkų turime egiptologų, baltologų, asirijologų ir kitų meno prieaušrio tyrinėtojų.

Nors savo krašte dar neturime archeologijos instituto, vis dėlto ir čia nemaža pasidarbuota žilos senovės problemomis. Latvijoj prof. Balodis uoliai veda metodingus kasinėjimus, ir jau gali pasididžiuoti savo laimėjimais. Ypač įdomūs jo kasinėjimai Rauno apylinkėj. Lietuvoj senienų rinkimu ypač pasižymėjo D. Poška. Jis jas krovė savo garsiame Baublyje. Bet metodingai kasinėjo grapas Eustachas Tiškevičius Biržų apskrityje, kunigas Juozas Žiogas ir generolas Nagevičius Žemaitijoje, o Klaipėdos krašte Engel. Lietuvos valstybės archeologijos Komisija pasiryžo saugoti ir globoti Lietuvos senovės paminklus ir kitas liekanas. Galima tikėtis, kad mūsų brangios senienos nebus sunaikintos profanų, ir mūsų liaudis supras senovės liekanų vertybę. Paskatinti valstybės pavyzdžio, gal ir archologai uoliau ims tyrinėti mūsų praeitį.

Archeologijos ir geologijos bendradarbiavimas.

Archeologai ir geologai, kad ir turi įvairius siekius, tačiau savo darbuotėj dažnai susitinka. Vieni ir antri tyrinėja žemės paviršių ir jos plutos sluoksnius, ir jų radiniai neretai abiems sritims turi didelės svarbos. Taip, Sven Hedino ekspedicija Gobi tyruose rado dinozauro, milžiniškos driežlės griaučius iš Jūros periodo, kada nei žmogaus, nei meno dar nebuvo žemėj, o geologai nekartą aptinka senienas, kurios labjau domina archeologus. Todėl, vengdami neaiškumų, čionai nors keliais bruožais patieksime geologų tyrinėjimų išdavas.

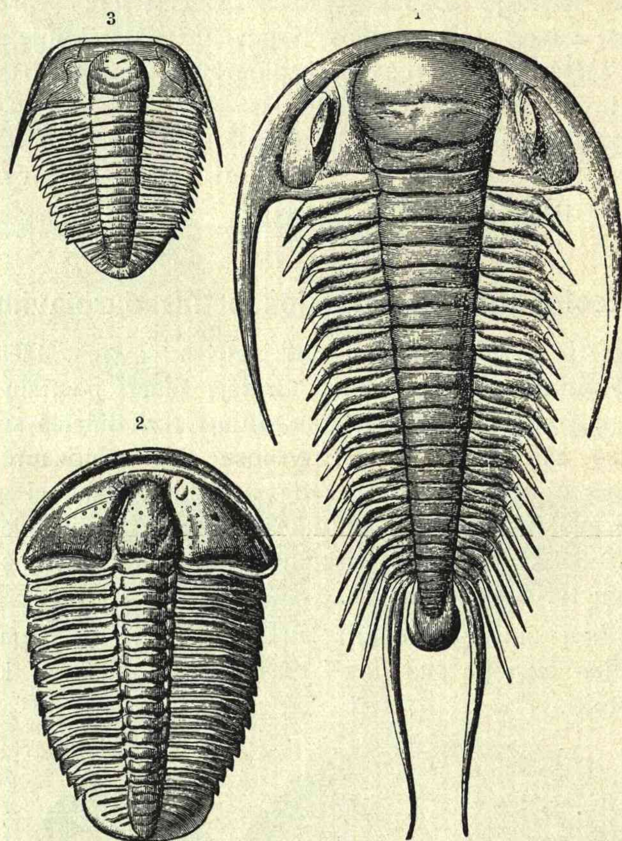
Anot geologų mūsų žemė turi jau du milijardu metų amžiaus. Žemės formacijos eigą jie padalina į eras bei periodus, su kuriais ne pro šalį čia susipažinti.

Pav. 4. Radiolarijai. Gyvos būtybės iš archainės eros pabaigos.

Archainė era. Jos sluoksnius aptinkame ten, kur žemė niekados nėra buvusi apsemta vandens, kaip: Skandinavijoj, Suomijoj ir k. š tų laikų turime skalynus, granitą ir rūdą. Gyvijos liekanų iki šiolei dar nesurasta, nebent tos eros pabaigoje (žiūr. pav. 4).

Anot geologo Franzo ši era tęsėsi nuo 200 000 000 iki 600 000 000 m. Palaiozoinė era turėjo penkis periodus, būtent: Kambrijaus, Silūro, Devono, Karbono ir Permos arba Diaso. Kambrijos periode jau pasirodo augalai ir moluskai (žiūr. pav. 5), Silūro — žuvys, bet Devono — amfibijos, galinčios gyventi vandenyje ir ant žemės. Karbono periode

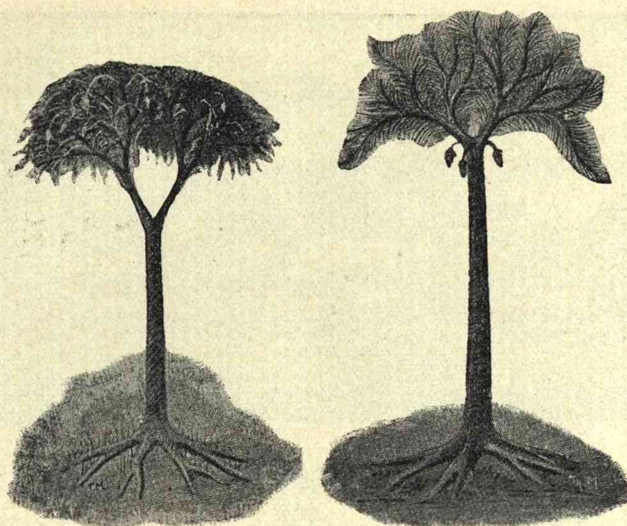

Pav. 5. Tribolitai iš Kambrijaus periodo.

augalai pasiekė net 30 m aukščio (žiūr. pav. 6). Iš jų susidarė anglys, kurių sluoksniai turi kartais 400 m storio. Permos periode iškilo Uralo kalnai.

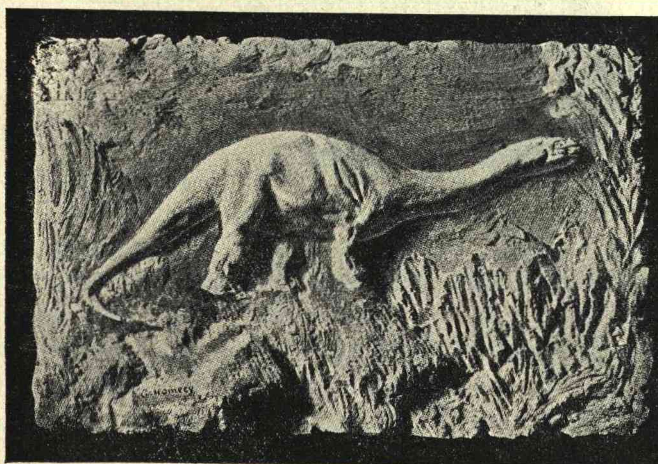
Palaiozoinei erai moksl. Franz duoda 48 000 000 iki 240 000 000 metų.

Mezozoinė era skaito tris periodus: Triaso, Jūros ir Kreidos. Pirmame pasirodo šliužai, paukščiai, žinduoliai, ichtiozaurai ir vėžliai, bet antrame — krokodilai, pleziozaurai ir dinozaurai, turį iki 30 m ilgio ir 10 m aukščio (žiūr. pav. 7—9). Žemėje aptinkama spigliuoti medžiai. Pastarame laikotarpyje iš gyvūnėlių griaučių susidaro kreida.

Anot Franzo mezozoinė era tęsėsi nuo 7 000 000 iki 37 000 000 metų.

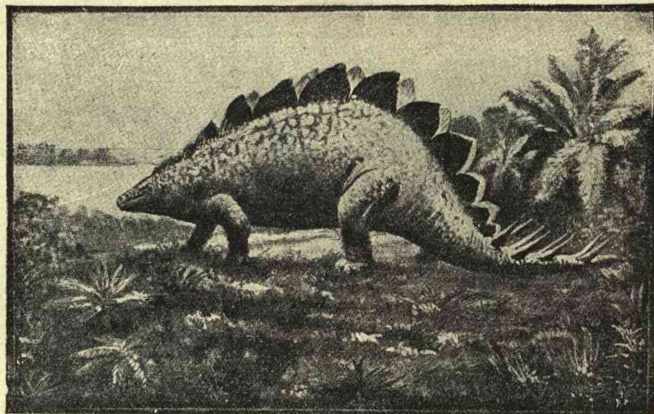

Pav. 6. Lepidodendronai ir sigilarijai iš Karbono periodo.

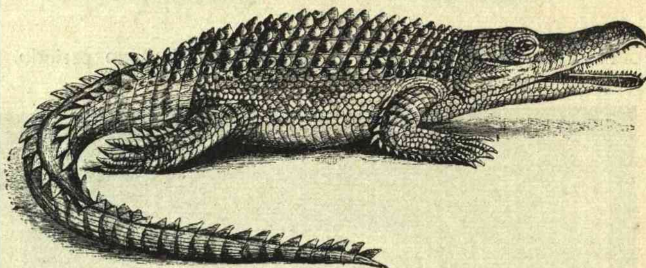

Pav. 7. Brontozauras, svėręs iki 32 000 kg ir turėjęs 22 m ilgio.

Kainozoinė era apima du periodu: Tercijorą ir Kvatuorą. Pirmame nuslūgsta vandenynai ir iškyla kontinentai, kur jų dar nebuvo, kaip: Vokietija, Rusija ir Šiaurės Amerika. Tolygiai išlenda Alpių, Pirenejų ir Karpatų kalnų viršūnės. Aplamai, dabar įvyko didelės žemės paviršiaus permainos. Iš vandenynų išsinėrė Europa, Azija, Amerika, Afrika ir Australija, bet nugrimzdo Atlantida, sudarydama Atlantijos okeaną. Iš Skandinavijos ir Suomijos spygliuotų medžių sakų ilgainiui išsivystė gintaras, kurį dabar Baltijos jūra išmeta į kraštą. Klimatas šiaurėje buvęs tada žymiai

Pav. 8. Stegozauras.

Pav. 9. Belodonas iš Triaso periodo.

šiltesnis negu dabar. Apie tai liudija palmių, vynuogių, kaštanų ir kitų šiltųjų kraštų augalų liekanos. Kainozoinėj eroj pasirodė ir beždžionės, vienaragiai, briedžiai, šunes, katės ir k.

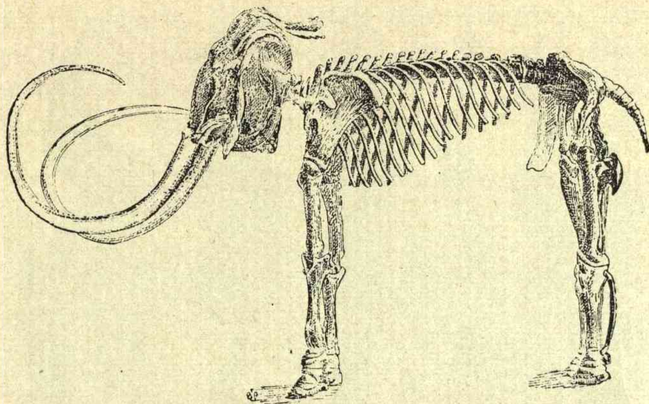
Trečioji era truko nuo 2 000 000 iki 15 000 000 metų.

Ketvirtoji era tuo reikšminga, kad joje pasirodo žmogus, o su juo ir menas. Ji susiskirsto į du periodu: Diliuvijų ir Alliuvijų. Visas šiaurės Europos ir Amerikos kontinentas buvo apledėjęs. Bet ir vakarų ir vidurinės Europos klimatas buvo atvėsęs, apie ką liudija ten rastos šiaurės žvėrių: mamuto (žiūr. pav. 10), šiaurės briedžio, baltų lapių ir lokių liekanos.

Alliuvijaus metu žemė pamažu gavo savo dabartinę išvaizdą. Vos kraštai, niekados nebuvę po vandeniu (Skandinavija ir Suomija) nepasidavė savo paviršiaus metamorfozai. Ten granitas, gneisas ir kristalynai pasiliko neapkloti jokiais žemės sluoksniais. Bet Latvijoj ir Lietuvoj tie mineralai guli žemėj. Tai reiškia, kad mūsų kraštas kadaise buvęs vandenyje.

Mokslinčiai duoda žmogaus atsiradimo laikui 20 000 iki 30 000 metų.

Geologas J. Lenz patiekia mums tokį įdomų žemės evoliucijos vaizdą. Žemė formavosi apie du milijardu metų, bet nuo žmogaus atsiradimo teturime 20 000 metų. Jei žemės istoriją sutrauktume į 24 valandas, tai gautume tokį vaizdą: nuo vidunakčio iki vakaro (maždaug 18 val.) truko ilgiausia archainė era. Tada pasirodytų pirmieji augalai ir gyvūnai, ir prasidėtų palaiozoinė era. Paskui ją eitų mezozoinė ir kainozoinė era.

Pav. 10. Mamuto griaučiai.

Laikrodis rodytų 23 val. 59 min., bet žmogaus vis dar nebūtų. Baigiasi ir paskutinė minutė, bet žmogaus vis dar nėra. Prasidėtų paskutinė sekundė, ir tai dar nebūtų žmogaus. Vos paskutinės sekundės gale t. y. pussekundį prieš pusnaktį Dievas jį sutvertų. Visa civilizacija, visa kultūra, kurią žmogus savo buvimo metu būtų įvykdęs, būtų padaryta toj akimirkoj. Kaip menkas tada žmogaus amžius, sulyginant su žemės amžium, bet kaip kolosalūs jo rezultatai!

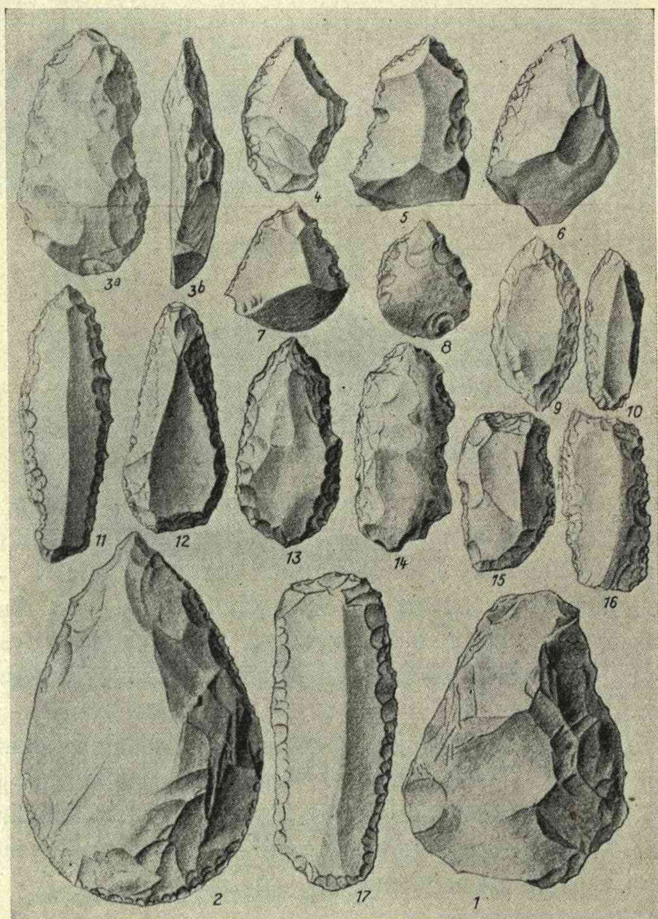
Vandenys ir vėjai, augmenija ir gyvija, žibalas ir akmeninės anglys, garai ir elektra — visa jam tarnauja. Jis naudoja gamtos jėgas gamtai suvaldyti; jis sugalvodamas aeroplanus ir radiją, nugalėjo laiką ir erdvę. Visas jo rankų darbas eina žmonijai į gera ar pikta, teikia laimės ar nelaimės. Bet visa įrodo jo nemirtingos sielos galią.

Archeologinių tyrinėjimų vaisiai.

Archeologija ir geologija tiek turi bendrų bruožų, kad viena be antros vargu apsieiti gali. Dažnai žemės sluoksniai gana tiksliai apsibrėžia radinių amžių. O kas geriau pajėgia juos nustatyti kaip geologai? Apie mūsų Kretingą pav. aptinkame daug granito ir kitų akmenų. Manytum, kad Lietuva niekados nebuvo apsemta vandens. Bet geologai įrodys, kad jie atsirado po potvynių, kadangi nėra susiję su jokiais skalynais, ir atskirai riokso. Čia archeologas stovi prieš neišsprendžiamą problemą, bet

geologas paaiškins, kad juos čia atnešė jūrų vanduo, pajėgiąs sutrupinti akmenis net į smėlį, o tuo labjau padaryti juos apvalainius ir palikti žemesnėj vietoj.

Anot mokslinčių žemė buvusi apledėjusi net keturius kartus. Kodėl tai atsitiko, neturime dar tikrų žinių. Yra daug hipotezų, bet nė už vieną

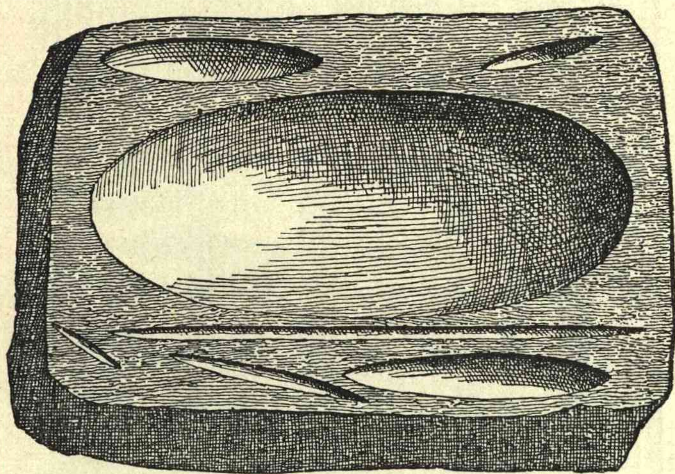

Pav, 11. Paleolitinio periodo įrankiai iš Vokietijos.

laiduoti negalima. Greičiausiai tai bus padaręs klimato pasikeitimas. Atšalus orui, žemė apledėjo, o per atodrėkį ledas ištirpo, palikdamas tam tikras nuosėdas — diluvium. Žemės gyventojai ryšium su apledėjimu ir potvyniu turėjo apleisti senąsias gyvenimo vietas ir persikelti į kitas. Buvę ir visos žemės tvanai, kaip tai liudija Šv. Raštas ir visų tautų mitologijos.

Pirmykštė žmonių kultūra reiškiasi trimis periodais, būtent: senąja, vidurine ir jaunąja akmens epocha, kurią sekė metalų periodas.

Pirmasis akmens laikotarpis (palaeolithikum) tęsėsi iki 10 000 metų prieš Kristų, antrasis ir trečiasis (mezzolithikum ir neolithikum) iki 2 000 m. pr. Kr., bronzos iki 1 100 m. pr. Kr., o geležies iki šių dienų. Metalų laikmetį paskirstoma į bronzos ir geležies laikotarpius, o pastarąjį į senesnį (iki 300 m. pr. Kr.) ir jaunesnį (200 m. po Kr.). Akmens perioduose, kada metalo dar nepažino, įvairiems ginklams bei įrankiems vartojo akmenį. Paleolitiniame laikotarpyje aptinkame eolitus — visai neapdirbtus akmenis, bet tinkamai parinktus tam tikriems siekiams. Vėliau juos apskaldė bei aptašė, kad būtų parankesni (žiūr. pav. 11).

Pav. 12. Įrankiai bružinti akmeniui.

Antrame periode jau ėmė gaminti bružintus akmenis (žiūr. pav. 12), panašius į metalo įrankius bei ginklus. Vėliau pasirodo kaulo padargai: kirviukai, durtuvų ir vilyčių galai, adatos, harpūnai, kabliai ir t. t. Žiūr. pav. 13.

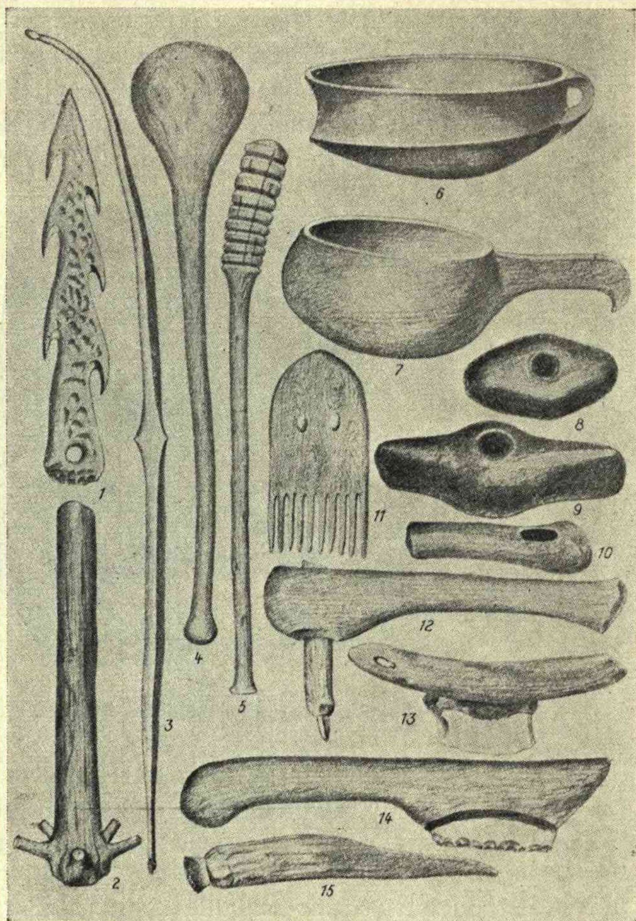
Tarp tų dviejų periodų buvo dar mezolitinis arba vidurinis, pasižymėjęs rago ir kaulo dirbiniais.

Pasibaigus akmens, prasidėjo metalų periodas apie 2 000 m. pr. Kristų. Vos sakraliniems tikslams palaikyta akmens įrankiai, kuriuos sankcijonavo ritualizmas. Kai kuriose žydų sektose net iki šiolei apipjaustymas daroma akmeniniais peiliais.

Pirma aptikta varis. Deja, būdamas gana minkštas, jis įrankiams netiko ir tebuvo vartojamas papuošalams. Bet atradus ciną, ir primaišius ją variui, gauta gana kietas metalas, vadinamas bronza arba žalvariu. Bronzos tėvynė buvusi Mezopotamija, kur iš jos gaminta ne tik ginklai,

naminiai įrankiai, bet ir didelės vertės papuošalai, kaip: kardų rankenos, brošės, apyrankės, kaklaryšiai ir t. t.

Bronzos laikotarpį archeologai padalina į senąji ir jaunąjį. Pirmame iš bronzos dirbta vos ginklai ir svarbesnieji įrankiai, bet paprastiesiems padargams tebevartota akmuo.

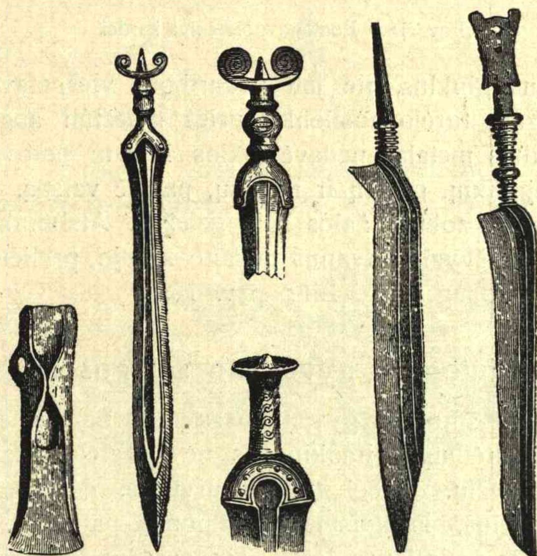

Pav. 13. Neolitinio periodo įrankiai iš Šveicarijos. Harpūnas, tinklo sugriebėjas, saidokas, brūkliai iš medžio, deginto molio dubuo, samtis iš medžio, akmeniniai kirviukai, šukos ir peiliai.

Jaunajame periode beveik visi įrankiai daromi iš bronzos. Į šį periodą reikia dėti ir aukso dalykai, turėję didelės reikšmės taip medžiagos kaip ir meno atžvilgiu. Vidurinėj Graikijoj, pas Vaphio, 1888 m. iškasta du gryno aukso kieliku su puikiai graviuruotomis juostomis. Tai Mikėnų kultūros padariniai. Viename reljefe matome miškinius jaučius, pakliuvu-

sius į medžioklės tinklą. Vienas jų, susipainiojęs tinklu, suknubo ir nebeįstengia pabėgti, antras, numetęs medžiotoją nuo savo sprando, tyko paimti jį ant ragų, o trečias, pertraukęs virves, laimingai pabėga. Nebent helenų prieštakūnai tesugebėjo tokiu ankstyvu laikmečiu sukurti tokią pavyzdingą plastiką. Antroj juostoj matome jau prijaukintus jaučius. Medžiotojas, vos apsijuosęs gurnius, užkabino už jaučio kojos virvę. Jautis dar nerimauja, bet jau leidžiasi vedamas. Kiti galvijai ramiai sau ganosi arba net žaidžia. Mūsų skulptoriai tikrai galėtų pavydėti tokio gražaus kūrinio.

Bronzos kultūra iš Azijos netrukus praplito po visą Europą, ypač Šveicariją, Vengriją, Daniją ir Skandinaviją. Vokietijoj ji pasirodė vos

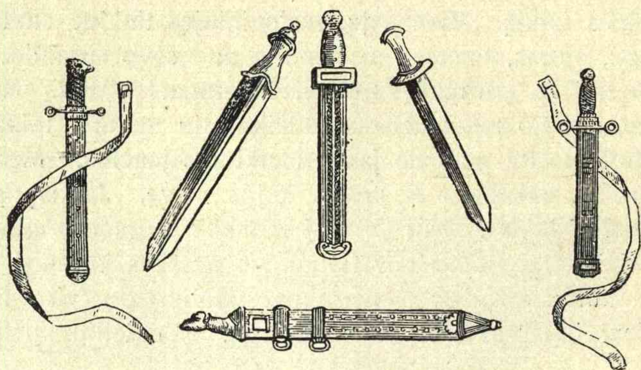

Pav. 14. Bronzos įrankiai apie 1000 m. pr. Kr.

ketvirto amžiaus pabaigoje Kristui dar negimus, bet greit susilaukė gana aukštos evoliucijos (žiūr. pav. 14). Bronza daugiausia praplito Egipte, bet aukščiausiai pakilo vidurinėj ir šiaurinėj Europoj.

Tolygiai geležį išrado senosios Mezopotamijos gyventojai. Iš pradžios ji tebuvo vartojama papuošalams ir tik vėliau įrankiams. Tinkamiausiai ją įvertino asiriečiai, darydami iš jos beveik visus gyvenimui reikalingus dalykus: kastuvus, plaktukus, žagres, ginklus, inkarus laivams ir t. t. Galima pasakyti, kad asiriečiai buvo geležies tauta, kaip egiptiečiai bronzos žmonės.

Iš Asirijos geležies kultūra persikėlė į Romos ir Graikijos valstybes, pagaliau į visą vakarų Europą. Ji sukūrė aukštą civilizaciją ir pakėlė bendros kultūros lygį. Graikai ir romėnai, sumaniai pavartodami geležį, pakilo net iki klasikizmo, o ilirai patapo visų kultūringiausia tauta Europoj.

Pav. 15. Romėnų geležiniai kardai.

Pagaminę geležinius ginklus, jie jau neapribotai viešpatavo. Net Egiptas, laikydamasis bronzos, turėjo nusilenkti prieš geležimi apginkluotus kovotojus. Nevienas kitas metalas nedavė tokios kraštui gerovės, kaip geležis. Ji davė geriausių įrankių, ginklų ir mašinų, pakėlė vaisbą, pramonę ir ūkį, bet ir niekas nepadarė tokios žalos kaip geležis. Atsiminkime tik kardus, bombas ir kulkas, o išvysime tvanus nekalto kraujo, pralieto šalta geležimi. Ji daug davė, bet ir daug ėmė. Žiūr. pav. 15.

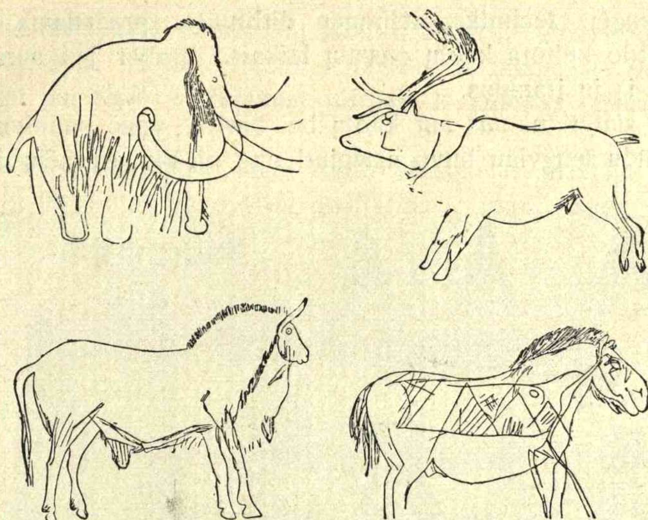
Pirmykščio žmogaus gyvenimo sąlygos ir evoliucija.

Kad pirmykščio žmogaus gyvenimo sąlygos nebuvo lengvos, suprantama savaime. Neturėdamas įrankių, jis nė negalėjo pasistatyti trobesių, nei pasigaminti drabužių. Todėl gyveno urvuose, dėvėjo nesiūtus kailius ir valgė žemės vaisius, išaugusius be žmonių pagalbos. Tokie žmonės apie grožį ir meną ir svajoti negalėjo. Tik suradus įnagius, buvo galimas žmoniškas gyvenimas.

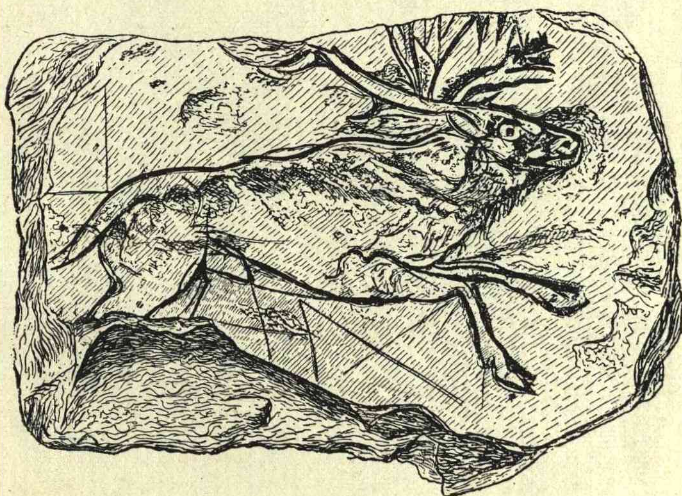
Archeologai, pasiremdami tyrinėjimais, priešistorinių žmonių kultūros evoliuciją suskirsto į įvairius periodus, kuriuos čia nors trumpai paminėsime, kad geriau galėtume nuvokti meno pradžios raidą.

Pirmųjų žmonių gyvenamos vietovės buvo labai nepastovios. Jos keitėsi pagal žemės apledėjimą ir atoslūgį bei priklausė nuo žvėrių persikėlimo į jiems tinkamas vietas. Kadangi žvėrys davė apdarą ir maistą, tai žmogus turėjo juos vytis.

Paleolitiko periode akmens kultūra Europoj pirmiausia pasireiškė Sommės paupyje šiaurinėj Prancūzijoj. Čia žmonės gyveno urvuose (Epoque des cavernes) ir maitinosi šiaurės briedžio mėsa ir žuvimis. Pirmieji įrankiai buvo neaptašytas titnagas (eolitas), o drabužiai žvėrių kailiai. Pragyvenimo ieškodami medžioklėj, žmonės turėjo pasekti šiaurės briedį, atklydusį iš žiemių, įvykus atledėjimui. Ilgainiui medžioklės reikalams imta tašyti akmenis, padarant juos parankesnius, geriau pritaikintus savo paskyrimui.

Pav. 16. Diliuvijo laikmečio braižiniai:
1) mamutas, 2) briedis, 3) karčiuotas jautis, 4) papuoštas arklys.

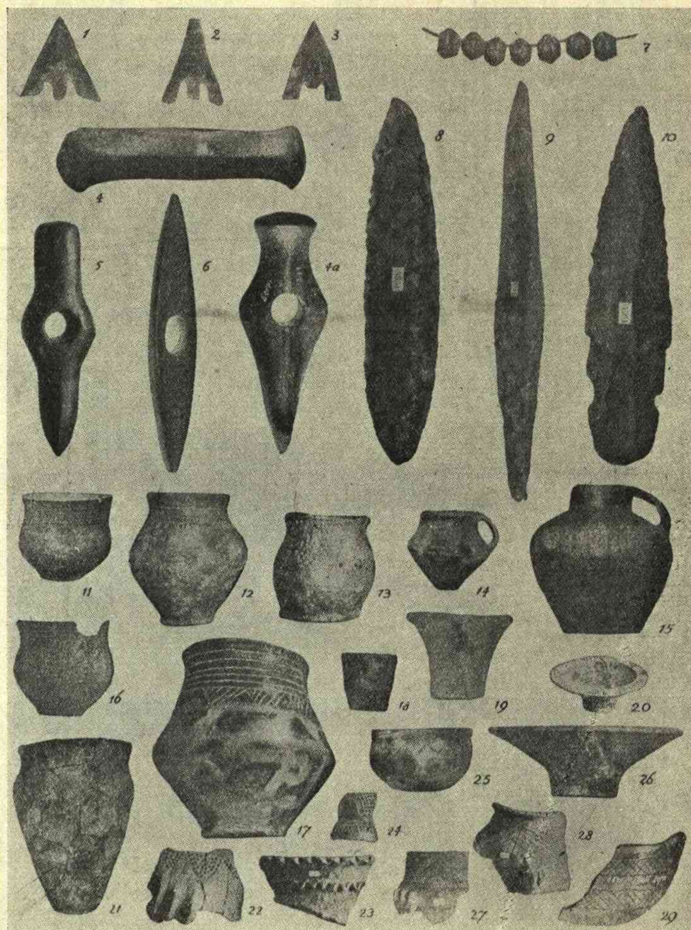
Pav. 17. Šiaurės elnias iš Magdalenijos urvo.

Paleolitiniame periode aukščiausį kultūros laipsnį pasiekė vadinama Cro-Magnon rasė pietinėj Prancūzijoj. Ji gyveno Dordogne provincijos teritorijoj Vazėrės upės pakraščiuose, ypač Magdalenijoj. Jos pėdsakus matome urvų sienose, kur aptinkame itin gražių braižinių, gana realiai atvaizduotų (žiūr. pav. 16—17).

Neolito metu žmonės apleidžia pagaliau urvus bei olas, ir ima statytis namelius. Pagerėjo įrankiai, prijaukinta gyvuliai, išmokta polieruoti

akmenį, pažangėja technika, atsiranda dirbtuvės, pradedama sėti grūdus. Ypatingai pakilo kultūra kuolų pastatų laikais. Dabar jau surasta metalai, ir ėmė dirbti iš jų įrankius.

Pradėjo statyti namus ant kuolų bei baslių, ypač paupiuose ir paežerėse. Tuo būdu lengviau buvo apsiginti nuo plėšrių, gyvačių ir kitų žmo-

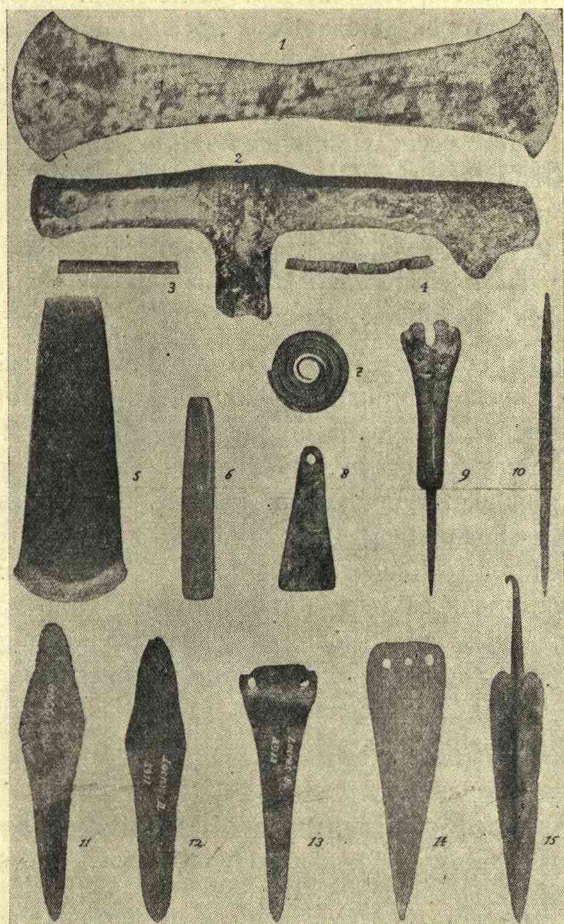
Pav. 18. Kuolų pastatų padargai Šveicarijoj — 2 tūkst. m. pr. Kristų. Strėlų smailiagaliai, kirviukai, peiliai, puodai.

nių priešų. Apie tuos pastatus rinkosi žuvys maitintis valgių liekanomis. Jų tiek prisirinkdavo, kad užtekdavo nuleisti indą, ir jų pasisemti. Tokių kuolų pastatų pareinyje ištisus kaimus galima buvo pastebėti. Nemažiau jų buvo šiaurinėj Italijoj ir Šveicarijoj. Ir Venecijos didžiulis miestas pastatytas ant kuolų.

K u o l ų p a s t a t a i buvo indogermaniškos kultūros seniausias reiš-

kinys. Juose rasta aibė įvairiausių įdomių padarų. Prie Bodeno ežero iki šiolei aptikta apie 10 000 visokių įrankių iš akmens, kaulo ir rago. Vietoj titnago jau buvo vartojamas ulfritas ir jadeitas. Sutinkama ir metalo įrankiai.

Šio periodo klestėjimo metu iškilo aikštėn ir molio indai (žiūr. pav. 18). Jų išradimas buvo visai atsitiktinas. Mat, vandeniui nešti var-

Pav. 19. Vario periodo įrankiai iš kuolų pastatų.

todavo žvėrių odas, o vėliau krepšius, išpildytus moliu. Vandeniui sušildyti krepšius pristatydavo prie ugnies. Kartą toks krepšys per nepriežiūrą sudegė, bet molis pasiliko, tik jau išdegintas. Nuo to laiko ėmė molį deginti ir pagamino puodus.

Bronzos laikotarpiu pasaulio kultūra dar labjau pasistumėjo pirmyn. Iš Mezopotamijos bronza netrukus paplito po Aziją ir Europą. Pradžioje

ji buvo vartojama vos papuošalams, kada įrankiai ir ginklai vis dar buvo daromi iš akmens. Senesnioji karta buvo griežtai nusistačiusi prieš blizgantį metalą, dėl kurio tiek pralieta kraujo. Bet jaunesnioji karta pasukė naujovės keliu, ir bronzos kūrybą paėmė į savo rankas. Greitu laiku metalai užvaldė pasaulį. Žiūr. pav. 19.

Kaip bronzos, taip ir geležies tėvynė buvo Mezopotamija. Geležies kultūrą geriausiai išvystė babiloniečiai, asiriečiai ir ilirai. Jais pagaliau pasekė beveik visa Europa. Archeologai aptiko du svarbius periodus geležies evoliucijoj, būtent: Hallstatto ir La-Tène laikotarpius.

Hallstatto periodas. Šis periodas buvo taip pavadintas pagal kasyklas pas Hallstatto ežerą viršutinėj Austrijoj, ir truko maždaug nuo 1 000 metų pr. Kristų iki vakarų Romos valstybės pakritimo. Didžiausį geležies kultūros įtempimą pastebime Vengrijoj ir Skandinavijoj. Ilirai, dažnai mainydami savo gyvenimo vietas, geležinius dirbinius paskleidė beveik po visą Europą. Jie dargi įsteigė savo kolonijas Graikijoj ir Italijoj, ir padėjo pamatus antikei bei klasikiniam menui.

La-Tène periodas. Kada Hallstatto periode šalia geležies padarų aptinkame nemaža ir bronzos įrankių, La-Tène laikotarpis buvo jau gryna geležies epoka. Ji savo pavadinimą gavo iš priešistorinės tvirtovės pas Neuenburgo ežerą Šveicarijoj, kur daugiausia rasta geležies senienų. Iš čia geležiniai ginklai, tarpininkaujant keltams, perėjo pas teutonus arba germanus, kurie pasigamindami ilgus ginklus, nugalėjo romėnus, trumpų kardų mėgėjus — furor teutonicus. Nuo to laiko kardas sprendė apie tautų likimą. Furor teutonicus užkrėtė ir kitas tautas, ir dingo pasaulyje ramybė. Ginčytis netenka, kad geležis pridarė daugiau žalos negu gera, praliedama tiek nekalto kraujo, apklodama žemę lavonais, išplėšdama svetimus turtus, iš puikių miestų tepalikdama nenaudingus griuvėsius, ir civilizuotą žmogų padarydama žiauriausiu barbaru.

Archeologų išvadų problematiškumas.

Archeologų kasinėjimai labai problematiški ir jų teorijos dažnai neduoda pozityvių įrodymų. Žaisdami amžiais, jie kartais nueina iki absurdų, ir dažnai priversti pakeisti savo teorijas. Vieni perdaug atsargūs, laikydamies griežtai apreiškimo, užmiršta, kad pasaulio dienos galėjo būti ilgi periodai ir tęstis milijonus metų. Taigi ir Dr. L. Reinhardto teorija, duodanti žemės evoliucijai nuo pirmo apledėjimo 1 500 000 metų, nėra dar priešinga Biblijai. Jei dienos ištisi perijodai, tai ir šešta diena, kada Dievas sutvėrė žmogų, nebuvo 24 valandų diena. Kad Šventraščio dienos nebuvo saulės dienos, matyt jau iš to, jog Dievas anot Biblijos sutvėrė saulę vos ketvirtą dieną, o be saulės negalėjo būti ir saulės dienų.

Kai kurie archeologai patiekia tokių fantastiškų chronologijų, kad jomis pasitikėti jokiu būdu negalima. Nenuostabu, kad jų tvirtinimai nerado pritarimo rimtų kritikų, galvojančių logiškai ir be prietarų.

Tokių entuziastų visados buvo, o ir dabar jų netrūksta. Gal ne pro šalį bus jų čia keletą paminėti.

Rodezijoj (pietinėj Afrikoj) atkasta Simbabrės griuvėsiai. Jų dydis sužavėjo archeologus. Imta visaip spėlioti apie jų kilmę. Vieni manė, kad tai senųjų fenikų pastatai, kiti matė juose senąjį Ofirą (Ophir), iš kurio Saliamonui siuntė auksą Jeruzalės bažnyčiai statyti ir t. t. Tik žymiai vėliau, ėmus metodingai tyrinėti, susekta, kad pastatai atsiradę vos viduramžiais. Mat, jų pamatuose rasta porcelano šukė. Kadangi porcelaną sugalvojo kinai 7. amžiuje Kristui jau gimus, tai ir pastatai negalėjo būti senesni.

Arabai, kasinėdami vienos Sirijos bažnyčios griuvėsius, rado sidabro kieliką su reljefais, kuriuose įžiūrėjo apaštalus. Kielikas sukėlė didžiausią sensaciją. Mokslininkai ėmė spėlioti, kad Kristus bus jį vartojęs prie paskutinės vakarienės, ir kad apaštalai bus pradėję savo apaštališką darbą Antijochijoj. Deja, jo stilius, palygintas su kitais radiniais, įtikino, kad kielikas bus padarytas ne anksčiau, kaip 300 metų Kristui gimus.

Babilonijoj aptiko Uro karalių pirmos dinastijos lentelę, kurioj karalių valdymo metai pažymėti keliais ir keliolika tūkstančių metų. Geriau ištyrus Sumerijos senovę, pasirodė, kad sumeriai savo karalius pakėlė į dievus, pridėdami jiems po 1 000 metų amžiaus.

Viename Dordognės urve tarp senienų rasta grūdai. Archeologai tuojau paskelbė, kad jos gyventojai jau užsiėmę žemės ūkiu. Žinoma, tokias brangias liekanas kuo rūpestingiausiai surinko ir padėjo muzejuje. Bet kada vėliau nuvyko apžiūrėti radinių vietą, rado dar daugiau grūdų. Pasirodė, kad juos sunešė žiurkės. Be abejo, ir pirmieji grūdai bus žiurkių sunešti.

Archeologai dažnai esti entuziastai, ir iš menkos krūvelės sukasa kalnus. Nuodugniai neištyrę dalyko, jie pastato teorijas, neparemtas tinkamais įrodymais, bet, įtikinti rimtų kritikų, turi pagaliau prisipažinti suklydę.

Vienas latvių senovės tyrinėtojas išgarsino, kad latviai kultūros atžvilgiu daug aukščiau stovėję už vokiečius, ir kad vokiečiai, atvykę į Pabaltę, ją barbariškai sunaikinę. Ir kuo jis tai įrodė? Tautos dainomis. Vienoj tokioj dainoj esą pasakyta, kad latviai turėję arklius 100 „daldarių“ vertus. Atėję iš Vakarų vandalai sunaikinę latvių pavyzdingą ūkį, ir jie buvę priversti arti savo derlingą žemę kuinais. Aišku, kad nežinomos datos daina tai įrodyti jokiu būdu negalima. Priešingai, ji dargi pabrėžia vokiečių kultūros persvarą. Juk latviai vadina „daldariais“ vokiečiu talerius, o pirmutinis taleris kaltas vos 1591. m. Matyti, entuziastas pamiršo, kad vokiečiai atsidangino Latvijon jau dvyliktame šimtmetyje.

Helzinkų Tautiniame muzejuje aptinkame statulėlę, pavadintą „Perkūnas“, pirktą Lietuvoje 1906. m. Archeologų nuomone Lietuvoje iškasta fi-

gūra tegalėjo būti Perkūnas. Taip ji ir pakrikštyta ir pažymėta muzejaus kataloge. Vėliau paaiškėjo, kad statulėlė lieta Kaukaze 1500 m. pr. Kristų, taigi nieko bendro neturi su Lietuva. Ją bus atnešę pirkliai, ir išmainę ant gintaro. Kubane rasta ir daugiau tokių figūrėlių, suvarstytų ant grandinėlių. Tik palyginus radinį su kitais, kurių amžius ir stilius tiksliai nustatytas, galima apitikriai įspėti jo kilmę ir datą.

Aplamai reikia pasakyti, kad archeologai bei geologai chronologijos atžvilgiu labai gausūs ir metų nesigaili. Nenuostabu, jei jiems tenka dažnai susiginčyti. Pavyzdžiui paimkime du garsiu senovės tyrinėtoju: dr. Reinhardtą ir dr. Hauserą.

Dr. L. Reinhardt savo knygoje „Der Mensch zur Eiszeit in Europa“ paduoda tokią žemės apledėjimo chronologiją:

Pirmas	apledėjimas	buvęs	nuo	1 500 000	iki	1 400 000 m. pr. Kr.
Antras	„	„	„	1 000 000	„	900 000 „ „ „
Trečias	„	„	„	350 000	„	200 000 „ „ „
Ketvirtas	„	„	„	50 000	„	30 000 „ „ „

Tuo tarpu dr. O. Hauser tvirtina, kad antras apledėjimas trukęs nuo 200 000 iki 180 000, trečias nuo 140 000 iki 50 000, o ketvirtas nuo 40 000 iki 10 000 metų prieš Kristų.

Čia tenka pažymėti, kad medžiotojai ir archeologai savo entuziazme labai mėgsta perdėti. Jei archeologas yra kartu ir medžiotojas, kas dažnai atsitinka, tai jo išvadoms dar mažiau galima tikėti.

Vienas Pabaltės archeologas (nomina sunt odiosa), grįžęs iš Egipto pripasakojo nebūtų dalykų apie egiptologiją. Pagaliau išleido brošiūrą „Egipte viskas kitaip“. Prašomas, jis dargi sutiko atvaizduoti savo kelionės įspūdžius universiteto jaunimui. Išaiškinęs egiptologijos reikšmę, gerb. profesorius panorėjo keletą žodžių pasakyti ir pro domo sua. Nuvargintas posėdžių, jis, pasiėmęs šautuvą, išėjęs pakvėpuoti grynu oru, ir atsidūręs pas piramides. Netikėtai iš po piramidės išlindęs liūtas. Išsigandęs, jis pakėlęs šautuvą ir vienu šūviu nudėjęs plėšrį. Įsidėjęs lobį į medžioklės terbą' einąs į panilį, bet čia krokodilis jam griebiąs už kojos. Jis vėl už šautuvo, ir baisioji driežlė išsitiesė negyva. Įkišęs lobį į dėklę, jis grįžtąs namo. Bet netoliese pasikelia dulkių debesys. Kas čia? Žiūri, bėga į jį išdykęs dramblys. Jis vėl už šautuvo. Pif, ir milžinas ištiesė kojas. „Bet gerbiamas profesorius jo nebekiši į dėklę“, sušuko vienas studentas. „Ogi kaip“ atrėžė užsikarščiavęs mokslo vyras, „Egipte viskas kitaip“. Se non è vero è bene trovato.

Lietuvos archeologijos problema.

Nežiūrint į mūsų archeologų pastangas, reikia pasakyti, kad archeologiniai tyrinėjimai dar neišsprendė savo uždavinių. Tiesa, netrūko mūsų

senovės tyrinėtojų, kurie atsidėję mėgino atkasti senuosius amžius ir atstatyti mūsų protėvių gyvenimą. Jau minėjome E. Tiškevičių, kun. Juozą Žiogą, T. Daugirdą, Engelį ir Nagevičių. Be jų nemaža pasidarbavo archeologijos srityje K. Tiškevičius, Pokrovskis, Tarasenko, Ebertas, Kostrzewski, Šukevičius, Kirkovas, Volteris, Krzywicki, E. Sturm, F. Jakobsohn ir k. Netrūko ir archeografų, aprašusių mūsų senovę, būtent: Daukantas, kun. Tumas, kun. Žiogas. Jųjų dauguma rašė svetimomis kalbomis: lenkiškai, rusiškai, prancūziškai, vokiškai ir angliškai. Taip, lenkiškai rašė E. Tiškevičius: Badania archeologiczne, K. Tiškevičius: O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej; Šukevičius: Poszukiwania archeologiczne. Rusiškai rašė Pokrovski: Vilenski muzej drevnosti, Archeologičeskaja karta Kovenskoj gubernii, Archeologičeskaja karta Vilenskoj gubernii; Spicyn: Litovskija drevnosti. Anglų kalba pareiškė savo nuomonę apie senovės radinius Lietuvoje Ä. M. Talyren: A Bronze Statuette from Lithuania ir t. t.

Mūsų senienas aptinkame ne tik Lietuvoje: Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Panevėžio, Mažeikių, Biržų, Kedainių ir kituose muzejuose, bet ir užsienyje: Stockholme, Karaliaučiuje, Helsinkuose, Mintaujoje ir кitur. Anot Lietuviškos Enciklopėdijos iki šiolei aptikta 98 radiniai 57 vietose, bet tai jau pasenusios datos. Vienas kun. Žiogas jų surinko daugiau negu šimtą, o Dr. J. Puzinas ir Konstantinas Jablonskis iškasė 400 akmens periodo įrankių; o kiek jų turi visokie kolektoriai? Be abejo ir nevienas mano skaitytojų puošia savo butą senienomis. Gal neklysta Liet. Enciklopėdija, tvirtindama, kad Lietuvoje rasta daugiau senovės liekanų, negu Latvijoje ir Estijoje.

Daugiausia jų aptikta Klaipėdos krašte. Tik nežinia ar dėlto, kad ten daugiau jų būta, ar ten uoliau jų ieškota. Paskui eina Dzūkija, Žemaitija ir Panevėžio apskritis.

Gausiausi radiniai kilę neolitiniame periode, būtent: bružinti kirviukai, peiliai, strėlės, kaltai, pjūklai, gremžtukai ir k. Juos rinko kvalifikuoti ieškotojai. Profanai jų nė nepastebėjo, ar, nušišypsoję, metė šalin. Jųjų daugiausia rado kun. Žiogas, dr. Puzinas ir K. Jablonskis Žemaitijoj ir Alytaus apskrityje.

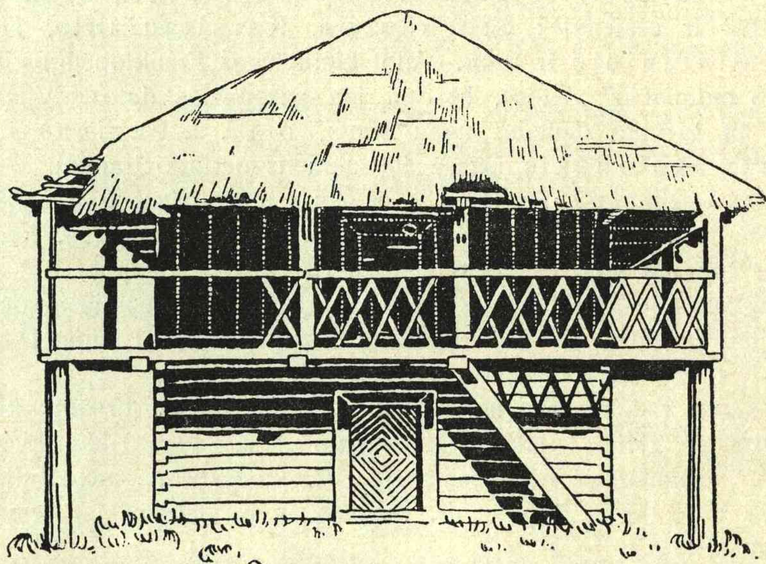
Bronzos dalykai buvo aukščiau vertinami dėl brangios medžiagos, kadangi juos galima buvo parduoti kalviams ir geležies krautuvininkams. Tik menka dalis pateko į muzejus.

Vis dėlto Lietuva gali pasididžiuoti savo senienų gausumu, nors jų istorinė bei meninė vertė dar nėra pakankamai išaiškinta. Ar jos buvo gamintos lietuvių, ar pereivių, ar kolonistų, galutinai dar neišspręsta. Tolygiai nežinoma, ar jos buvo importuojamos, ar vietos padarai.

Lietuviai, kilę iš indogermanų, galėjo jau prieš 3 000 metų pr. Kr. apgyventi Pabaltijos kraštą. Bet tai hipoteza, kuriai trūksta tinkamų įrodymų.

Pav. 20. Kuolų pastatas iš Celebes salos. Dr. P. Sarasin mato jame pavyzdį Pozeidono templiui Paestume. Pal. pav. 22.

Pav. 21. Giedraičių klebonijos klėtis.

Dzūkijos radiniai leidžia manyti, kad ten buvusios įrankių dirbtuvės, bet reikėtų įrodyti, ar vietoje buvo pakankamai tinkamos medžiagos, ar aplinkuma gali pateisinti tą hipotezą.

Šventosios uoste rasta žemėn sukalti kuolai. Iš to inž. Šimoliūnas sprendžia, kad ten kadaise buvęs uostas. Kad uosto statytojas tos nuomonės, nesunku suprasti. Bet galima ir kitą ką įžiūrėti. Jau sa-

kėme, kad ežerų, upių ir pajūrio pakrantėse senovės gyventojai statėsi trobesius ant kuolų bei polių, ypač Šveicarijoj ir šiaurės Italijoj. Venecijoj pastatytas ant kuolų net puikus miestas. Lietuvoje anot Daukanto kadaise buvę labai daug ežerų ir pelkių. Čia kyla klausimas, ar lietuviai, gyvendami tarp traškančių girių ir neišbrendamų lieknų, nesistatė trobesių ant kuolų. Žiūr. pav. 20.

Mūsų klėtys rodos tą hipotezą patvirtinti. Jų kuolai (šulai, kolonos), dabar vos gražūs papuošalai, galėtų būti senovės tradicijų reiškiniai Žiūr. pav. 21.

Kai kurie archeologai spėja, kad ir Pozeidono templis Paestume (pietinėj Italijoj) remiasi kuolų pastatų daviniais. Ir tai visai tikėtina. Juk

Pav. 22. Pozeidono templis Paestume. Anot dr. P. Sarasino jam pavyzdys imtas iš Celebės salos pastatų. Pal. pav. 20.

naivu būtų manyti, kad helenų architektūra būtų iš karto atsiradusi ir pasireiškusi klasikinėmis lytimis. Jos evoliucija be abejo tęsėsi šimtais amžių. Jog ji išsivystė iš medinių pastatų, pakankamai įrodo jos savotiška struktūra, gyvai atmenanti kuolų pastatus. Žiūr. pav. 22.

Apie tuos kuolų pastatus amžiai tylėjo, ir istorininkai nieko apie juos nežinojo. Tik praslinkus tūkstančiams metų ir nuslūgus vieno ežero vandeniui, jie pasirodė. Ėmus tyrinėti, surasta ištisi kuolų sodžiai ir atstatyta kuolų pastatų ir tų laikų istorija, gyventojų papročiai, įrankiai ir viso gyvenimo būdas. Kruopščiau tyrinėdami, gal ir mes atrastume savo prabočių sodybas. Mūsų klėčių struktūra ir gausūs ežerai bent leidžia tai tikėtis. Juk turime net Ežerėnų apskritį.

Uoliai kasinėdami žemę, rastume daug įdomių dalykų, kurie apšviestų mūsų priešistorinius laikus. Jau rastos žemėje monėtos ir žalvario įrankiai

leidžia manyti, kad nuo senų senovės Lietuvos gyventojai turėjo prekybinių ryšių su kitais kraštais. Tai patvirtina ir gintaro dirbiniai, rasti Mažojoj Azijoj, kur gintaro visai nėra. Mūsų gintarą dar randame Italijoj, Krime, Sirijoj ir Vengrijoj, reiškia, prekybiniai ryšiai tarp mūsų žemių ir tų kraštų bus buvę gana žymūs. Kadangi senovės prekyba ėjo mainais, tai iškasenos daug mums ką pasako.

Kad archeologija duotų teigiamų rezultatų, būtinai reikia ją metodingai vykdyti. Paviršutiniai kasinėjimai atneštų daugiau žalos negu gera, sunaikindami svarbius pėdsakus. Privalu paruošti situacijos planą, pažymėti žemės sluoksnius, sugretinti iškasenas, nustatyti radinių chronologiją, juos smulkmeniškai aprašyti, pakviesti pagalbon antropologus, etnografus, architektus ir numizmatikus.

Apylinkės aprašymas irgi nėra bergždžias darbas, kadangi padeda geriau orientuotis, ir išsprendžia nevieną tamsią problemą. Jei kapinynas turi kelius aukštus, tai reiškia, kad ten laidota įvairiais amžiais. Viršutinis sluoksnis bus jauniausis, o gilesnieji vėlyvesni. Įvairių sluoksnių radinius reikia sudėti atskirai. Iš jų bus galima nustatyti padarų stilius ir rekonstruoti tipų evoliuciją. Iškastas žemes reikia pašalinti krepšiais ir atsargiai perkelti į kitą vietą, kad nesusimaišytų ir nekiltų abejonės.

Labai sunku, o kartais visai negalima nustatyti iškasenų datą. Jei kape randame monėtas su pažymėtais metais, tai chronologija paaiškės savaime. Sunkiau bus, kur jų nėra. Čia reikia vadovautis radinių stiliais bei tipais ir gretimais radiniais. Suprantama, kad šimtas metų čia mažką reiškia. Čia jau reikia spėlioti ir, sudarius savo nuomonę, kitiems pavesti problemą spręsti. Neretai, sugretinus radinius su kitais, kitur iškastais, ir tinkamai datuotais, dalykas paaiškėja savaime.

Kartais užeiname gerai išlikusius žmonių griaučius. Iš jų galima spręsti apie gyventojų rasę. Bet tai jau antropologų uždavinys, kurį ir reikia jiems pavesti.

Dumblynuose bei pelkėtose vietose ilgai užsilaiko ne tik griaučiai, bet ir žmonių apdarai. Ne tik šimtais, bet ir tūkstančiais metų jie visai neišnyksta. Palyginus senovės drabužių raštus su dabartiniais, galima nustatyti tautinių apdarų evoliuciją. Žinoma, tai geriausiai padarytų etnografai.

Nenuostabu, kad garsūs archeologai, kaip pav. L. Wolley, ima su savimi didelį padėjėjų štabą: kanceliarijos vedėjų, kasierių, fotografų, antropologų, etnografų ir visą armiją kvalifikuotų ir paprastų darbininkų. Aišku, kad toks kasinėtojas pasiekia netikėtų rezultatų ir ryškiai apšviečia priešistorinius laikus.

Bet tokie kasinėtojai reikalingi didelių lėšų. Nesunku buvo užsiimti archeologija tokiems Tiškevičams, bet iš kur ims lėšų mūsų archeologai? Čia tik visuomenė ir valstybė galėtų jiems padėti. Privati piniginė čia per-

maža, ir mūsų archeologija taip veikiai nenumes savo vystyklų. Turime tikėtis, kad mūsų vyriausybė ir tauta, pasireiškusi tokiu trumpu laiku nepaprasta kultūros pažanga, sugebės surasti priemonių mūsų žilos senovės istorijai rekonstruoti. Per ardua ad astra.

Meno prieaušris.

Nusižengus žmogui Dievo įstatymui, Aukščiausis išvarė jį iš rojaus ir pasmerkė jį dirbti žemę veido prakaite. Be jo trūso žemė tebūtų davusi usnius ir erškėčius. Jai tinkamai išdirbti, jis turėjo sugalvoti įrankius, kad duotų naudingą derlių. Jam nebeužteko įgimtų kūno organų, bet reikėjo juos sustiprinti įvairiomis priemonėmis. Vien rankomis žemės tinkamai neišdirbsi ir kumščiu gyvulio nenugalabinsi. Žmogus turėjo išrasti įrankius savo tikslui pasiekti. Vietoj kasęs žemę rankomis, jis pasidirbo arklą, kastuvą, ekėčias; gyvulį nužudė akmeniu bei strėla, medį nukirto kirviu bei nupjovė pjūklu. Ko rankos neįstengė, tai padarė įrankiai. Išsivystė kultūra, pradėdama nuo paprasčiausių padargų, baigdama komplikuota mašina.

Tos priemonės plačiausia žodžio prasme vadinasi m e n u — nuo žodžio „manyti". Vokiečiai sumaniai pavadino jį „K u n s t" nuo žodžio „können"— galėti, pajėgti. Taigi menininkas nėra kas kita, kaip kūrėjas, kurs savo protu sugalvojo visokias priemones pasiekti naudingam tikslui. Kadangi žmogui įgimta grožio sąvoka, tai jis savo padarus ėmė gražinti ir puošti. Įrankis turėjo būti ne tik naudingas, bet ir dailus. Ilgainiui grožio sąvoka pasidarė kūrinių idealu.

Nors Aukščiausio Kūrėjo padaras, žmogus, nusikaltęs Dievui, nustojo Jo atvaizdo, vis dėlto savo nemirtinga siela jis sugebėjo aukščiau pasikelti už kitus tvarinius, ir išsilaisvinti iš gamtos vergijos. Dirbdamas be paliaubos, jis savo gabumais ir nepailstančiu trūsu sukūrė daug reikalingų bei naudingų dalykų, ir pasidarė nepriklausomas nuo aklos gamtos. Duodamas gražios išvaizdos savo padarams, jis tą ištremimo vietovę padarė pakenčiamą ir džiaugsmo šaltiniu. Nebebuvo tai rojus, tačiau leido pakelti žmogui galvą ir rasti žemėje laimės ir pasigėrėjimo. Įkvėpta Dievybės kibirkštėlė užliepsnojo skaisčia šviesa ir apšvietė jo tamsų gyvenimą, atmindama prarastą rojų. Tai jau buvo tikroj žodžio prasmėj menas.

Savo pasisekimo sužavėtas žmogus ėmė garbinti savo genijaus padarą, atiduodamas jam dievišką pagarbą. Vos apreiškimo sekėjai sugebėjo susilaikyti nuo stabmeldystės.

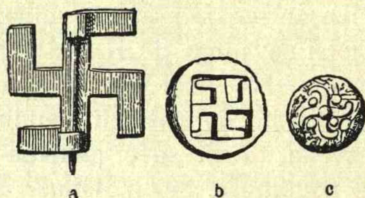
Pirmas išradimas, susilaukęs didžiausio pasigėrėjimo ir aukščiausios pagarbos, buvo u g n i s. Neturėdamas ugnies, žmogus maža tesiskyrė nuo gyvulio, būdamas visame prigulmingas nuo gamtos. Jis kaip plėšrys valgė nevirtą mėsą, ir šaltomis dienomis turėjo lindėti urve, apsilvilkęs žvėriu kailius. Tamsią naktį jis nė negalėjo apleisti savo lindynės. Tuos nepatogu-

mus pašalino ugnies išradimas. Ugnis davė jam šilimos, šviesos ir skanių valgių. Nenuostabu, jei gyventojų dauguma ėmė dievinti tą brangią proto dovaną.

Visose pasaulio mitologijose pasirodė ugnies kultas. Jo simbolas buvo ugnies kryžius. Sukdami ant menturo kryžmais sunertas akmens lenteles, nelyginant kaip melnitėlės sparnus, pirmieji žmonės pagamino kibirkštis, kurioms prikišus degamą medžiagą, gauta ugnis. Tą kryžių smulkmeniškai aprašė ir išaiškino senųjų indų knygos, vadinamos Vedomis (2500 pr. Kr.).

„Agni (ugnis)“, skaitome ten, „įsikūnijęs Savistrio (Dievo tėvo), sūnus, prasidėjo ir gimė iš panos Majos (Marijos), turėdamas žemišku tėvu dailidę Tvasti (ugnies kryžiaus kūrėją). Kryžiaus skersinėlio įduobume gyvena deivė Maija, kūrybinės jėgos reiškėja, gimdo sūnų Vayaus (vėjo) veikimu, be kurio ugnis negali būti sukurta.“

Ugnies kryžius susilaukė dieviškos pagarbos beveik pas visas senovės kultūringas tautas, išėmus žydus. Kad geriau stovėtų ant aukurų, jo sparnų

Pav. 23. Svastika.

galus užlenkė, ir sanskritai pavadino jį „Svastika“. Jis ir buvo pirmutinis meno padaras. Jo atvaizdą aptinkame ant senovės Egipto, Babilonijos ir Indijos monumentų (žiūr. pav. 23.).

Mitą apie ugnies dievą aptinkame pas visas indogermaniškos padermės tautas. Taip, graikų mitologija pasakoja apie Prometejų, kurs pavogęs iš dangaus ugnį, už ką jį Zeusas prikryžiavęs prie Kaukazo uolos. Indai turi savo Agnį, persai — Atarą, romėnai Vulkaną, germanai Lokį, slavai Ogonį, babiloniečiai Gilgamešą, fenikai Phlox'ą ir t. t. Tariant, ugnies kultas apjuosė beveik visą žemės rutulį.

Lietuviai, kaipo gryno kraujo arijai, negalėjo atsilikti. Atsiminkime tik amžiną ugnelę Romuvoj, Birutę Palangoj, Jonines ant Rambyno kalno. Pagaliau mūsų skautų laužai ne kas kita, kaip senovės tradicijų aidas.

Ugnies kultas, apvalytas nuo stabmeldiškų prietarų ir pritaikintas Kristaus mokslui, rado net Bažnyčios sankciją. Jau šv. Jonas apaštalas sako savo evangelijoj: „Buvo tikroji šviesa, kuri apšviečia kiekvieną žmogų, atei-

nantį į pasaulį" (Joh. 1, 9). Ta šviesa reiškia Kristų ir patapo Jo Dievybės simbolu. Išganytojas, įžengęs dangun, siunčia šv. Dvasią ugnies pavidalu, o Trys Karaliai randa Kristų, sekdami Betliejaus žvaigžde. Šviesa ir ugnis lydi visas krikščioniškas apeigas. Jau prie bažnyčios durų pakrikštytam vaikui įteikia degančią žvakę, su žvakėmis rankose vaikai priima pirmutinę Komuniją. Amžinoji ugnelė be paliaubos žiba prieš didįjį altorių. Be žvakių bažnytinės pamaldos nė neįmanomos. Žvakių dienoje ir per Eucharistinius kongresus pasirodo ištisa liepsnelių jūra. Didžiajame šeštadieny Bažnyčia primityviu būdu skelia ugnį iš akmens, o per Kalėdas ne tik bažnyčioj, bet ir krikščionių namuose žiba nesuskaitomos žvakutės.

Keista, kad ir Indijoj Agni'o gimimo dienoje gruodžio 25. d., saulėgrąžos metu, pasirodžius pirmutinei žvaigždei, ant kalvų sukuria ugnį. Tada kunigai užgieda gražųjį ugnies himną, kurs taip skamba:

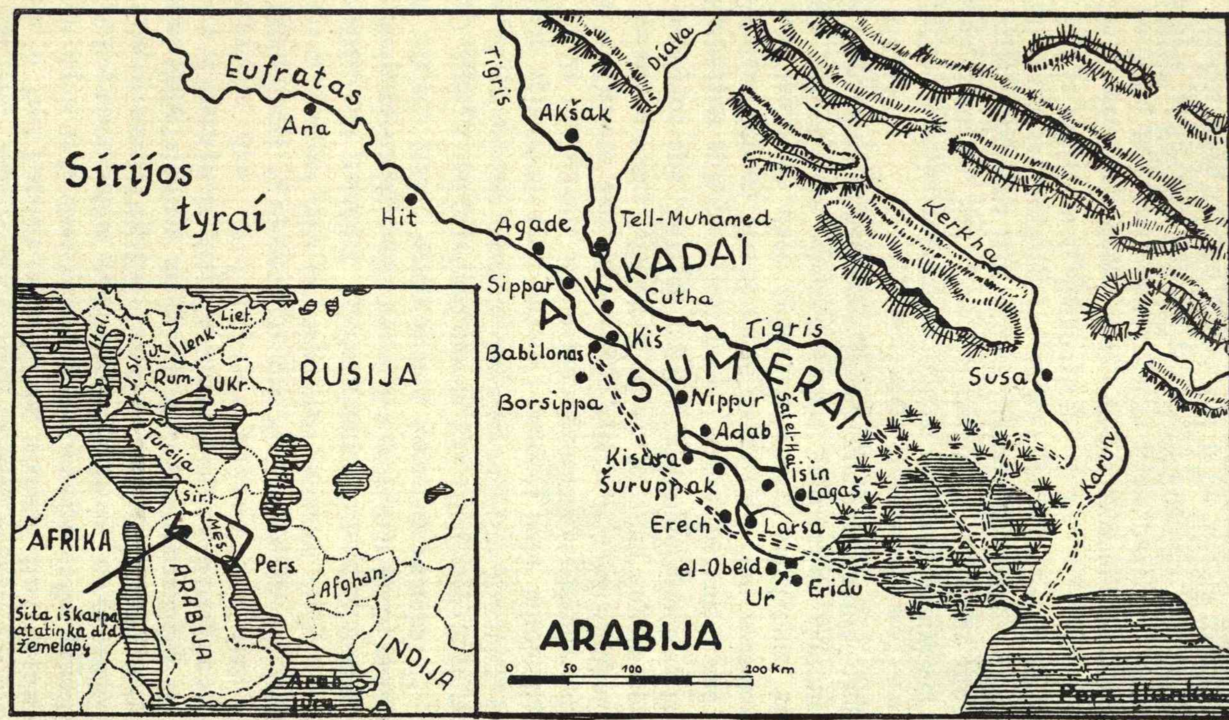
„O Agni, šviesi ir valoma ugnele, kas glūdi medyje ir pasikeli skaisčia liepsna, tu esi visame paslėpta dieviška kibirkštis ir saulės garbinga siela".

Kaip apreiškimo tiesa pateko į senovės indų mitologiją, sunku pasakyti. Ar jie bus girdėję Jezajo pranašystes apie Išganytoją, ar bus buvę įkvėpti šv. Dvasios kaip stabmeldžių Sibilės ir Trys Karaliai, nežinia. Kadangi Jezajas gyveno 8. amžiuje pr. Kr., o Vedų knygos apie dievus (Rigveda) parašytos apie 2500 m. pr. Kr., tai pirmoji hipoteza atkrinta.

Kalbėdami apie pirmykštį meną, turime pažymėti, kad ugnies kultas rado ryškiausį atgarsį visame meno pasaulyje. Nuo svastikos pradžios iki šių dienų laužų jis davė žymiausių motyvų vaizdybinei kūrybai. Impresionizmo metu šviesos niuansai sudarė stipriausius akordus meno simfonijoj. Rembrantas, iškeldamas šviesos efektus, sukūrė naują epoką vaizdybos istorijoj.

Tačiau Svastika nebuvo vienintėlis reiškinys pirmykštėj meno kūryboj. Visi nauji išradimai, kad ir ne visi pasižymėjo ypatingu grožiu, priskaitomi meno sričiai. Žmogus juos sumanė, sugalvojo, išrado. Ėmęs juos dailinti ir puošti, jis tikrai pasikėlė iki aukštojo meno. Tai nebe gamtos išdavos, bet jo sveiko proto kompozicija.

Jau akmens perioduose, kada žmonės gyveno urvuose, aptinkame braižinių, kurių šių dienų menininkai galėtų jiems pavydėti. Bronzos ir geležies laikotarpyje aptinkame įrankių, teikiančių estetinio pasigėrėjimo. Vos miškiniai žmonės maža tepaiso grožio, bet ir jie mėgsta gražių dalykų. Stiklo karoliai, veidrodėliai ir kiti blizgučiai juos viliote vilioja iš miškų ir tyrų, žadindami į kultūrišką gyvenimą. Amerikos pirmykščiai gyventojai, apdovanoti ispanų maišeliais su auksu, išbėrė auksą kaip nenaudingą jiems medžiagą, ir pasiėmė vos maišelius, gėrėdamies žmogaus proto padariniais. Taigi menas yra visoms tautoms įgimtas grožio davinys.

---dabartinė -·- senoji įlankas apimtis === dabartinis Eufrato, Tigriso ir t.t. bėgis Jaudros.

Sumerijos žemėlapis.

Sumerijos Menas.

Iki XX. amžiaus apie sumerų meną nė kalbos nebuvo. Jo istorija, apklota storu rūku, buvo tikra tabula rasa. Vos XX. amžiaus pradžioje iškilo aikštėn Sumerijos kultūra ir menas, o nūnai visas mokslintas pasaulis gieda garbės himnus Mezopotamijos senajai kultūrai. Tirštąją miglą, penkius tūkstančius metų gulėjusią ant sumerų krašto, praskleidė šviesūs archeologai iš Anglijos, Amerikos, Vokietijos ir kitų kultūringų šalių, uoliai kasinėdami griuvėsius Eufrato ir Tigriso paupiuose, ypač atkasdami senąjį Urą, patriarcho Abraomo tėviškę.

Britų muzejus Londone 1918 m. pasiuntė Mezopotamijon savo mokslo vyrą dr. A. H. Hall, kurs įdomiais radiniais iš karto nustebino pasaulį, iškeldamas naujas problemas meno istorijoj. 1922 m. Pensylvanijos universiteto profesorius C. Leonardas Woolley, paskatintas dr. Hallo pasisekimais, ėmė uoliai tęsti daug žadantį darbą, ir susekė, kad sumerų menas yra vienas seniausių visame pasaulyje, pasiekęs savo klestėjimo laipsnį jau 3000 metų prieš Kristų. Tai buvo siurprizas, kurio niekas nelaukė. Dabar visų mokslininkų ir meno mėgėjų akys atsikreipė į Persijos jūros įlankos pakraščius ir stebi tą stebuklingą per tiek amžių nebežibėjusį švyturį, kurs, praskleidus miglą, pasirodė visu savo grožiu.

Paaiškėjo, kad seniausio meno židinio reikia ieškoti ne Graikijoj bei Egipte, bet Sumerijoj, Mezopotamijos pietinėj dalyje, arti Persijos įlankos. Kada Graikija dar gulėjo amžinu miegu, o Egiptas vos pradėjo reikštis meno kūriniais, Sumerija jau pražido puikiausiais žiedais, žadančiais gražiausių vaisių. Jos gyventojai jau mokėjo skleisti dangas, statyti monumentalias angas, pravesti sudėtingą kanalizaciją ir statyti tinkamus tiltus; jie išrado kylių šriftą, įsteigė bibliotekas ir muzejus, statė puikius templius, lipdė ir kalė gražias statulas, liejo iš metalo indus, kalė ginklus, išleido pavyzdingus įstatymus, įrengė ir sutvarkė stiprią kariuomenę, tariant, pakėlė kultūrą iki galimų aukštumų. Jos įtaka į pasaulinį meną ir valstybinę santvarką buvo tokia galinga, kad iki šių dienų dar pastebime jos pėdsakus. Tėvas Abraomas, kilęs iš Sumerijos,[1] nusinešė į Kanaaną savo tėviškės tradicijas ir perdavė jas visai savo giminei. Daugelyje Šventraščio vietų ryškiai pastebime sumerų papročius ir įstatymus, pritaikintus žydų tikybai ir reikalams.

Sumerijos istorijos prieaušris.

Sumerijos istorija prasidėjo su Uro karalių pirmąja dinastija 3100 — 2930 m. prieš Kristų. Jos priešistoriniai laikai apkloti stora migla, kurią tik spėliojimai teįstengia praskleisti. Anot geologų Sumerija, pavadinta taip pat Chaldėa, Mezopotamija, pagaliau Babilonija, buvusi kadaise apsemta vandens, kada Persijos įlanka siekusi beveik Uro apylinkės.

Eufrato ir Tigriso upės nešdamos savo gausias nuosėdas į jūrą, pakėlusios jos pakraščius ir sudarusios plačią deltą arba žiotis. Jūros vietoj čia dabar tekėjo upės. Tarp jų pakilęs žemės plotas buvęs gana žemas, bet ilgainiui, susikrovus nuosėdoms, jis tiek paaukštėjęs, kad neišbrendamas purvynas virtęs itin derlinga žeme. Deja, užsikimšus žiotims, atsitikdavo potvyniai, priimdami kartais tvanų dydį. Spėjama, kad čia įvykęs ir Biblijos tvanas, kuriam Noė pastatęs savo didįjį laivą arba arką. Ta hipoteza nėra visai be pagrindo, kadangi arka anot Šventraščio apsistojusi ant Ararato kalno gretimoj Armenijoj. Tai patvirtina ir archeologų radiniai ir geologų tyrinėjimai. Rastos griuvėsiuose karalių sąrašų lentelės mini prieš tvaną 8 karalius ir 5 miestus.

Per tvaną pirmykščiai gyventojai bus visi nuskendę, o jų vietą bus užėmę atejūnai iš aukštesnių vietų. Tvano nuosėdoms dar pakėlus žemės plotą, iš purvų išlindo kalvos, ant kurių jau galima buvo statyti sodybas ir miestus. Ant aukštesnių kalvų, įsikūrė didesni miestai, koncentruodami savyje visą valstybę. Tokiu būdu susidarė miestų valstybės, kurių seniausia buvo Sumerija su sostine Uru. Atkasdamas Uro griuvėsius, prof. L. Woolley surado pakankamai medžiagos atstatyti jos istorijai.

Iš to puikaus kadaise miesto teišliko sukiužę griuvėsiai, apnešti storu žemės sluoksniu, kurį pašalinus, aptikta miesto mūrai. Iš šlamštų, išmestų per mūrus, ilgainiui susidarė 12 m aukšta kalva, kurioje įrengta sumerų karalių kapai. Po jais dar rasta 2½ m storas molio sluoksnis, tegalėjęs susikrauti per ilgą potvynį. Reiškia, ant tvano nuosėdų atėjūnai pasistatė miestą. Kad jie buvo sumerai, pakankamai įrodo jų padarų liekanos, pasižymėjusios savo savotišku stilium.

Prie tų pačių išvadų priėjo ir Julijus Jordans, Bagdado muzejaus direktorius, Uruko, bibl. Erecho kasinėtojas, pradėjęs savo tyrinėjimus 1912 m. Jis atidengė piliakalnį su penkiais archainiais sluoksniais. Kada viršutiniai gyvai atmena sumerų pastatus, apatiniai rodo visai skirtingą architektūrą. Reiškia, prieš sumerus ten bus gyvenusi kita tauta. Anot archeologų pastarasis sumerų templis siekiąs 4. tūkstančio m. pr. Kristų, bet po juo rasta dar senesnės liekanos, siekiančios jau 5. tūkstančio m., būtent: akmens įrankiai, deginto molio pjautuvai, nedegintų plytų bakužės, lavonai meldų pynėse. Vis tai pirmykštės tautos liekanos.

Sumerų kūrybos istorija.

Sumerų istorija prasideda su Uro pirma dinastija, viešpatavusia nuo 3100 iki 2930 m. prieš Kristų. Jos pirmasis karalius buvo Mes-an-ni-pad-da (3100—3020). Išmirus trečiai dinastijai, sumerai nustojo savo nepriklausomybės. Juos pavergė Isinos ir Larisos valdovai, bet nuo 2040 m. babiloniečiai užvaldė visą Mezopotamiją. Taigi sumerai iš-

laikė savo nepriklausomybę vos 1000 m. Per tą trumpą laiką jie iškėlė kultūrą iki negirdėtų aukštumų, pralenkdami net egiptiečius. Nors pastarųjų istorija prasideda tuo pačiu laiku, vis dėlto meno atžvilgiu sumerai juos viršijo. Kada egiptiečių kūryba buvo tik užmazgoj, sumerų menas

Pav. 24. Naram — Sino stėlė.
Akkadų karalius nugali lulubiečius kalnuose.

jau pergyveno savo klestėjimą. Taigi seniausio meno padarų reikia ieškoti Sumerijoj.

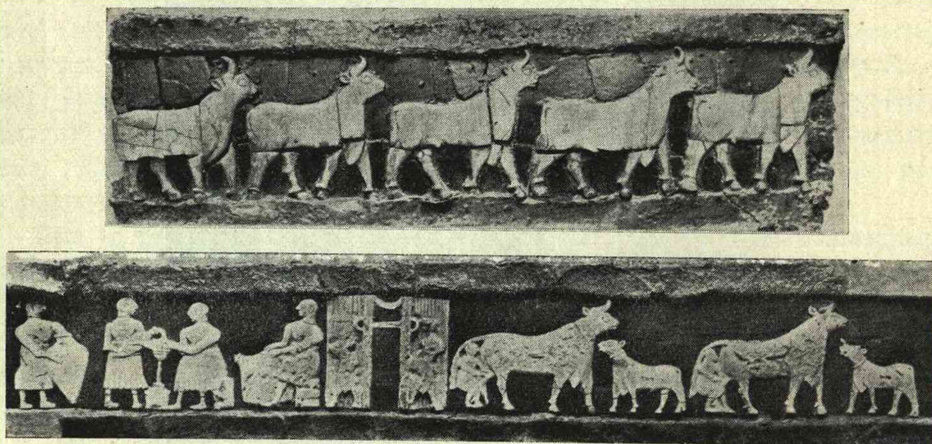
Deja, dažni naminiai karai daug sunaikino meno vertybių, bet ir iš likučių galima spręsti apie meno klestėjimą prieš 5000 m. pr. Kr. Eufrato upės žiotyse.

Tuo metu Mesopotamijoj aptinkame dvi didesnes tautas, būtent: akkadus ir sumerus. Pirmoji gyveno į šiaurę, Eufrato ir Tigriso

sąsiauryje, bet pastaroji užėmė pietinę dalį. Akkadai buvo semitų, o sumerai indogermanų padermės. Kaimynai dažnai ginčijosi tarp savęs, ir nuolatiniai karai gadino santykius, užtat turėjo gerai suorganizuotą kariuomenę. Apie tai ryškiai liudija Naram-Sin'o stėlė (žiūr. pav. 24). Akkadų karalius, eidamas priešakyje, veda savo kariuomenę į kalnus prieš lulubiečius. Kariai apginkluoti saidokais, sviedžiamomis ietimis ir kirviais. Jų apdarai semitiški, vėliavų nešėjai simbolizuoja kariuomenę. Kaip kruvinos buvo tada kovos, galima spręsti jau iš to, kad Rimušas, Agadės valdovas, viename mūšyje prieš Urą ir Ummą nukovęs 8040 priešų ir paėmęs nelaisvėn 5460 karių.

Sumerų tikyba, įstatymdavystė ir visuomeninis gyvenimas.

Sumerai buvo stabmeldžiai. Kiekvienas miestas turėjo savo dievą globėją, kurį garbino ypatingu būdu. Savo šventoves jie statėsi ant piliakalnių, vadinamų zigguratomis arba dievų kalnais. Jos davę pavyzdį Babelio bokštui. Prie šventovių buvo vienuolynai su ištisa armija dievo tarnų ir tarnaičių. Jiems užlaikyti karaliai priskyrė didelius žemės

Pav. 25. El-Obeido templio fryzas. 3100 m. pr. Kr. Kalkakmenio ir geldinių mozaika.

plotus su milžiniškais ūkiais. Templio fryze El-Obeide dar matome pieninę, kur šventovės tarnautojai melžia karves, košia pieną ir suka sviestą (žiūr. pav. 25). Reljefas siekia ketvirto tūkstančio metų prieš Kristų. Jo figūros padarytos iš kalkakmenio ir geldinių (mušlių).

Vienuolynai pavadavo universitetus bei mokyklas, kur mokė skaityti, rašyti, skaičiuoti, matematikos, medicinos, chirurgijos, burtų, paišybos, planų žymėjimo, projektų parengimo ir t. t. Ypač komplikuoti buvo

kanalų planai. Sumerija, būdama tarp dviejų didelių upių, taip dažnai užliejusių kraštą, kaip tik jų reikalinga buvo.

Sumerų įstatymdavystė paliko sektinų pavyzdžių visam pasauliui. Daugelį jų įstatymų aptiko surašytų ant molio lentelių įvairiose vietose, bet Hammurapi, Babilonijos karalius, patriarcho Abraomo bendralaikis (apie 2000 m. pr. Kr.), juos sutraukė į vieną kodeksą, surašydamas juos kylių šriftu. Kodeksas turėjo didelės įtakos ne tik į žydų, bet ir viso pasaulio įstatymdavystę.

Turėdami sveikas pažiūras į socialinį gyvenimą, padalino įvairius luomus į kelius skyrius, būtent: dvasininkus, karius, piliečius ir vergus. Aukštesnių luomų įžeidimas buvo sunkiau baudžiamas, bet ir jų atsakomybė buvo didesnė. Vyras tegalėjo vesti tik vieną pačią, bet jai leidžiant, galėjo gyventi ir su jos verge. Tačiau, pareikalavus legaliai žmonai, vyras buvo priverstas pašalinti pastarąją.

Vaikai visiškai priklausė nuo tėvų autoriteto. Gimdytojai turėjo teisės savo vaikus nušalinti nuo paveldėjimo, juos pavaryti, pagaliau parduoti. Bet klusniems vaikams visados paskyrė teisingą dalią, kurią jie galėjo pasiimti net prie tėvų gyvos galvos.

Abraomo ainiai, kur galima, laikėsi savo tėviškės įstatymų. Kad jie buvo sumeriečiai, ryškiai liudija Mozė savo I. knygoj. „Ir Viešpats tarė Abraomui: išeik iš savo žemės ir savo giminės ir iš savo tėvų namų ir eik į žemę, kurią tau parodysiu" (I. Moz. XII, 1, 2). Tą patį patvirtina ir šv. Lukas, sakydamas: „Garbės Dievas apreiškė mūsų Tėvui Abraomui, kuomet jis buvo Mezapotamijoj, pirm nekaip apsigyveno Charane, ir jam tarė: išeik iš savo žemės ir iš savo giminės, ir eik į šalį, kurią tau parodysiu. Tuomet jis išėjo iš kaldiečių žemės ir apsigyveno Charane" (Apd. VII, 2, 3, 4).

Taigi, Abraomas, žydų patriarchas, buvo sumerietis (kaldėjietis) ir iš savo gimtinės į naująją tėvynę nusinešė įstatymus ir papročius, ir įvedė Kanaano žemėj, žinoma — mutatis mutandis. Tai pastebime Biblijos Sename Įstatyme. Taip, Mozės I. knygoje 21. skyriuje skaitome, kad Abraomas be Saros turėjo ir antrą pačią — Agarą, vergę iš Egipto. Užgimus Izaokui, ir Sarai pareikalavus, Abraomas pavaro Agarą ir jos sūnų Izmaelį.

Izaoko aukojimas ant Morijos kalno irgi atmena sumerų papročius bei remiasi ju įstatymais. Mezopotamijos gyventojai, neturėdami savo krašte kalnų, supylė dirbtinius kalnus, ir ant jų aukojo dievams. Morijos kalno auka kaip tik atmena jų paprotį. Jog Abraomas, būdamas dievotas, šventai išpildė Dievo valią, suprantama, bet, kad įsakymas jo visai nenustebino, ir jis visai ramiai rengėsi nužudyti savo mylimą sūnų, tai tegalima išaiškinti tradicijų įtaka.

Kalną laikyti šventesne vieta negu lygumą irgi reikia dėti senų pada-

vimų sąskaiton. Kadangi žydai iki Mozės savo teisių kodekso neturėjo, jie be abejo bus vartoję sumerų įstatymus, atneštus patriarcho Abraomo iš Mezopotamijos. Kaip žinoma, jie vos grįždami iš Egipto, ant Sinajo kalno gavo savo ypatingus įstatymus, ir tokius panašius į sumerų, kad vos pirmame skyrėsi nuo pastarųjų. Kaip krikščionys palaikė 10 Dievo įsakymų iš Senojo Įstatymo, taip kanaaniečiai savo teisių knygos pamatan dėjo bočių įstatymus. Tai pastebime daugelyje Šventraščio vietų. Pavyzdin paimkime vos šventuosius kalnus, ant kurių ypatingu būdu garbino Dievą (Nebo, Horeb, Karmel, Morija, Tabor, Ararat, Alyvos). Izraelitai kaip ir krikščionys tikėjo, kad Dievas yra danguje, žemėje ir kiekvienoj vietoj, kad kalnas nėra artimesnis Dievui už lygumą, tačiau kalnams pripažino ypatingas privilegijas.

Sumerų mitologija turėjo žymios įtakos ir į kitas senovės tautas. Atsiminkime tik graikų Olimpą ir Parnasą, o lietuvių Šatrijos ir Rambyno kalnus. Peržiūrėdami teisių mokslą, pastebėsime, kad sumerų jurisprudencija kaip koks raudonas siūlas eina per viso pasaulio įstatymdavystę, nuo seniausių laikų iki šių dienų.

Kadangi sumerai buvo indogermanai, čia gal būtų pravartu iškelti klausimas, ar jie nėra mūsų bočiai, ar giminiuga tauta. Latvių kalbininkas Vold. Leitis tvirtina, kad latviai kilę iš sumerų. Jis net surado 200 žodžių su latvių tarsena ir reikšme. Kadangi lietuvių kalba senesnė už latvių, tai, ieškodami, bene rasime daugiau ten lietuviškų terminų. Dr. J. Sanders, geras senovės pažinėjas, beveik sutinka su Leitiso išvadomis. Ta hipoteza toli gražu dar neišspręsta ir laukia tikslesnių įrodymų. Tuo tarpu sit pro ratione voluntas.

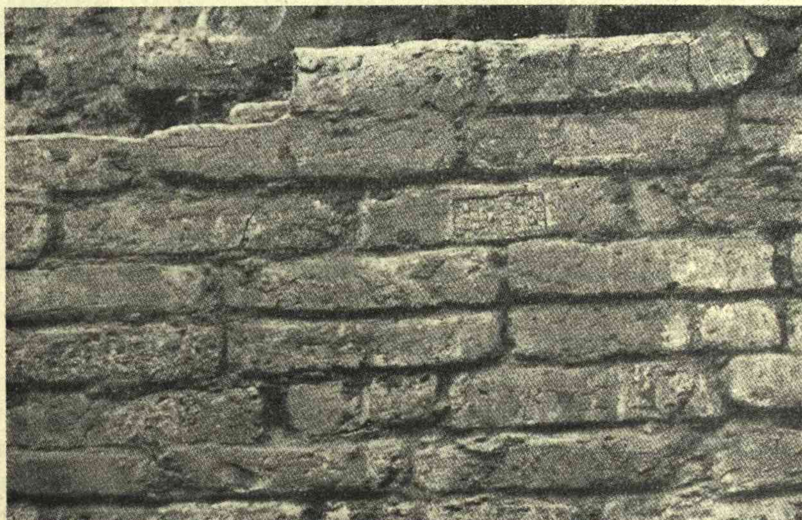
Sumerų architektūra.

Nuo sumerų įstorinių laikų mus skiria ištisi 5000 metų. Per tokį ilgą laiką dingo beveik visi senovės statybos pėdsakai. Išliko vos nežymūs griuvėsiai. Tačiau prof. L. Woolley'o kasinėjimai Ure mums teikia tiek ryškių nurodymų bei medžiagos, kad galime susidaryti apytikrę nuomonę apie sumerų architektūrą, ir rekonstruoti jų pastatus.

Nuolatiniai karai ir potvyniai ilgainiui visai pakeitė žemės paviršių, ir dabar vietomis net nežymu, kur kadaise stovėjo karalių palociai ir dievų templiai — nec locus, ubi Troja stabat. Tą žemės metamorfozą parodė pav. archeologiniai kasinėjimai Ure. Vienoj vietoj atkasta net trys žemės sluoksniai kitas ant kito. Žiūr. pav. 26. Viršutiniame matome Persijos karaliaus Ciraus aslą (525 m. pr. Kr.), viduriniame Babilonijos karaliaus Nabukadnecero grindas (600 m. pr. Kr.), o apatiniame karaliaus Kuri-Galzu aslą ir mūrus (1400 m. pr. Kr.). Taigi, juo giliau, juo senesni pastatai.

Pav. 26. Archeologiniai sluoksniai Ure.

Pav. 27. Bur-Sino templio mūrai su data 2200 m. pr. Kristų.

Tų griuvėsių data labai sunku nustatyti. Neretai reikia spėlioti, ir tik sugretinimas su kitais pastatais teikia tinkamos šviesos. Jei mūre pažymėta data, tai apie pastato amžių abejoti netenka. Taip, Bur-Sino templio sienoje aptinkame datą 2200 m. (mūsu chronologijos mastu). Ji aiškiai liudija, kad, šventovė statyta trečiame tūkstantyje m. pr. Kr. (žiūr. pav. 27). Tas laiko pažymėjimas leidžia spręsti ir apie gretimas liekanas. Architektūros stilius irgi nemaža padeda orientuotis statybos istorijoj. Pav. Kiše ties Babilonu, kairiame Eufrato krašte, atkasta palocius, kurio mūre aptinkame inkrustacijas su kaušelių (mušlių) figūromis. Čia ir abejoti netenka, kad tai sumerų padaras, nors figūros vaizduoja akkadiečius.

Apie aukštą statybos evoliuciją jau ketvirtame tūkstantyje metų pr. Kr. ryškiai kalba Uro karalių kapai. Ten užeita pavyzdingi lankai ir velvės, pagaminti iš degintų plytų. Pasirodė, kad romėnai nebuvo pirmieji akmens velvės išradėjai. Sumerai jau 3000 metų anksčiau mokėjo skliausti apvalias dangas ir apskritas kopulas.

Būdama teokratiška valstybė, Sumerija savo valdovus dažnai pakeldavo į dievus. Nenuostabu, kad jų architektoriai visas savo jėgas sukaupdavo sakralinėj statyboj. Dievų namai ir karalių buveinės turėjo pasireikšti puikia išorine išvaizda ir vidaus atatinkama puošmena.

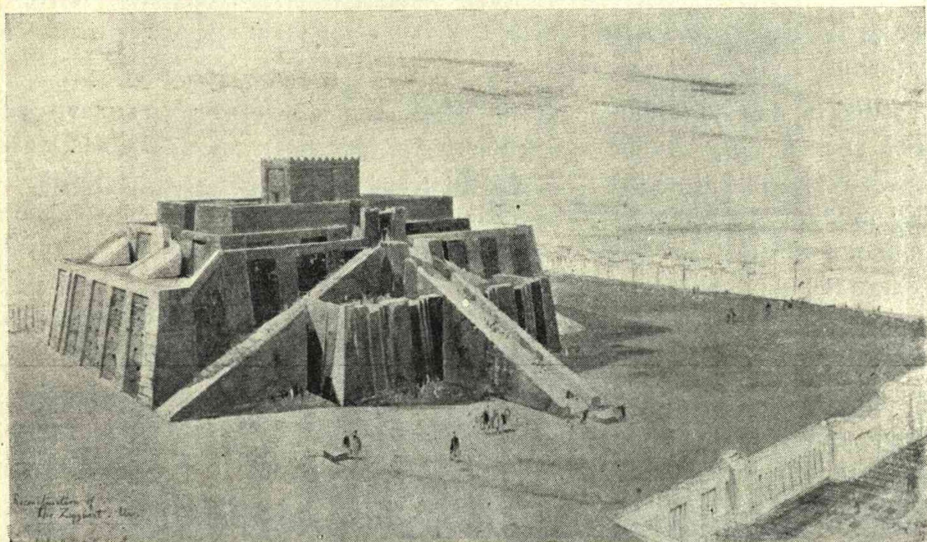
Kaip jau minėjome, sumerai savo dievus garbino ant supiltų kalnų, vadinamų zigguratomis. Ant tų dirbtinių kalvų, kurias mes pavadintume piliakalniais, jie atnašavo dievams aukas ir statėsi šventnamius. Tų šventnamių centrinė ašis buvo aukštas bokštas, kuriame buvo įrengta dievui buveinė. Garsiausis bokštas, paminėtas Šventraštyje (I. Moz. XI) stovėjo Babelėj, bet aukščiausis Ure, Eufrato upės krante. Pastarojo ziggurata išliko iki šių dienų, o bokšto griuvėsiai lengvai leidžia atstatyti senąjį pastatą (žiūr. pav. 28). Šventovę pastatė trečiosios Uro dinastijos (2278 — 2170) pirmasis karalius Ur-Nammu, pažymėjęs savo valdymo laiką naujų pastatų gausumu. Templis pasikelia trimis terasomis, simbolizuojančiomis trejopą pasaulį: požeminį, žeminį ir dangų. Kas norėjo pasiekti dievo buveinę, turėjo pereiti visas tris sferas. Anot Mozės Dievas nubaudė Babelės bokšto statytojus už tai, kad išdrįso pasiekti dangų. Priešingai, sumerai už savo siekių įvykdymą tikėjosi gauti dievo malonių.

Uro šventovė buvo pastatyta ant senesnio templio pamatų, ir užėmė keturkampį plotą 150 × 60 m dydžio. Buvo tai mūrų kompleksas, kurio viduryje pasikelia bokštas su dievo buveine. Visą šventovę aptvėrė aukštas mūras su spyriais. Sienoj iškaltos skylės dregnumui išleisti. Į templį vedė trys išorinės koptos su šimtu laiptų kiekviena. Jos rėmėsi ant mūro ramsčių, kurie bus buvę apsodinti medžiais, kad geriau atmintų tikrus kalnus, apaugusius mišku. Viršuje koptos pasibaigė viena bendra anga. Erdvas šventorius, kuriame tikintieji sunešdavo aukas, buvo apstatytas

aukštu mūru. Jam buvo pristatyti įvairūs trobesiai sandeliams, dirbtuvėms, kanceliarijoms, archyvams ir šventovės personalo butams. Tuo būdu ziggurata su visais savo pastatais gyvai atminė mūsų viduramžių vienuolynus.

Kad sumerų architektoriai gerai suprato statybos dėsnius, rodo ne tik sumani ventiliacija, bet ir mūrų sulaibėjimas į aukštą, pabrėžiąs tvirtumo sąvoką. Sumerų architektūrą perėmė ir jų nugalėtojai babiloniečiai ir asirai, kaip kadaise romėnai iš graikų. Apie tai geriausiai liudija Babelės bokštas, pastatytas Uro pavyzdžiu.

Ant vienos zigguratos kartais stovėjo keletas templių su savo šventoriais, panašiai kaip akropolis Atėnuose. Kadangi karalius buvo pakelia-

Pav. 28. Uro bokštas. Rekonstrukcija.

mas į dievų eiles, tai ir jo šventovės ten netrūko. Vis dėlto ji buvo kuklesnė už dievo globėjo templį. Tolygiai karaliaus dvaro personalas negalėjo lygintis su dievų templio tarnautojais, kurių skaičius žymiai peršoko valdovų rūmų personalą.

Uro zigguratos templiai ėjo vienu Nanaro vardu. Buvo tai mėnesio dievas ir Sumerijos globėjas. Kitų miestų valstybių gyventojai garbino savo globėjus, bet jie buvo laikomi vos antraeiliais dievais.

Sumerų tikyba buvo antropomorfiška, reiškia, jų dievai turėjo žmogaus kūną, ir gyveno zigguratos bokštuose. Todėl jie valgė aukų mėsą, vedė ir turėjo vaikų. Sakralinė kekšystė buvo sankcionuojama tikybos kaip pas mūsų kozlovitus.

Dievai už nusikaltimus ir nepaklusnumą sunkiai baudė savo garbintojus. Didžiausia bausmė buvę tvanai, per kuriuos dievai nusprendę ne-

dorelius paskandinti vandeny. Tačiau Enki, vandens dievas, išdavęs jų paslaptį vienam teisingam vyrui vardu Uta-Napišti. Trokšdamas išgelbėti save, savo šeimą, turtus, gyvulius ir paukščius, jis pastatęs milžinišką laivą. Vos pabaigęs tą kolosalų darbą, kaip pradėję lyti, ir per šešias dienas vanduo apsėmęs visą žemę, paskandindamas visa, kas gyva. Septintą dieną audra nutilusi. Uta-Napišti nujautęs tvano galą. Iš jūros išlindusi sala, o ant jos kalno Nissir' sustojęs laivas. Norėdamas sužinoti, ar vanduo pakankamai nuslugęs, Uta-Napišti išleidęs balandį, kurs, nerasdamas sausos vietos, sugrįžęs laivan. Po kurio laiko išleidęs kregždę, bet ir ta neturėjusi kur apsistoti. Pagaliau išleidęs varną, bet ta jau nebegrįžusi. Uta-Napišti, suprasdamas, kad tvanas jau pasibaigęs, atidaręs laivą, ir aukojęs dievams atgailos ir padėkos auką. Kaip matyti, sumerai netoli nuklydo nuo apreiškimo tiesos.

Visą tą legendą smulkmeniškai atpasakojo Gilgamešas savo puikiame epe. Jis irgi liudija apie sumerų statybinį pajėgumą. Laivas, sutalpinęs savyje tiek būtybių, tegalėjo būti statybos šedevras, su kuriuo ir mūsų modernioji technika vargu teįstengtų konkuruoti. Tiesa, legenda galėjo būti fantazijos vaisius, bet ir vaizduotė turi remtis realybės motyvais. Ji dargi nebuvo paimta iš Biblijos, kadangi buvo parašyta 2000 metų prieš Kristų, o Šventasis Raštas pasirodė vos apie 1500 m. pr. Kr. Dievo įkvėptas Mozė tik apvalė istorinį faktą nuo prietarų, ir padavė gryną tiesą.

Jog sumerai, gyvendami prie Persijos jūros įlankos, tarp Eufrato ir Tigriso upių, kur potvyniai buvo beveik paprasti įvykiai, mokėjo statytis laivus, ir abejoti netenka. Pati krašto gamta juos privertė užsiimti laivininkyste.

Deja, iš to legendarinio laivo liekanų neturėdami, apie jo struktūrą nieko pasakyti negalime, o meno istorija spėliojimais pasitenkinti neprivalo. Laimė, turime pakankamai architektūros liekanų, iš kurių drąsiai galime spręsti apie sumerų statybos savotiškumą.

Jau minėjome Uro templį, ir gavome gana tikslios nuomonės apie Sumerijos šventnamių struktūrą. Neblogiau išsilaikė El-Obeido šventnamis. Iš jo liekanų pavyko atstatyti fasada su fryzais ir prienamis su mozaika, vario kolonomis, reljefais ir žalvario liūtais. Apie fryzą, vaizduojantį galvijus ir vienuolių pieninę mums jau teko kalbėti (žiūr. pav. 25). Kolonos, liūtai ir reljefai, būdami iš kietos medžiagos, nuo laiko atmainų beveik nenukentėjo. Templį pastatė karalius A-an-ni-pad-da, pirmosios Uro dinastijos patriarchas, ketvirtame tūkstantyje metų pr. Kr. Tai patvirtino kalkakmenio reljefas, rastas šventnamio griuvėsiuose. Aiškiu kylių šriftu ten skelbiama, kad šventovę paaukojęs dievų motinos Nin-chursag' garbei A-an-ni-pad-da, Uro karalius. Be to ten rasta aukso perlas su karaliaus titulu ir vardu.

Schub-ad karalienės galvos puošmena.

Panašus kalkakmenio reljefas vaizduoja Ur-Niną, Legašo karalių apie 2900 m. pr. Kr. (žiūr. pav. 30). Kada jo raižinys gana primityvus ir storas, arfos briauna, rasta Uro karalių kapuose, rodo itin švelnias scenas iš mitologijos, raižytas į geldinių (mušlių) plokšteles (žiūr. pav. 29).

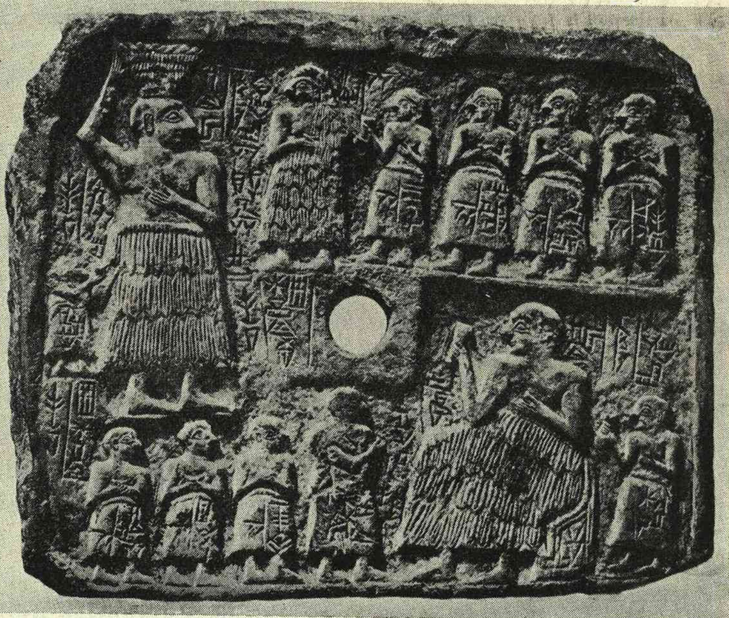
Gana įdomią architektūrą aptinkame Uro karalių kapuose. Čia matome gražias angas, kolonas ir velves. Vis tai mus įtikina, kad klasikinė architektūra buvo vos sumerų statybos renesansas. Dar labjau nustebina sukrauti kapuose turtai: aukso ir sidabro dalykai, vazos iš alabastro, ginklai iš vario ir brangių metalų, perlamutero inkrustacijos, mozaika iš geldinių ir lapislazulio, taurės ir dubens iš dorito, obsidijono ir lapislazulio.

Įsigyti tiksliai nuomonei apie tas brangenybes, pravartu apžiūrėti nors vieną tokį kapą. Paimkime pav. Mes-kalam-dugo, antraeilio kunigaikščio kapą. Patsai kapas niekuo ypatingu nepasižymi. Lavonas guli mediniame karste. Šalia jo gana erdva vieta dovanoms. Ant numirelio galvos puikus šalmas, kaltas iš gryno aukso (žiūr. pav. 31), reljefuotais plaukais ir ausimis. Šalmas padengia ne tik galvą, bet ir veidą ir sprandą. Netoliese stovi dubens ir aukso lempa geldinės pavidalu. Ant jų pažymėtas mirusiojo vardas. Prie jo šono kaba auksinis durklas ir guli du kirviu iš elektrono (aukso ir sidabro mišinio). Patsai lavonas buvęs labai papuoštas: apyranke, auskarais, aukso ir lapislazulio amuletais, aukso adata su brangiu akmeniu. Už karsto skirta dovanoms vieta buvo kraute prikrauta visokiomis brangenybėmis: kardais, ietimis, durtuvais, kirviais, strėlomis, o vis tai iš brangių metalų. Ten pat stovėjo sidabro ąsotis, 50 sidabrinių bei varinių taurių ir dubenų. Visi tie dalykai pasižymėjo ne tik savo brangia medžiaga, bet ir tikrai menine išvaizda.

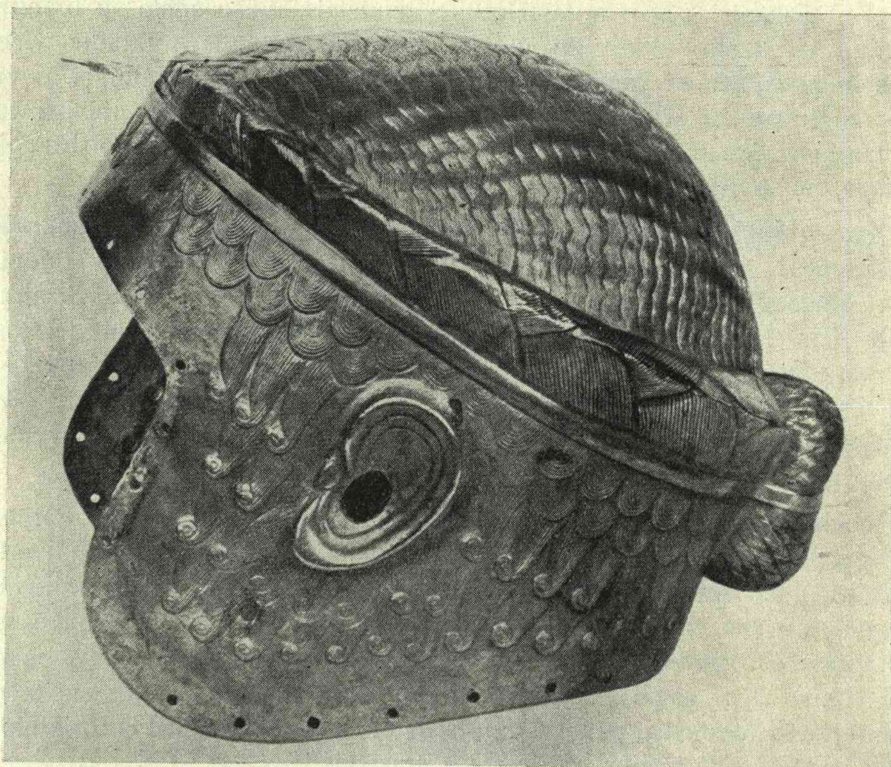
Karalių kapai, suprantama, dar puikiau buvo papuošti, o ten sukrauti turtai praneša mūsų vaizduotę. Ko tikėtis negalima, tai buvo žmonių aukos. Kadangi sumerų karaliai po mirties buvo dievinami, tai į antrą pasaulį juos turėjo palydėti ištikimieji tarnai. Nenuostabu tada, jei viename kape asla guldyte nuguldyta lavonais. Net kapų sargyba turėjo pasilikti savo valdovo kape su ietimis ir šalmais. Žymesnės rūmų ponios irgi negalėjo išlikti gyvos. Tame pačiame kape aptinkame net devynias itin puošnias damas.

Ypatingą dėmesį kreipia į save karalienės Šub-ad kapas, Čia karališkųjų rūmų ponios suguldytos paraleliai dviem eilėm. Jų gale guli arfininkas su arfa. Ant sulaužyto instrumento rasta griežiko ranka. Mirusios karalienės lavonas, taip gerai išlikęs kad jos biustas galima buvo rekonstruoti (žiūr. spalvotą pav.). Atvaizdą paruošė Kotryna Woolley, išmatavusi peruko dydį pagal galvos metalinius papuošalus, o plaukus sutvarkydama senovės terakotų pavyzdžiu. Visi ornamentai paimti iš originalo. Biustas padėtas Filadelfijos universiteto muzejuje.

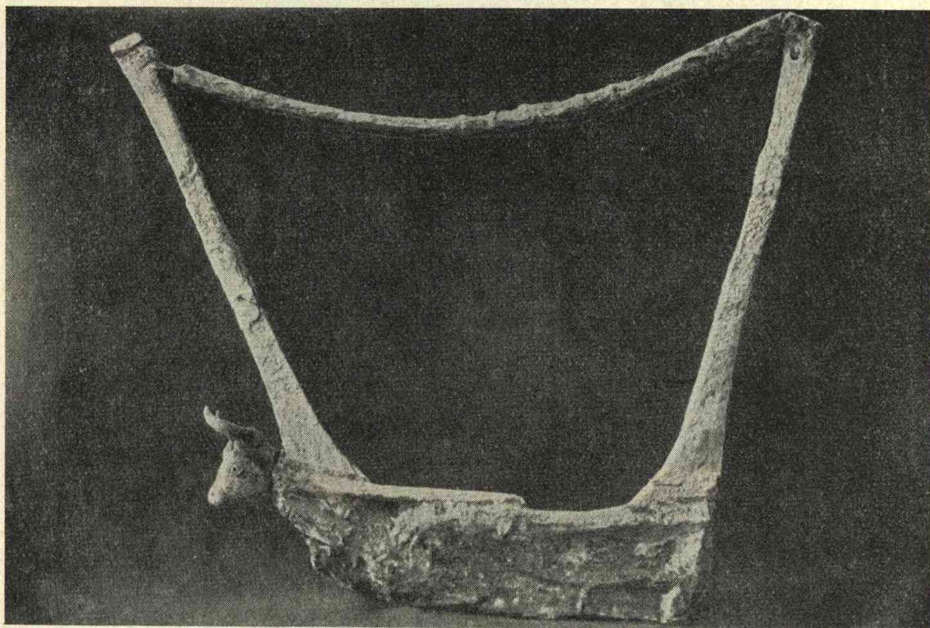

Pav. 29. Arfos briauna. Pav. 30. Reljefas ant kalkakmenio. 2900 m. pr. Kr.

Pav. 31. Mes-Kalam-Dug'o auksinis šalmas iš pirmos Uro dinastijos.

Kaip sumanūs esti archeologai, rodo arfos atkasimas Uro griuvėsiuose. Kasinėtojai aptiko dvi skyli žemėje ir tuojau dasiprotėjo ten esama senienų. Kad nesugadintų radinio, jie į skyles įpylė gipso skiedinį. Atkasus žemę, pasirodė ten buvus kadaise medinė arfa (žiūr. pav. 32). Gipso liejinys davė gerą modelį arfos rekonstrukcijai. Varinė karvės galva paimta iš orginalo.

Pav. 32. Medinės arfos gipso modelis. Varinė galvijo galva antikinė.

Tuo būdu Uro karalių kapai ne tiktai teikia mums sumerų architektūros pavyzdžių, bet dar rodo ir plastikos aukštą evoliuciją. Jai tiksliau pažinti ne pro šalį bus atskirai pakalbėti apie jos kūrybą ir paanalizuoti įdomesnius padarus. Pamatysime, kad Uro plastika drąsiai gali lygintis su klasikine skulptūra, įgijusia viso pasaulio pritarimą. Taigi nihil novi sub sole — nieko naujo pasaulyje, kaip sako Saliamonas.

Sumerų plastika.

Jau Uro karališkųjų kapų radiniai leidžia nujausti sumerų skulptūrinius gabumus. Juo aukščiau reikia įvertinti jų kūryba, atmenant, kad sumerai neturėjo savo krašte tinkamos medžiagos savo padarams. Pietinė Mezopotamija, kaip žinoma, buvo purvynas, kurį vos sunkiomis priemonėmis pavyko nusausinti ir padaryti derlingą žemės ūkiui. Nendrės ir meldos vos tiko stogams dengti. Rodos, apie meninę kūrybą ten ir svajoti

nebuvo galima. Nei aukso, nei sidabro, nei vario, nei geležies, pagaliau nei akmenų ten niekas nežinojo. Menininkas tegalėjo paieškoti sau medžiagos svetur, o jei sukūrė šedevrus, tai reikia dėti jo genialumo sąskaiton.

Vienintelė medžiaga, naudinga meninei kūrybai buvo **geldinės** (mušlės). Ir tą menininkai sumaniai panaudojo įvairioms intarsijoms bei

Pav. 33. Auksinės vazos iš Uro karalių kapų.

mozaikai. Seniausia tos medžiagos mozaika rasta Ure. Ji bus pagaminta apie 3500 m. prieš Kristų. Buvo tai standartas, vaizduojąs karo būklę. Visa plokštė horizontaliai padalinta į tris laukus. Apatiniame matome karo ratus, traukiamus asilų, antrame pėstininkus, o trečiame patį karalių, apžiūrintį nelaisvius. Asilų vartojimas karo reikalams nurodo į standarto senumą. Arkliai Mezopotamijoj atsirado vos 2000 m. pr. Kr. Figūros padarytos iš geldinių ir lapislazulio.

Pav. 34. Sidabrinė karvės galva iš Uro kapų.

Pav. 35 — 36. Dvi statulų galvos iš Uro trečios dinastijos laikų.

Nors sumerai kaipo rytiečiai labai mėgo papuošalus, tačiau geram skoniui nenusidėdavo. Apie tai liudija auksinės vazos, rastos Uro karalių kapuose (žiūr. pav. 33). Prie viso formų įvairumo, jos vienok pasižymi rimta ir kilnia išvaizda. Net klasikiniai graikai nesukūrė kuklesnių indų iš brangios medžiagos. Čia orientalizmo beveik nepastebima.

Kaip gerai sumerų skulptoriai suprato lydymo techniką, ryškiai rodo karvės sidabrinė galva, rasta Uro karalių kapuose (žiūr. pav. 34), tiksliausiai kopijuojanti modelį. Reta dabartinė Europos liejykla gali pasididžiuoti tokiu įsakmiu padaru.

Nors prie Persijos įlankos nebuvo nei akmenų, nei marmoro, tačiau akmenkalių technika nebuvo svetima sumerų skulptoriams. Deja, iš senųjų statulų mažkas išliko, kadangi jos buvo statomos viešai šventyklose. Būdamos visiems lengvai prieinamos, jos tūkstančius m. egzistuoti nega-

Pav. 37. Sumerijos valdovės statulėlė. 3. tūkst. m. pr. Kr.

Pav. 38. Besimeldžiąs sumerietis. 3. tūkst. m. pr. Kr.

lėjo. Ikonoklastų niekados netrūko, o brangi medžiaga pritraukė plėšikus. Tuo būdu senieji dievai turėjo pranykti iš žemės paviršiaus. Vos karalių kapai išliko nepaliesti, bet ten statulų nestatydavo. Tačiau ir iš negausių figūrų liekanų galima sudaryti apytikrę sąvoką apie aukštą plastikos būklę. Kaip aukštai buvo pakilusi akmenkalybė Sumerijoj, rodo kad ir statulų galvelės iš trečiosios Uro karalių dinastijos (žiūr. pav. 35 — 36). Jųjų viena kalta iš balto marmoro, bet antra (dešinėje) iš juodo

diorito. Abi rodo gerą menininko ranką. Pirmosios figūros akys pagamintos iš lapislazulio ir geldinių.

Tuo pačiu stilium pasižymi vienos sumerų valdovės statulėlė iš trečiojo tūkstančio m. pradžios (žiūr. pav. 37). Nors gerokai apdaužyta, vis dėlto palieka gerą įspūdį ir teigiamą nuomonę apie menininko pajėgumą.

Tuo pačiu metu bus sukurtas besimeldžiąs sumerietis (žiūr. pav. 38). Nors kaltas iš kieto akmens, rodo tačiau itin realų atvaizdą bei vykusią kompoziciją ir veiklią techniką.

Sugebėjimą raižyti į akmenį ir metalą geriausiai pastebime sumerų antspauduose. Jie turėjo cilindro formą ir buvo ne spaudžiami, bet išviniojami. Raižinys buvo toks tikslus ir aiškus, kad po 5000 metų dar duoda visai tinkamą atspaudą, kuriame ryškiai matome vaizduojamas scenas bei raides. Sunku suprasti, kaip dulkės ir rūdys jų nesunaikino. Mėgiama antspaudams medžiaga buvo lapislazulis.

Sumerų kūrybos įvertinimas.

Prof. Leonardas Woolley, atkasdamas Uro griuvėsius, atskleidė naują lapą meno istorijoj, ir parodė netikėtą horizontą, apšviečiantį priešistorinio meno šaltinį. Užaugę klasikinio meno atmosferoj, mes laikėmė senosios Graikijos meninę kūrybą dailės lopšiu bei šaltiniu. Net egiptologų radiniai neįstengė mūsų įtikinti, kad graikai galėjo pasimokyti iš senesnių tautų, kad antikė iš tikrųjų buvo tik antikės (senovės) modernizmas. Nūnai mes atsistojame prieš senai pamirštą pasaulį, kurs mums rodo meno klestėjimą jau prieš 5000 metų. Archeologų tyrinėjimai itin aiškiai įrodė, kad graikai nebuvo meno įkūrėjai, kaip iki šiol manyta, bet savo formas ir motyvus ėmė iš priešistorinių laikų.

Egipto menas, turįs apie 5000 m. amžiaus, vargu bus senesnis už sumerų kūrybą. Pirma Egipto dinastija prasidėjo su Menesu apie 3300 m. pr. Kr., bet Sumerijos karalių kapai siekia 3500 m. pr. Kr.

Uro karalių kapai ir Egipto piramidės, pirmieji meno monumentai, grožio atžvilgiu turi daug bendrų bruožų. Čia ir ten aptinkame tuos pačius cilindrinius antspaudus, mūro pėras, akmenines vazas, gyvulių raižinius ir k. Abiejų kūrybos giminystę ypatingai įrodo bendras muzikos instrumentas, vadinamas „Sistrum“, kurį kaip egiptiečiai, taip ir sumeriečiai vartojo savo pamaldoms. Buvo tai metalinis ovalus ratas su metalo stygomis ir rankena. Kad toks keistas padarinys betarpiškai atsirastų dviejuose kraštuose, visai neįmanoma. Čia būtinai reikia ieškoti skolinimosi iš vienas antro.

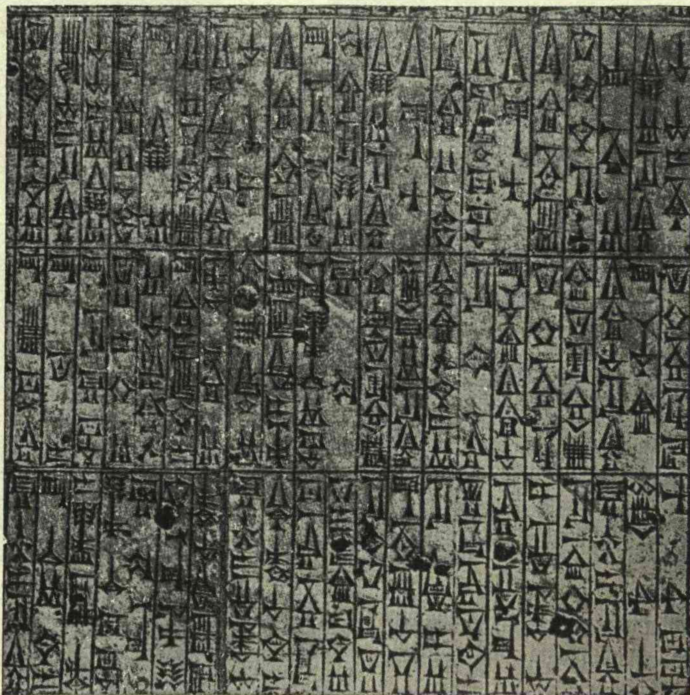
Ar Egiptas pasekė Sumerijos menininkais, ar atvirkščiai, sumeriečiai skolinosi iš Egipto, dar sunku pasakyti. Vis dėlto reikia prileisti, kad ne Egiptas, o Sumerija praskynė kelią pirmykščiam menui. Tokių puikių

ginklų kaip sumeriečiai, Egiptas ir savo meno klestėjimo laiku pagaminti nesugebėjo.

Palikdami meno pirmenybės problemą mokslintiems specialistams, turime tačiau pripažinti, kad sumerų menas turėjo galingiausios įtakos į viso pasaulio kūrybą. Jų aukšta kultūra, organizacinis protas, kilni moralė, pavyzdinga įstatymdavystė įkvėpė ne tiktai orientą, bet ir visą Vakarų Europą puikiausiais idealais bei siekiais Be jų pavyzdžių ir paskatinimo pasaulis niekados nebūtų pasiekęs to aukšto kultūros laipsnio, kurį dabar pergyvena. Buvo tai galingas variklis, kurs ir nūnai neperstoja veikti. Ex oriente lux.

Babilonijos ir Asirijos menas.

Derlinga Chaldėjos žemė pritraukė kaimynus. Sumerija pateko babiloniečiams, kuriuos vėl nugalėjo asiriečiai. Bet Babilono gubernatorius Nabopolasar 625. m. sukilo prieš atėjūnus ir įsteigė Naujosios Babilonijos

Pav. 39. Chaldėjų kylių šriftas.

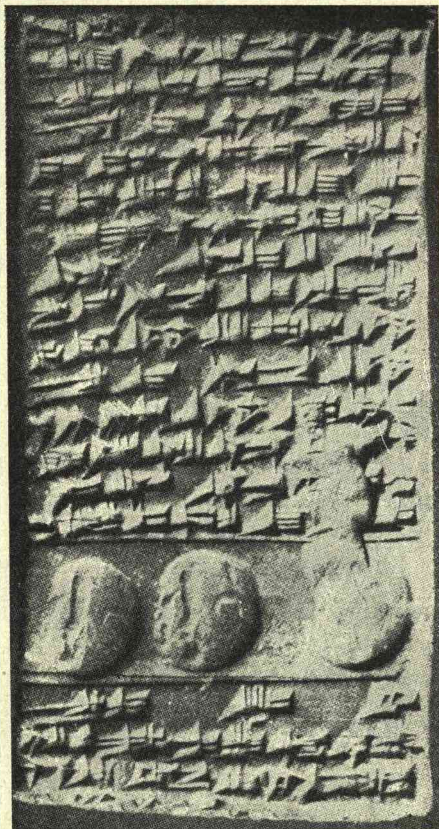
valstybę. Deja, Cyrus, Persijos karalius, 536. m. pr. Kr. laimingu karo žygiu sumušė babiloniečius ir jų kraštą prikergė Persijai.

Kada Senosios Babilonijos istorija apipinta visokiomis pasakomis, Asirija ir Naujoji Babilonija mums teikia gana aiškaus vaizdo apie savo pra-

eitį. Jų valdovai minimi net Šventame Rašte. Asirijos karalius Salmanasar sunaikinęs Jeruzolimą, o Tiglatpileser, Senacherib ir Asarhadon pagrobę daugelį Judo miestų.

Geresnei orientacijai čia paduosime Asirijos ir Babilonijos karalių sąrašą.

Assur-natsir-habal	883—858
Salmanasar . . .	857—823
Samsiraman . . .	822—809
Raman-nirari . .	809—780
Tiglatpileser . .	745—727
Sargon	721—705
Sanherib	705—681
Esarhadon . . .	681—668
Assurbanipal . .	669—625
Nabopolasar . .	626—605
Nabuchodonosor .	605—561

Pav. 40. Kontraktas kylių šriftu.

Babiloniečiai bei asiriečiai, užėmę Sumeriją, paveldėjo iš jos ir jos aukštąją kultūrą. Babilonijos karalius Hammurabi (apie 2000 metų pr. Kr.) surašė jų teises, turėjusias įtakos į vėlyvesnių laikų įstatymdavystę. 1854. m., Kristui jau gimus, vieno templio griuvėsiuose aptikta didžiulė biblioteka, kurią įsteigęs asiriečių karalius Asurbanipal, surinkdamas 20000 molio lentelių (žiūr. pav. 39 ir 40). Išskaičius kylių šriftų, kuriuo įbrėžtas tekstas, gauta daug naudingų žinių istorijos, astronomijos, algebros, aritmetikos ir geometrijos srityse. Pasirodė, kad chaldėjai jau žinojo apie planetų rinkiavimą, apskaičiavo saulės ir mėnesio užtemimo laiką, ir turėjo savo kalendorių, kurs padalino metus į 12 mėnesių ir 365 dienas. Taigi Kopernikas ir Galilėjus toli gražu nebuvo pirmieji astronomai, aptikę saulės sistemą.

Karingi Babilonijos ir Asirijos valdovai, įgarsėję drąsiais ir sekmingais karo žygiais, užėmė gana plačią vietą pasaulio istorijoj. Jie dargi pasižymėjo meno kūrybos vykdymu ir todėl mus ypatingai domina.

Daugiausia meno liekanų aptinkame apie jų sostines Babiloną ir Ninivę. Pirmojo griuvėsių kalvose atkasta Nabuchodonosoro palocius (el Kasre), Bėlio templis (Babilone) ir Babelio bokštas

(Birs-Nimrude), bet seniausi palociai aptikta Tell-Amare į pietus nuo Babilono.

Ninivės ir apylinkės radiniai tuo mums įdomesni, kad geriau išsilaikė ir ryškiai atstato Asirijos meno istoriją. Išdidūs karaliai įamžino save gausiais reljefais, vaizduojančiais jų heroizmą karo žygiuose ir apsukrumą medžioklėse. Ypač įdomūs Nebi Junuso, Kojundjiko, Chorsabado, Balavato ir Jeremijės griuvėsiai.

Kaip romėnai, nugalėję graikus, pasisavino jų meną, taip sumerų menas turėjo įtakos į babiloniečių ir asiriečių kūrybą. Tiesą pasakius, ji buvo Uro kūrybos tęsinys. Nors tautiniai ir religiniai sumetimai ją kiek tiek pakeitė, vis dėlto jos pagrindai pasiliko tie patys.

Babilonijos ir Asirijos architektūra.

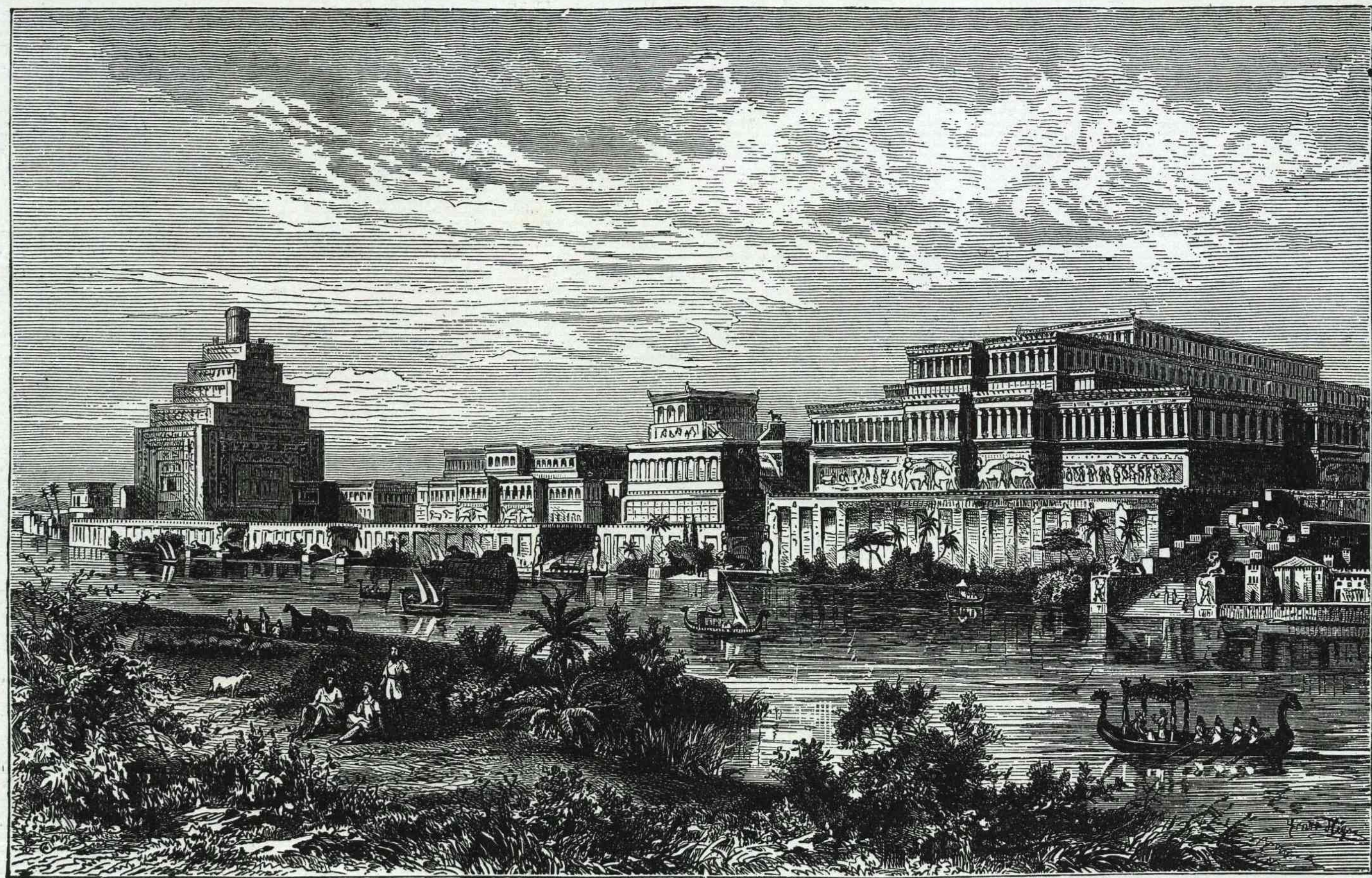
Babilono pasakingi pastatai su kabamais sodais ir jo gyventojų netikėtinos prabangos savo daugumoj bus nepažabotos fantazijos padarai. Ir nūnai visokias orgijas ir ištvirkimą krikštija Babilono vardu. Puikiausią miestą pasaulyje Paryžių dėl jo pramogų pesimistai vadina naujuoju Babilonu. Vis dėlto, reikia pripažinti, kad Babilonas buvo pažangos ir pasaulio kultūros centras. Savo šviesos spindulius jis leido į tolimiausius kraštus ir paliko neišdildomus pėdsakus jų evoliucijoj.

Babilono statyba, išaugusi tokiose pat sąlygose kaip ir Uro architektūra, turi su pastarąja daug bendrų bruožų. Čia ir ten ta pati akmens stoka, tos pačios dumblo nuosėdos, tie patys potvyniai neleido išsivystyti klasikinei statybai. Babiloniečiai turėjo patys pasigaminti tinkamą medžiagą. Tą jie ir padarė, gamindami iš mulvės plytas ir džiovindami jas saulėje. Vos apmušalui vartojo importuotą akmenį bei degintas plytas.

Nenuostabu, kad jų pastatai pasižymėjo kolosaliu didumu bei mūrų storumu. Prieš tokius milžinus ir New-Yorkas su savo dangoraižiais tegali nulenkti galvą. Ką jis pasiekė savo vertikalumu, tai Babilonas įstengė horizontalizmu.

Tas kolosalumas itin lengvai suprantamas. Mulvės plytos, džiovintos saulėje, negalėjo būti pakankamai tvirta medžiaga statybos reikalams. Vos labai masyvios sienos teįstengė sulaikyti pastatą. Taigi minkšta medžiaga ir babiloniečių ištaigingumo pomėgis reikalavo kolosalių apimčių. Tuo išaiškinima ir pastatų horizontalumas. Iš dumblo masės pastatyti kelių aukštų rūmą beveik neįmanoma.

Išimtį sudarė vos templiai, turėję iki aštuonių aukštų. Bet jie pasikėlė terasomis, o ne sienų mūru. Kadangi babiloniečiai garbino žvaigždes, tai jiems šventnamiai buvo nereikalingi. Jie degino savo aukas ant viršutinės bokšto platformos.

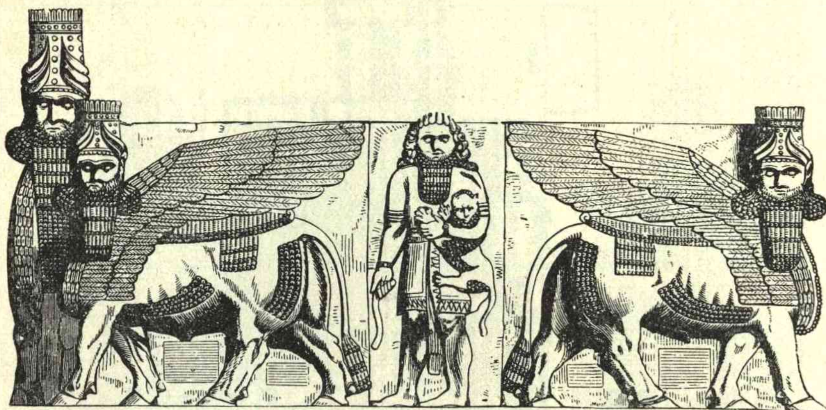

Pav. 41. Asirijos šventovės bokštas ir karaliaus palociai. Rekonstrukcija.

Suprantama savaime, kad tokios menkos medžiagos pastatai nebuvo pastovūs, ir todėl jų liekanų randama kuo mažiausia. Net rūpestingiausi kasinėjimai nedavė teigiamų rezultatų. Vos pamatai teikia tikros nuomonės apie rūmų dydį bei erdvumą.

Sustiprinti mūrams babiloniečiai vartojo degintas plytas, kuriomis išklojo sienas. Jie dargi mokėjo jas glazuruoti ir paįvairinti paveikslais. Aplieję plytas tam tikra stikline mase ir įbrėžę geometrinius bei figūrinius ornamentus, jie jas degino ugnyje.

Asiriečiai vietoj plytų vartojo akmenines plokštis, į kurias įraižė paveikslus, vaizduojančius valdovų karo žygius bei medžiokles.

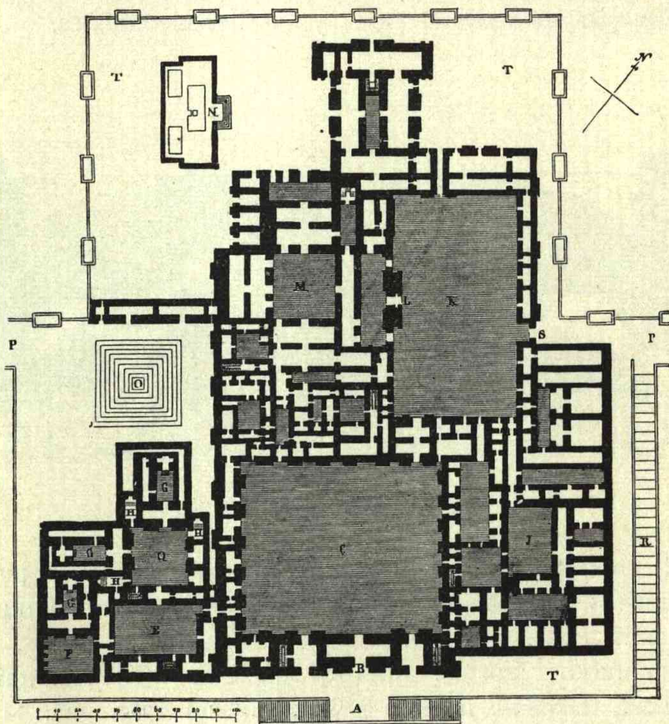
Pav. 42. Chorsabado portalo puošmena.

Palociai, nors statyti iš žalių plytų, atrodė tačiau labai puikiai. Durys buvo apmuštos variu bei bronza, prie portalų stovėjo sparnuoti jaučiai žmonių galvomis (žiūr. pav. 42), aslas puošė spalvotos flyzos, o palubius gražiai ornamentuotos juostos. Iš oro rūmai ir miestų mūrai pasibaigė dantų bokšteliais, teikdami iš tolo puikių siluečių (plg. pav. 41). Bokštai buvo dažyti savotiškais dažais, kiekvienas aukštas savo ypatinga spalva. Tuo juos optiškai darė aukštenius, negu iš tikrųjų buvo.

Babilonijos ir Asirijos paminklai.

Iš Babilonijos ir Asirijos pastatų beveik nieko neliko. Palocius ir templius sugriovė užkovotojai, likučius išardė krituliai, o potvyniai nunešė paskutinius griuvėsius. Veltui archeologai mėgina atstatyti senovės monumentus iš kai kurių radinių. Jais pasitikėti negalima. Vienintelė priemonė jų rekonstrukcijai pasiliko reljefai, vaizduoją Mezopotamijos trobesius. Pasiremdami tais reljefais ir archologų negausiais radiniais, pamėginkime atvaizduoti Eufrato ir Tigriso paupių architektūrą.

Babilonijos kabamieji sodai. Tenemano skaitytojai, kad tie sodai iš tikrųjų kabėjo. Priešingai, jie stovėjo ant labai tvirtų terasų, pagrįstų akmenimis ir išlietų švinu. Ant jų užpilta stori žemės sluoksniai ir pasodinta medžiai, krūmai ir gėlės. Tam tikrais siurbliais užtrauktas vanduo teikė reikiamo drėgnumo. Pastatas pasikėlė piramidės pavidalu. Terasos, susiaurėdamos į aukštą, atminė kalnus, apaugusius mišku. Anot senovės rašytojų Babilonijos sodus įrengusi Semiramida, karaliaus Nabuchodonosoro žmona. Atvykusi iš kalnuoto krašto, ji panorėjusi ir Babilonijoj pasigėrėti

Pav. 43. Chorsabado palociaus planas.

tėviškės kalnais ir augalais. Tačiau ji pasilieka taip pasakinga, kaip ir jos sodai, kuriuose diduomenė rengdavusi savo puotas ir orgijas.

Chorsabado palocius. Asirijos karalius Sargonas, užėmęs Asirijos sostą, arti Ninivės, Chorsabado apylinkėj pasistatė milžinišką palocių, apklojusį 10 ha žemės plotą. Jam panaudota 1 350 525 kubikmeterių statybinės medžiagos. Ne tik savo dydžiu, bet ir grožiu jis pranešė viso oriento statybą. Jame susivokti nėra tačiau taip sunku, turint prieš save jo pamatų planą (žiūr. pav. 43). Rūmai koncentruojasi apie kiemus. Dvigubais oro laiptais (A) pro tris angas, kurių vidurinė (B) papuošta propi-

lėjais su bastionais, įeinama į didįjį kiemą (C). Jo kairėje pasikelia haremas (D—H), o dešinėj ūkio pastatai. Toliau matome antrąjį didįjį kiemą (K), apie kurį grupuojasi karališkieji apartamentai. Kitas, mažesnis kiemas (M), sudaro karališkųjų patalpų centrą. Tarp haremo ir aplinkinių mūrų pastebime laipsnių piramidę (O), o gale templį (?). Antroj pusėj matome antrą portalą (S).

Susipažinę su palociaus planu, dabar pažvelkime į kai kuriuos jo detalius. Ypač įdomus didysis portalas (B). Anga pasibaigia pusapvaliu lanku ir stovi tarp dviejų pilonų su bastionais. Ją saugoja šeši sparnuoti

Pav. 44. Karalius Sargonas su palydovais.

jaučiai ir Ninipas, Asirijos Heraklės (žiūr. pav. 42). Prie šalinių portalų stovi po porą mažesnių jaučių, Portalai papuošti emaljuotų plytų rėmais. Apie kiemą K grupuojasi puikiausi pastatai su didžulėmis salėmis (32×8 m). Apie sienas eina kalkakmenių reljefų juostos, vaizduojančios karaliaus žygius ir papročius. Jį apstoja karo vadai, eunuchai su karo lobiu bei dovanomis. Jis čia pasirodo visame savo majestote. Ten matome miestus, templius, sodus, lengvus paviljonus, bet ir baisias ekzekucijas dievo Assuro garbei. Kaip aukštai buvo išsivystęs audimo menas, rodo karaliaus ir valdininkų rūbai. Žiūr. pav. 44.

H a r e m a s bene puikiausiai buvo išpuoštas. Čionai aptikta salės su

skoningos mozaikos juostomis iš glazuruotų plytų. Nuo mėlyno fono gražiai atsiskyrė geltoni liūtai, jaučiai, ereliai, medžiai ir valtys.

Archeologas Place aptiko pamate alabastro karstą su aukso, sidabro, švino, cino ir marmoro plokštimis. Auksinėj plokštyje pažymėta, kad Sargonas pastatęs dievams Hea, Sin, Samas, Raman ir Ninip templius ir, kad savo palociui pavartojęs hebano, cedrų, temariškų, pinijų, cipresų ir pistacijų medžius. Angose įdėjęs įvijus laiptus ir pinijų bei cipresų sijas. Sidabrinė plokštis garsina vartų puikumą, bet kitos lentos mažiau svarbius dalykus.

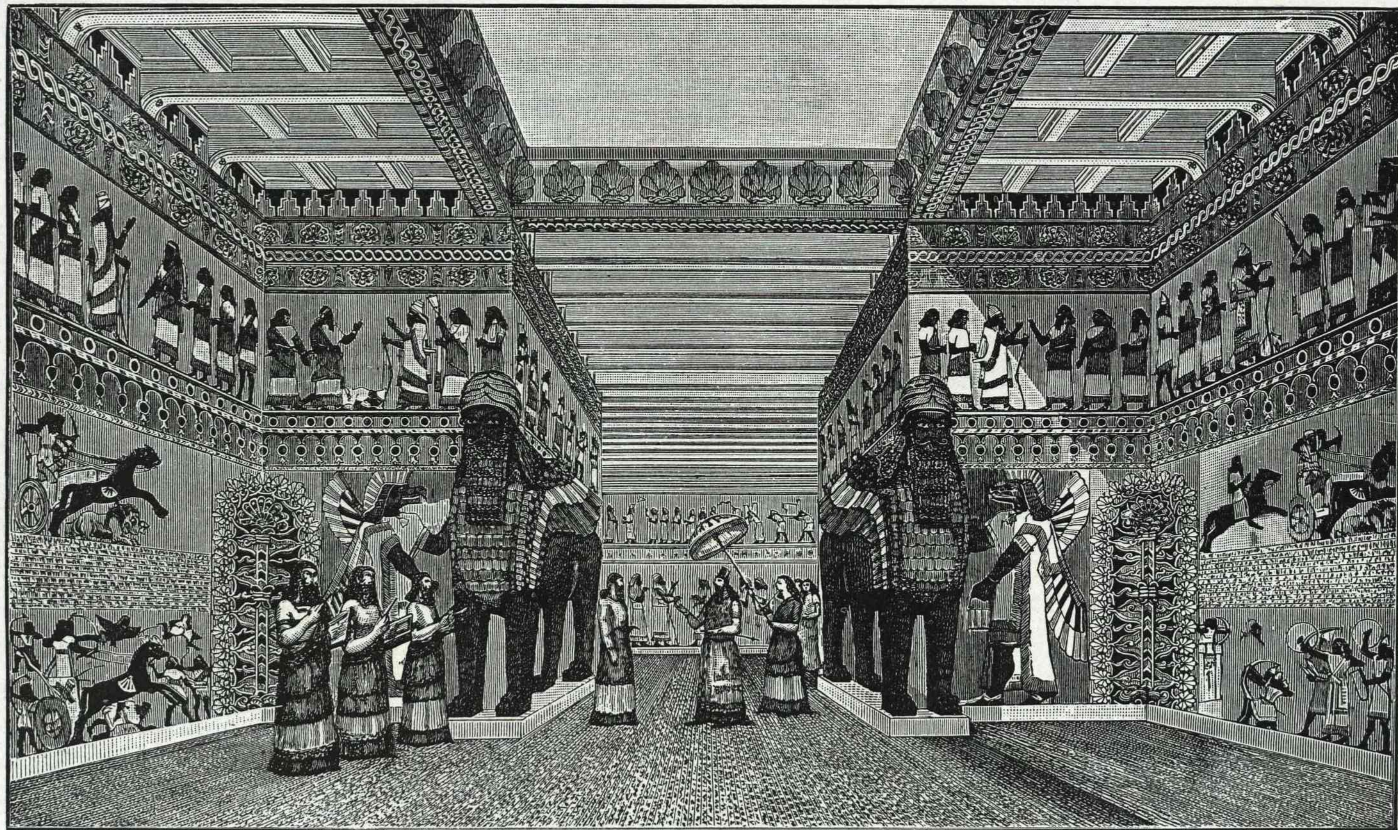
Kojundžiko ir Nimrudo palociai. Pas senąją Ninivę atkasta dviejų palocių liekanos Kojundžike. Jų vieną pastatęs Senaheribas, bet antrą Assurbanipalas. Jie nėra galutinai ištirti, tačiau galima drąsiai pasakyti, kad jų stilius beveik nesiskiria nuo Chorsabado rūmų. Archeologas Lagard rado čia ir ten tą pačią kanalizaciją ir panašią ornamentaciją.

Įdomesnis bus Nimrudo palocius, pastatytas Assur-natsir-hebal'o (883—858). Prie jo portalo stovi sparnuoti ne jaučiai, bet liūtai žmogaus krutine. Vidus išpuoštas puikiausiomis skulptūromis, glazuruotais fryzais ir freskais. Žiūr. pav. 45.

Babilono palociai. Jau sakėmė, kad iš Babilono pastatų beveik nieko nebeliko. Nuomonę apie jo architektūrą tegalime sudaryti iš senovės rašytojų. Herodotas sako, kad nevienas miestas negalįs lygintis su Babilonu. Jis buvęs apvestas giliu ir plačiu grioviu, pilnu vandens, ir 50 uolekčių plačiu ir 200 aukštu mūru. Iškasta grovio žemė buvusi panaudota plytoms, degintoms krosnyje. Mūrui anstatyta bokštai ir pagaminta 100 angų iš vario. Miestas užėmęs 480 stadijų plotą. Taigi bus buvęs tris kartus didesnis už Paryžių. Vidurinis miestas buvęs kupinas trijų ir keturių aukštų rūmų, o gatvės buvusios tiesios ir plačios. Skersinės gatvės vedusios į upę pro vario angas. Ir apie kabamus sodus jis nenutyli. Daugiau smulkmeniškų žinių turime iš Diodoro.

Templiai. Iš Babilonijos ir Asirijos templių irgi nedaug kas liko. Vos Chorsabado bokštas geriau išsilaikė. Dar turime jo keturius apatinius aukštus. Iš jų galime apytikriai spręsti ir apie viršutinius. Kadaise jis bus turėjęs aštuonius aukštus ir bus pasikėlęs aukščiau negu Egipto piramidės. Kiekvienas aukštas buvęs dažytas viena, bet atskira spalva: juoda, raudona, mėlyna, violetine ir t. t.

Nors nevisi templiai buvo vienodi, turėjo tačiau daug bendrų lyčių. Visi susidėjo iš stačiakampių prizmių, pastatytų kita ant kitos. Kiekviena aukštesnė prizmė buvo laibesnė negu jos pamatinė. Todėl teisingai tuos bokštus pavadino laipsnių piramidėmis. Šitai ką rašo Herodotas apie Bėlio templį Babelye: tai taisyklingas keturkampis, kurs į visas puses turėjęs po du stadionu (370 m). Jo viduryje stovėjęs aukštas bokštas, tu-

Pav. 45. Asirijos karaliaus priimamoji salė. Rekonstrukcija.

rėjęs skersai ir išilgai po vieną stadioną (185 m). Ant to bokšto pasikelia antras, ant jo trečias ir t. t. Iš viso buvę aštuoni aukštai. Į bokštą pasikeliama rampe (pražulniai aukštyn einančiu keliu), kuris veda apie visus aukštus. Maždaug puskelyje yra patalpa su sėdynėmis kur pasilsi tie, kas nori pasiekti viršūnę. Viršutiniame bokšte yra didelė, puikiai papuošta lova su aukso stalu šalyje.

Asirijos plastika.

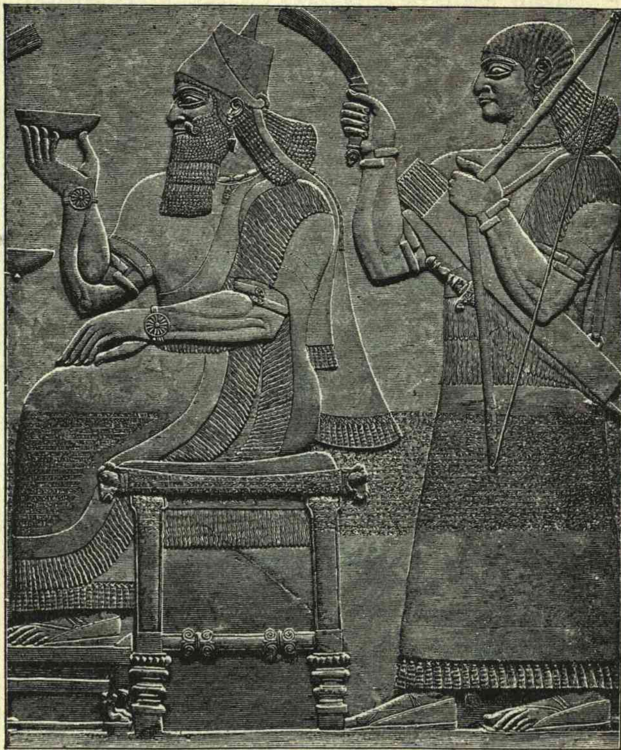
Jei iš Asirijos architektūros teliko griuvėsiai, tai iš jos plastikos turime sveikų ir gausių kūrinių. Išdidūs karaliai, norėdami įamžinti savo veiklą, spietė apie save skulptorius ir pavedė jiems atvaizduoti savo he-

Pav. 46. Sparnuotas jautis.

roizmą karo žygiuose ir medžioklėje. Kadangi plastikai vartojo pastovią medžiagą, tai aišku, kad oro atmainos ir laiko dantis jų taip lengvai sunaikinti neįstengė. Tiesa, kai kurie vaizdai buvo įrėžti į žalią molį, bet tinkamai jį išdeginus, gauta aiškūs pavidalai.

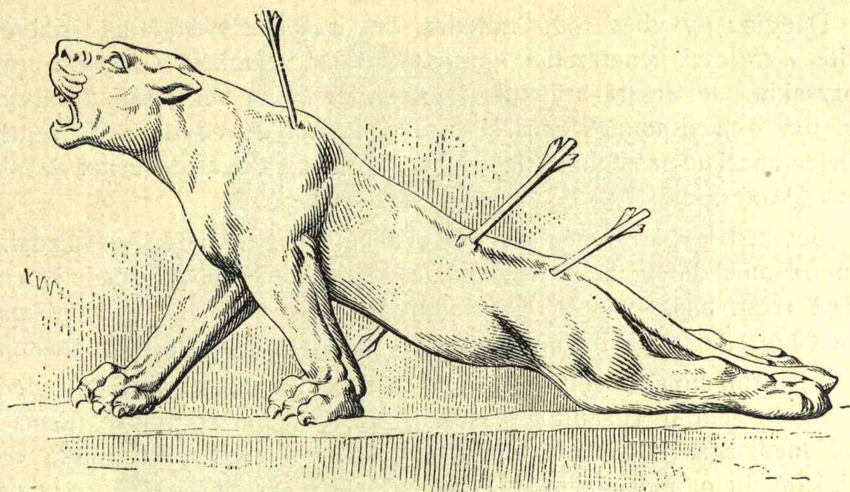
Iš statuarinės skulptūros maž kas išliko, o gal tiek jos ir tebuvo. Asiriečių specialybė buvo reljefai. Nieko nereiškia, kad jiems kartais teikdavo gana apvalių formų. Taip, durų jaučiai iš priekio turėjo visai apvalias lytis, bet iš šalies aukštą reljefą. Jie dargi mokėjo jungti reljefus su statuariniais elementais. Tas pats jautis iš priekio ir šalies buvo keturkojis, bet iš tikrųjų turėjo penkias kojas: tris pirmutines ir dvi paskutines. Iš priekio žiūrint, tematoma vos dvi pirmutines, o iš šalies visas keturias, kadangi dvi pirmutinės kojos stovi vienoj linijoj, ir penktos kojos nematai. Taigi iš abiejų pusių tepastebi keturias kojas (žiūr. pav. 46).

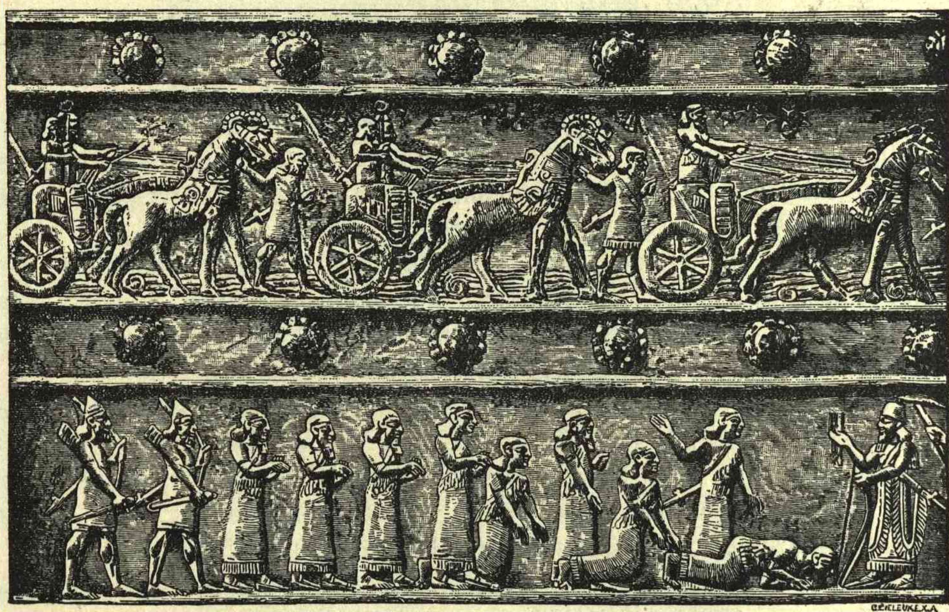
Pav. 47. Asirijos karalius.

Turime skulptūrų vos iš plastikos stagnacijos bei peržydėjimo laiko. Visur pastebime tuos pačius tipus ir tą pačią nusistovėjusią schemą. Jokios pažangos jau nebematyti. Asiriečiai ėmėsi pavyzdžių iš sumerų, bet ir sumerų meną tepažinome iš jo klestėjimo laiko. Jokių archainių padarų iki šiolei neaptikta.

Tarp nusistovėjusių tipų skirtumo beveik nematome. Net karaliai visur vienodai apibūdinti: visur ta pati siaura kakta, buki nosis, storos lūpos, sroguota barzda ir plaukai. Valdininkai irgi ne kitaip atrodo (žiūr. pav. 47). Vos eunuchus vaizdavo be barzdos.

Pav. 48. Mirštanti liūtė.

Pav. 49. Balavato angos cizeliuotos bronzos plokštys.

Nepažindami perspektyvos, Mezopotamijos skulptoriai reljefų figūras, kaip ir egiptiečiai, statė vienoj arba keliose eilėse (žiūr. pav. 45). Personažo skirtumas sunku pastebėti. Karaliai nuo valdinikų vos apdarais tesiskiria. Bet pirmųjų majestotas ir ramybė leidžia vis dėlto manyti jų pirmenybę (žiūr. pav. 45).

Daugiau gyvybės rodo raiteliai, bet ir čia neišvengiama įsikerėjusios klaidos iškraipyti nenatūraliai figūras. Jie dar nemokėjo suderinti profiliaus su pryšakiu. Jei figūra atkreipta į priekį, tai kojos bus į šalį, ir atvirkščiai (žiūr. pav 47). Kadangi asiriečiai savo figūras aprėdydavo iki žemės, tai ta klaida mažiau pastebima negu pas egiptiečius, vaizdavusius dažniausiai plikus žmones.

Geriausiai vyko žvėrių, iškilmių ir medžioklių vaizdai. Čia jau aptinkame didelį meninį pajėgumą. Prisižiūrėkime pav. mirštančiai liūtei (žiūr. pav. 48). Perverta strėlų, beveik paralyžuota, vilkdama paskutines kojas, o prišakinėmis keldamasi aukštyn, ji atrodo itin realiai.

Nežiūrint minėtų ydų, vis dėlto asiriečių skulptoriai reikia dėti pirmon vieton senojo pasaulio plastikoj. Ne tik kietas akmuo jiems buvo klusni medžiaga, bet ir iš metalo jie sugebėjo pagaminti puikių dalykų. Jie jį kalė, liejo ir cizeliavo. Gana pažvelkti į Balavato vartus, apmuštus cizeliuota bronza, kad susidarytum geriausią nuomonę apie jų nepaprastus pajėgumus. Žiūr. pav. 49.

Mezopotamijos tapyba.

Apie Mezopotamijos tapybą mums nedaug teks kalbėti. Ji greičiau reikėtų pavadinti dažyba. Dažų niuansuoti chaldėjai irgi nemokėjo, bet vienu koloritu nudažė visą vaizduojamą dalyką, visai neatsižvelgdami į tikrovę. Taip, Nimrude aptiko sparnuotus jaučius mėlynai dažytus ir juodas rozetes ant geltono fono. Ten pat atkasė grupę: karalių, lydimą eunucho ir kario. Visų figūrų kūnas iliuminuotas geltona, plaukai, sandalai ir strėlos juoda, o karaliaus vainikas (kidaris) balta varsa. Tuo būdu jų polichromija iš tikrųjų buvo monochromija.

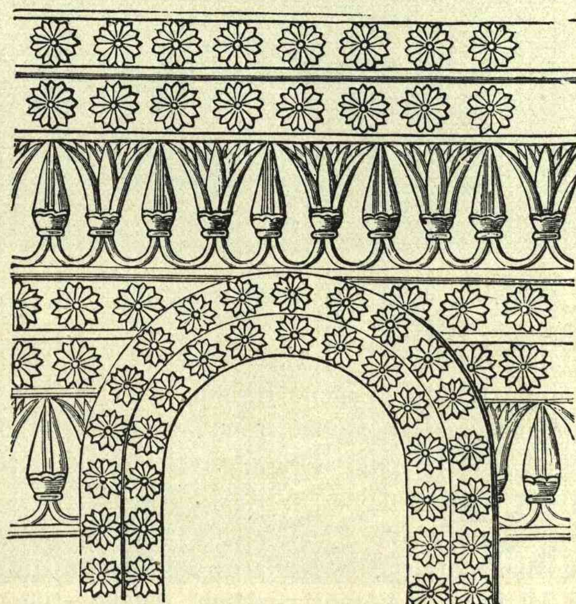
Geriau vyko glazuruotų plytų paveikslai, kuriems monochromija labjau pritinka (žiūr. pav. 50), ir angų puošmena. Glazūros gamyboj chaldėjai buvo tikri meisteriai. Deja, iš tų plytų teišliko vos šukės. Dažyti angų ornamentai turėjo tą neigiamą savumą, kad lengvai pasidavė atmosferos įtakai ir greit nubluko. Žiūr. pav. 51.

Įdomiausius ornamentus rado Varkos griuvėsiuose. Tai sienų klojiniai iš sumerų laikų, prikalti spalvotomis, glazuruotomis vinimis.

Paprastai dažydavo reljefus ir tinkuotas sienas viena, bet ryškia spalva. Ta monochromija vienok gražiai sumargino ir optiškai palengvino storas ir sunkias pastato sienas, patenkindama net orientalų skonį, taip mėgstantį marguminus. Puikiai turėjo atrodyti Babelio bokštas, turįs kiekviename aukšte savotišką spalvą. Viršutinis aukštas dargi buvęs auksuotas, ir blizgėjo saulėje kaip koks švyturys, žerdamas savo spinduliais į tolimą apylinkę.

Pav. 50. Glazuruotos plytos sienų klojiniams.

Pav. 51. Kojundžiko palociaus portalas.

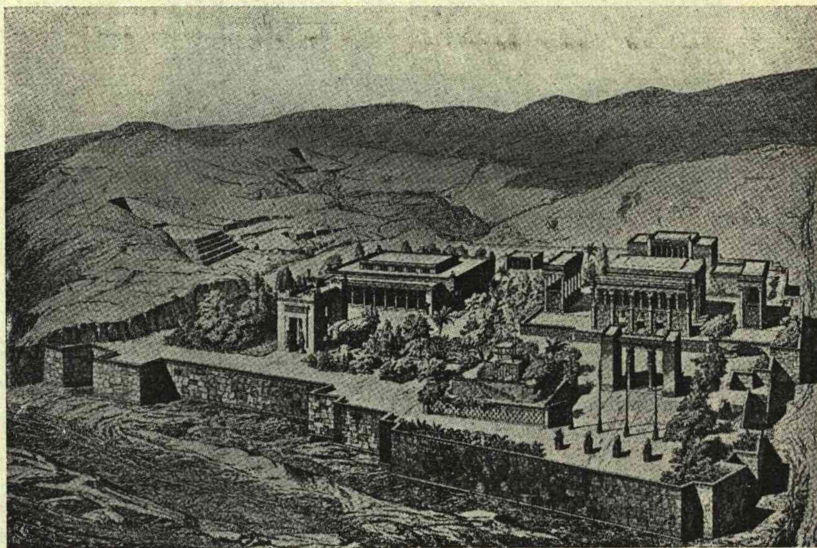
Persijos menas.

Persijos karaliui Kirui (Cyrus, Kyros) drąsiais žygiais nugalėjus babiloniečius (538), Babilonija bei Asirija buvo prikergtos Persijos valstybei. Jo įpėdinis Darijus (Dareios), žymiai praplėtęs naują karaliją, padarė ją pasauline valstybe, užėmusia plotą, lygų pusei Europos.

Geresnei orientacijai čia paduosime Persijos valdovų sąrašą.

Cirus	558—529	Darijus II. . . .	424—405
Kambyzės . . .	529—522	Artakserkses II. .	405—362
Darijus	521—485	Artakserkses III. .	362—338
Kserkses I. . .	485—465	Arses	338—336
Artakserkses I. .	465—424	Darijus III. . .	336—330

Pagaliau 330. m. Aleksandras Didysis padarė galą tai didžiulei viešpatijai, galingai veikusiai per 230 m.

Pav. 52. Persepolio palociai. Rekonstrukcija.

Persijos karaliai rezidavo Susoj, Pasargadėj ir Persepolyje. Kaip tik ten ir reikia ieškoti jų meno liekanų.

Pavergę asiriečius, persai perėmė ir jų meną. Bet, kadangi prie Persijos vėliau prikergė Mažąją Aziją ir Egiptą, tai ir tų kraštų meninė kūryba turėjo nemaža įtakos į persų meną. Vis dėlto jiems reikia pripažinti nemaža nuopelnų estetikos srityje, kadangi persai, turėdami gerą skonį, į meną įpynė savuosius motyvus, ir žymiai praturtino grožio kūrybą.

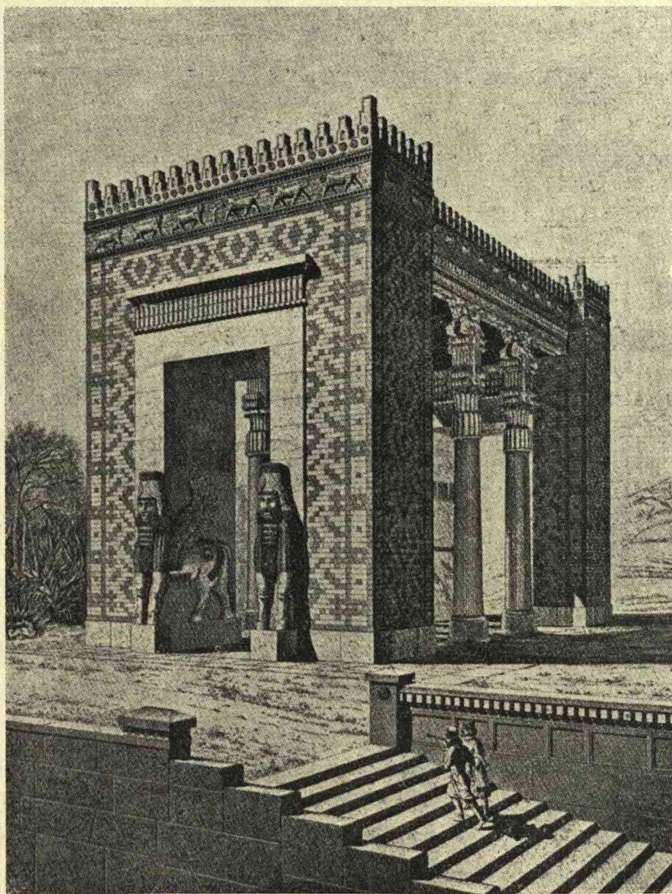
Nenuostabu, jei Persijos kūryba pasižymi dideliu stilių įvairumu. Joje pastebime įvairių krypčių mišinį: asiriečių, graikų, egiptiečių ir persų.

Bet visur dominuoja asiriečių įtaka. Kartais net sunku pasakyti, ar tai asiriečių ar persų kūrinys. Taip, karaliai turi tas pačias sroguotas barzdas, jų palocius sergsti jaučiai žmogaus galvomis, mūrai statyti iš plytų, nors patys turėjo pakankamai akmenų. Tik arčiau prisižiūrėję, pastebėsime skirtumą. Persų rūbai žymiai platesni ir tinkamai suklostyti, palociai pasižymi didesne elegancija, kolonos lieknos ir aukštos (žiūr. pav. 52). Aplamai reikia pasakyti, kad persų menininkai turėjo geresnį skonį negu asiriečiai.

Persijos meninė kūryba aukščiausiai pakilo Darijaus valdymo metu, pergyvendama savo klestėjimo laikotarpį.

Persijos architektūra.

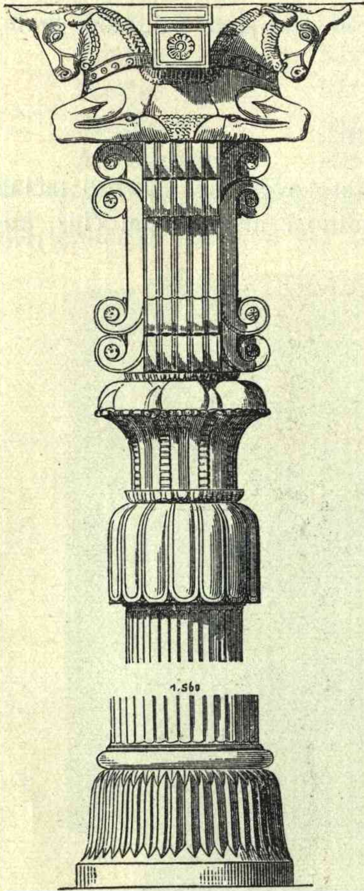
Didieji Persijos karaliai, nors užsigrūdę karo žygiuose, gyveno tačiau labai prabangingai. Kiekvienas valdovas statydinosi atskirus palocius, ku-

Pav. 53. Kserkso propilejai Persepolyje. Rekonstrukcija.

riuos ir pavadino savo vardais. Tuo būdu turime Ciraus, Darijaus, Kserkso, Artakserso ir kitų karalių rūmus.

Kad greičiau galėtų apgyventi palocius, jie juos statydino iš plytų, (žiūr. pav. 53), nors akmens buvo pakankamai Persijos teritorijoj. Neturėdami savo krašte miškų, medžio dalis jie persitraukė iš Libanono ir Tauraus. Cedrų medis jiems taip patiko, kad ne tik gegnes, bet ir architravus gamino iš medžio.

Pav. 54. Kserkso halės kolona Persepolyje.

Vis dėlto kai kurias rūmų vietas, reikalingas didesnio stiprumo, parėmė akmenimis, būtent: cokulą, kertes ir durų rėmus. Papuošti mūrui vartojo metalo ornamentus. Bronzos, elektrono ir aukso plokštys klote apklojo rūmų sienas. Anot senovės graikų rašytojų persų karaliai gyveno palociuose, žybančiuose auksu.

Kaip asiriečiai, lygiai ir persai mokėjo plytas gražiai emaljuoti, teikdami joms gana gražių vaizdų. Tarp ornamentų dažnai aptinkame žvėrių pavidalų, ypač jaučių ir liūtų. Neretai jie defiliuoja per visą fryzą. Tolygiai pastebime vienaragį ir greipą aro snapu.

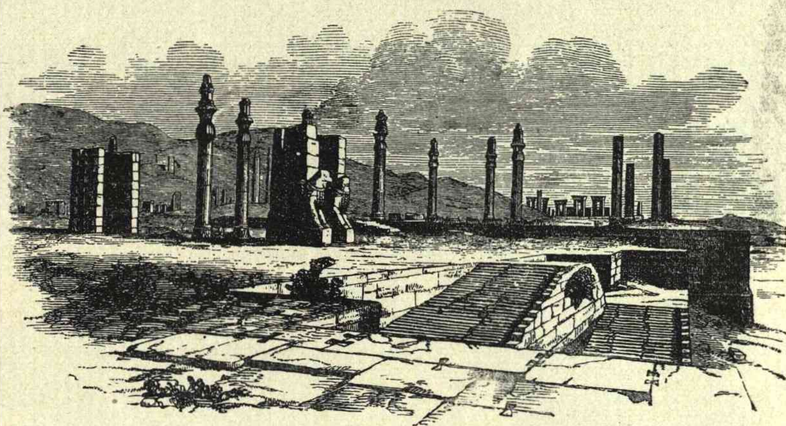
Visų gražiausis rūmų papuošalas buvo kolona (žiūr. pav. 54). Ją persai buvo paskolinę iš joniečių, stilizavusių graikų architektūrą. Kaip žinoma, joniečiai įvedė į graikų statybą joninį stilių, pasižymėjusį lieknomis kolonomis ir voliutų kapiteliais. Dėl savo gracingumo jis ir buvo pavadintas moterišku stiliumi. Persai, užėmę Mažąją Aziją, būdami geri estetikai, tuojau suprato tų kolonų grožį ir ėmė jas naudoti savo architektūroj, paįvairindami savotiškais ornamentais. Jie tokie įdomūs, kad pravartu jiems arčiau prisižiūrėti.

Kolona statoma ant apvalios bazės, papuoštos kabančiais lapais ir turinčios varpo pavidalą. Tarp bazės ir kamieno įdėta nuapvaliuota plokštis, ant kurios graikų pavyzdžiu pasikelia aukštyn sulaibėjanti griovėta kolona. Ją užbaigia savotiškas kapitelis, vietoj voliutos turįs klūpančius žvėrius: vienaragius, liūtus ir jaučius. Jų užpakalius maskuoja bolkių galai. Kolona dažnai esti sudėtinga bei papuošta įvairiomis dekoracijomis. Jos vir-

šutinis galas keturkampis, papuoštas dvigubomis voliutomis. Jis remiasi ant puošnaus kieliko, stovinčio ant kabančiais lapais papuošto varpo.

Motyvai imti iš graikų ir asiriečių. Tai rodo kolonų kamienai ir kapitelių jaučiai. Pastarieji dargi stovėjo durų sargyboj (žiūr. pav. 55). Be abejo jie bus turėję simbolinės reikšmės.

Antras persų architektūros savotiškumas buvo kopulos (bonios). Savo didžiules sales jie dengė ne lubomis bei skliautais, bet kopulomis, vidury perpjauto riešuto formoj. Kadangi apskrita danga netiko keturkampei patalpai, tai jie viršum nukirto jos kertes, sudarydami oktogeną,

Pav. 55. Persepolio palocių griuvėsiai.

ant kurio kopula jau tvirtai galėjo stovėti. Persų kopulas perėmė bizantiečiai savo bažnyčioms, o vėliau rusai cerkvėms.

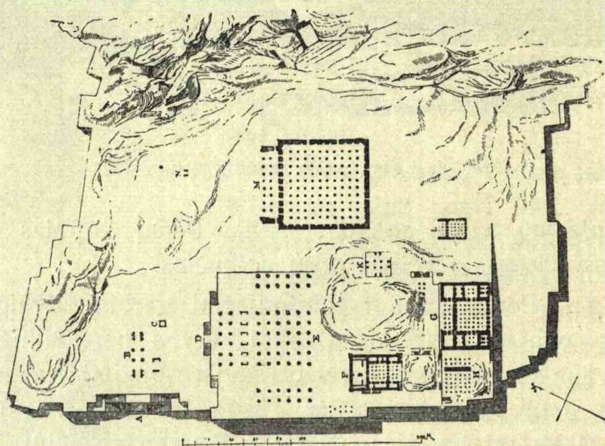
Templiai. Persai kaip ir babiloniečiai garbino žvaigždes. Prie to pirmieji pridėjo ugnies kultą. Kad tokia tikyba nereikalinga šventnamių, suprantama savaime. Juk ugnies kūrenti uždarose patalpose nė neįmanoma. Jų neturėjo ir lietuviai stabmeldžiai. Visą jų šventovę sudarė aukuras. Tokie aukurai išliko iki šių dienų Nakši-Rusteme (žiūr. pav. 56).

Palociai. Persijos valdovai dažnai keitė savo rezidencijas. Tai jie gyveno Suse, tai Babilone, tai Pasargade, tai Persepolyje. Bet puikiausių rūmų griuvėsius aptiko Persepoly. Jie pasižymi ne tik monumentalumu, bet ir gracinga elegancija. Žiūr. pav. 52. Čia randame Darijaus, Kserkso ir Artakserkso rūmus. Reikia pažymėti, kad meninė kūryba Darijaus laikais pasiekė savo zenitą.

Pas Persepolį atrado ištisą palocių miestą. Kai kurie griuvėsiai ir šiandien dar imponuoja savo liekanomis (žiūr. pav. 55). Karališkųjų rūmų platforma pasikelia trimis terasomis ir yra apstatyta aukštu mūru. Ant žežemutinės terasos stovėjo Kserkso propilejai (B). Aukščiau pasikėlė

Pav. 56. Nakši-Rustemo aukurai.

Pav. 57. Persepolio griuvėsių planas.

didžiulė Kserkso halė (E), Darijaus (F), Kserkso (G) ir Artakserkso (H) palociai, pagaliau Darijaus halė (M), turinti 100 kolonų. Į platformą veda marmoriniai dvigubi laiptai. Jie tokie patogūs, ir platūs, kad 10 raitelių galėjo jais lygiagrečiai joti (žiūr. pav. 55 ir 57). Laiptų šalys buvo apklotos puikiais reljefais, garsinančiais karalių didybę.

Prieš Kserkso propilejus stovėjo du sparnuotu jaučiu. Jie gyvai paimti iš asiriečių meno (žiūr. pav. 53). Tarp dviejų dvigubų piliorių pasikėlė marmoro kolonos, turinčios 17 m aukščio. Nuo portalo į dešinę

veda irgi dvigubi laiptai į aukštesnę keturkampę terasą. Už jų pasikelia Kserkso halė, paremta 36 kolonomis. Iš trijų pusių jai pristatytos mažesnės halės, turinčios po 12 kolonų. Visas pastatas teikė gražaus įėjimo į puikųjį palocių.

Manoma, kad visos kolonados buvusios dengtos medine danga, iš kurios deja, nieko nebeliko. Kitaip, rodos, ir būti negalėjo. Mat, kolonos buvo iki 20 m aukštos ir stovėjo per 10 m nuo kita kitos. Tokios aukštos

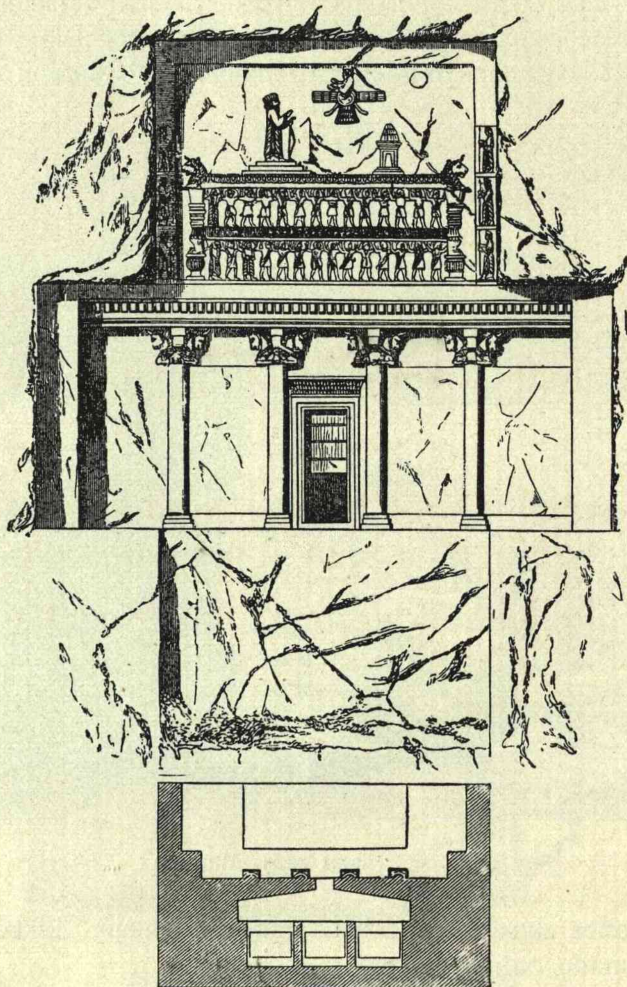

Pav. 58. Kiraus kapas Murgabe

ir lieknos kolonos akmens dangos nė pakelti negalėjo. Likučių mikroskopinė analiza surado cėdrų pelenus.

N e k r o p o l i s. Mirusiųjų miesto visur reikia ieškoti arti gyvųjų. Nekitaip buvo ir senojoj Persijoj. Kadangi persų karaliai daugiausia rezidavo Pasargadoj ir Persepoly, tai ten turėjo būti ir jų kapinės. Nors Kirus, užkariavęs Mediją, Babiloniją ir Lidiją, savo sostine pasirinko Susą, tačiau po mirties panorėjo atsigulti savo tėviškėj Pasargadoj, į pietus nuo Persepolio. Dabar ją vadina M u r g h a b. Ten ir aptiko jo antkapį (žiūr. pav. 58). Jis stovi ant piramidališko pastato, pasikeliančio septyniais laiptais, ir gyvai atmena senovės graikų šventnamiuką. Jo modelis bus paimtas iš Lidijos, kur joniečiai stilizavo graikų architektūrą. Kadaise jis

buvęs apstatytas kolonomis, kas dar patvirtina archeologų hipotezą. Anot Arriano (graikų rašytojo) jis buvęs turtingas visokiomis brangenybėmis. Karstas buvęs iš gryno aukso, patiesalai ir drabužiai medų ir babiloniečių darbo, ginklai, grandinės ir auskarai buvę apsodinti brangiausiais akme-

Pav. 59. Darijaus kapas pas Murgabą.

nimis, o šalia karsto stovėjęs stalas aukso kojomis. Visas kapas buvęs apsodintas medžiais, kurių pavėsyje stovėjęs namas kapo sargui. Iš to viso, sunaikinus Aleksandram Didžiajam Persiją, nieko nebeliko. Tebestovi vos kapas, kuriame ilsisi didžiojo persų karaliaus liekanos, ir egiptizuojąs karaliaus atvaizdas su kylių šrifto antrašte: „Aš esu Kirus, karalius, Achaimenidas“.

Visai kitaip atrodo Persepolio nekropolis. Čia karališkieji kapai įkalti į kalno uolą graikiškojo kryžiaus pavidalu (žiūr. pav. 59). Jų apatinė dalis rodo lygią keturkampę plokštį, vidurinė palociaus fasadą, o viršutinė reljefą su mirusiojo karaliaus atvaizdu. Tas reljefas tuo įdomus, kad ryškiai vaizduoja persų tikybą ir karaliaus galią. Viršum matome karalių prieš ugnies aukurą ant trijų laiptų cokulo, turintį kairėje saidoką, o dešinę ištiestą į šventąją ugnelę. Viršum valdovo galvos skrajoja Ahura-Mazda, aukščiausis persų dievas, turįs apie liemenį vietoj aureolės saulės diską. Karalius stovi ant estrados, nešamos 28 vyrų, reiškiančių nugalėtas tautas. Jie sustatyti dviem eilėm ant viena antros

Pav. 60. Darijaus I. pergalė.

Vidurinė kapo dalis vaizduoja persų palocių. Keturios aukštos kolonos remia graikų būdu dančiuotą architravą (sijyną). Viduryje matome duris į patį kapą, bet jos buvo aklos bei neatidaromos. Kaip ten įdėjo lavoną, iki šiolei dar neišaiškinta. Anot Diodoro persai savo karalių liekanas kėlė tam tikromis mašinomis. Visas kapas turėjo 22,5 m aukščio. Galimas daiktas, kad lavoną įleido iš užpakalio. Tokių kapų vieno kalno šlaite rado net tris, ir toje vietoje, kurią nurodė Diodoras, graikų rašytojas, gyvenęs 1. amžiuje Kristui dar negimus.

Persai ir jų prieštakūnai sumerai, asiriečiai ir babiloniečiai pasižymėjo aukštai išvystytu nekrokultu. Tai liudija apie jų aukštą ir kilnią kultūrą. Visi archeologai tvirtina, kad visos kultūringos tautos nuo žmonijos pradžios iki šių dienų, ar jos buvo pagoniškos, ar krikščioniškos, visur ir visados aukštai gerbė mirusius. Jei pirmieji krikščionys netrukdomi galėjo laikyti savo pamaldas katakombose, tai tik dėl to, kad romėnai laikė kapus šventa ir nepaliečiama vieta.

Taigi, kapų puošnumas yra tautos kultūros geriausis maštabas. Kur užeisi netvarkingus, žolėms apaugusius, nevieno neprižiūrimus kapus, žinok, jog ten gyvena nekultūringa tauta. Priešingai, kur kapai tvarkomi iš anksto nustatytu planu, kur takai lengvai leidžia prieiti prie kiekvieno kapo, kur ant kapų žydi gėlės, stovi paminklai, takai nušluoti, ten rasi kultūringą tautą. Tai skamba kaip paradoksas, bet visa meno istorija tai aiškiai paliudija.

Pav. 61. Persų karalius kovoja su vienaragiu.

Persijos plastika.

Kaip persų architektūra, taip ir plastika rodo svetimos įtakos, būtent: Asirijos, Graikijos ir Egipto. Vis dėlto persai ne aklai sekė savo prieštakūnais, bet atsižvelgė ir į savo kultūringus kaimynus, nors asiriečių įtaka labai žymi. Tautinių elementų irgi netrūksta.

Eilinis meno mėgėjas, pažvelgęs į jų skulptūrą, dažnai abejoja, ar tai Asirijos, ar Persijos meno kūrinys. Vos gerai apsvarstęs ir pastebėjęs

smulkmenas, sugebės tiksliai nustatyti jos stilių. Kartais ir meno žinovas dvejoja. Tačiau stiliaus skirtumas gana aiškus. Užtenka palyginti persų ir asiriečių rūbus. Pastarųjų apdarai aptimpti apie kūną ir neturi jokių klotinių, kada persų figūros perjuostos, ir jų rūbai šonuose truputį pasikelia, sudarydami iš priekio vertikalias, bet užpakalyje horizontalias, pusapvalias klotines. Žiūr. pav. 62. Figūrų veidai tiksliau apibūdinti ir nėra tokie tipingi kaip asiriečių. Persai dargi tinkamiau mokėjo pritaikinti savo reljefus aplinkai. Deja, visa darydami karalių garbei, jie neišvengė nelemto simbolizmo. Tai ir buvo jų silpnybė. Kiekvienas sumanus menininkas sugebės ir be simbolų pareikšti savo mintį, visai nenutoldamas nuo realybės.

Pav. 62. Persų karalius besivaikštinėjąs.

Persų skulptoriai pasitenkino b a r e l j e f a i s, vengdami pusapvalių ir apvalių figūrų. Plutarko tvirtinimas, kad Aleksandro Didžiojo kareiviai nuvertė Kserkso, statulą bene bus pagrįstas nesusipratimu. Graikų žodis ἀνδρίας gali reikšti statulą ir plastinį atvaizdą, taigi ir bareljefą.

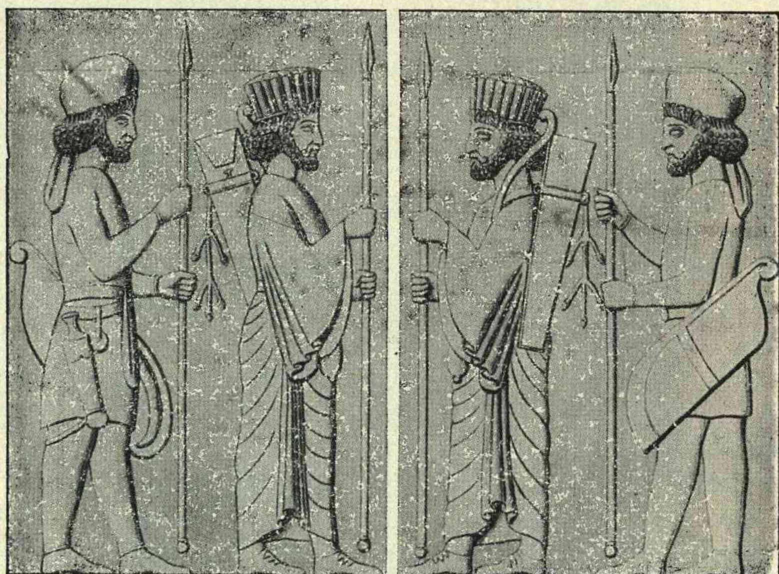
Gražiausį bareljefą aptinkame B e h i s t a n e, bet jis taip aukštai pagamintas kalno šlaite, kad jo tiksliai nukopijuoti dar nepavyko. Jis vaizduoja Darijaus triumfą ant sukilusių magų. Kūrinys gyvai atmena asiriečių bareljefus, bet savo technika žymiai nuo jų skiriasi.

Daugiausia reljefų rado P e r s e p o l i o griuvėsiuose. Jie puošia durų rėmus ir mūro cokulą. Bendrais bruožais jie panašūs į asiriečių skulptūras, bet detalėse gana skirtingi. Figūros rodo daugiau individualumo. Ne tik karalių fizionomija geriau apibūdinta, bet ir pavergtųjų tautų rasė tiksliau pažymėta.

Vos simboliškos figūros schematiškai atvaizduotos. Taip, k a r a l i u s, k o v o j ą s s u v i e n a r a g i u (žiūr. pav. 61), rodos, stovįs skulptoriui modeliu. Čia kovos beveik nepastebima. Taip pat vienaragis gana ramus ir abejingas. Abudu negyvi ir sustingę — abudu pozuoja. Menininkas, matyt, nė manė apibūdinti karaliaus, bet pareiškė jį tik simboliškai. Anot Zoroastro tikybos Archimanas (vienaragis) buvęs viso pikto skleidėjas, ir vos karalius sugebėjęs jį pergalėti.

Kitoj vietoj matome karalių besivaikštinėjant. Tarnai laiko ant jo galvos skėtį ir povo vedyklę (žiūr. pav. 62). Kitur jis ramiai sėdi soste. Už jo stovi palydovas. Karalius ir tarnas tokie panašūs į vienas antrą, kad skirtumo tarp jų visai nematyti. Abudu turi tas pačias mediškas kepures ir tokius pačius rūbus. Karaliaus ir tarno dailios klotinės ir plačios rankovės teikia figūroms tinkamo vaizdingumo. Čia persų skulptoriaus pajėgumas žymiai viršija asiriečius.

Bet žvėrius asiriečiai geriau vaizdavo negu persai. Čia nematyti to natūralumo ir gyvumo, kurį pastebime pas asiriečius, kur medžioklės

Pav. 63. Persų kareiviai.

scenos gyvai paimtos iš gamtos. Bus tai simbolizmo pasėkos. Pav. laiptų žiotyse aptinkame liūtą, bekovojantį su vienaragiu. Pastarasis pasiduoda liūtui beveik be kovos, kaip nelyginant avelė. Gamtoj tai pastebėti visai negalima. Čia tik simbolas. Mat, liūtas reiškia persų karalių, o vienaragis nugalėtą tautą.

Susos reljefai artimesni Azijos ir Babilonijos skulptūroms. Ten aptinkame liūtų fryzą, kurs galėjo būti ir Ninivėj. Manytum, kad tai babiloniečių modelis, pergabentas į persų sostinę. Tą patį reikia pasakyti ir apie karaliaus sargybą (žiūr. pav. 63).

Iš viso, ką pasakėmė apie persų kūrybą, aiškiai matyti, kad persai mokėjo panaudoti savo prieštakūnų laimėjimus meno srityje, imdami pavyzdžių iš sumerų, babiloniečių ir asiriečių. Negana to, jie tinkamai įvertino ir kitų tautų meną: egiptiečių ir graikų. Ypač iš pastarųjų daug pasimokė

ir nesidrovėjo jais pasekti. Senovės rašytojai tvirtina, kad Kambyzes pertraukęs graikų menininkus Persijon, o Darijus ir Kserkses pakvietę skulptorių Telefanesą, pagaliau Kserkses pagrobęs graikų skulptūras, pav. Titanų žudytojų grupę. Graikų įtaka ypač žymi Kserkso palociuje, kur aiškiai pastebima graikų technika, pagrįsta persų motyvais. Aplamai reikia pažymėti, kad persų menininkai pasižymėjo dvasios jautrumu ir kompozicijos sumanumu. Jie pirmieji tinkamai įvertino graikų meno pirmenybę.

Egipto menas.

Lygiagrečiai su sumerų ir jų pasekėjų menu ėjo egiptiečių meninė kūryba. Kuri jų senesnė, iki šiolei dar nėra galutinai išspręsta. Tik nedvejodami galime pesakyti, kad abi siekia 4. tūkstančio m. pr. Kristų. Kai kurie istorininkai (dr. Karolis Ruthards, dr. E. Hesselmeyer) Menesą, Egipto valstybės įkūrėją, mini jau 5600 m. pr. Kristų, bet kiti žymiai vėliau. Reikia tikėtis, kad senovės tyrinėtojams pavyks tiksliau nustatyti jo valdymo metus. Tai bus svarbu ir meno istorijai, kadangi su juo ima pradžią ir Egipto menas.

Egipto ankstyva kultūra išaiškinama Niliaus naudingu veiksmu. Kaip Eufratas ir Tigris teikė gerovės Mezopotamijai, taip Nilius Egiptui, sukurdami dar priešistoriniuose laikuose aukštą civilizaciją. Jų nuosėdos davė tiems kraštams geriausių trąšų, suderlino žemę, pakėlė gyventojų gerovę ir teikė geriausių sąlygų vystytis kultūrai. Kas metų nuo rugpjūčio mėnesio Nilius užtvinsta savo aukštupyje, nešdamas milžiniškas vandens mases iš Etiopijos į Egiptą. Ta katastrofa egiptiečiams išėjo į gerą. Įvesdami sumanią kanalizaciją ir reguliuodami potvynį, jie sudrėgnino žemę, padarydami iš nenaudingų tyrų derlingus laukus. Jau 3400 m. prieš Kristų faraonas Amenemha III. sujungė Nilių su Meriso ežeru (dabar Juozapo kanalas), kurs leido pakelti ir nuleisti vandens paviršių. Kadaise niekam neverta žemė, amžinas smiltynas, nūnai vykusios kanalizacijos dėka duoda didžiausį pasaulyje derlių — apie 300 grūdų. Nilius, Egipto penėtojas, ne tik pakėlė žmonių gerovę, bet buvo ir labai aukštos kultūros šaltinis.

Žinoma, vienas Nilius kultūros pakelti negalėjo. Jo veiksmas turėjo rasti atgarsį gyventojų dvasioje. Tik protinga ir darbšti tauta moka panaudoti gamtos turtus savo kūno ir dvasios gerovei. O tokie kaip tik buvo senieji egiptiečiai. Ir šiandien Nilius tebedaro savo stebuklus, bet Egipto kultūros lygmuo labai nukrito, kadangi iš „praeities savo sūnų“ stiprybės nebesemia.

Kyla klausimas, kokia buvo ta praeitis. Egiptą valdė galingi faraonai, kuriuos tauta garbino lygiai su savo dievais. Iš tikrųjų, faraonas buvo laikomas žemės dievu, kuriam nevienas nedrįstėjo pasipriešinti. Tai buvo didžiausis pasaulio despotas, turįs savo rankose pavaldinių likimą ir

reikalaująs dieviškos pagarbos (žiūr. pav. 64). Kadangi faraonai gerai mokėjo panaudoti savo galią, pastatydami savo idealu krašto gerovę, valdiniai gi, klausydami valdovo, manė užtikrinti sau žemišką ir amžiną laimę, tai nenuostabu, kad tauta sugebėjo nuveikti didžiausių darbų, ir kultūra visais atžvilgiais pakilo aukštyn.

Kaip aukštai buvo išsivystęs mokslas Egipte, galime numanyti, skaitydami Mozės knygas. Izraelitų vadas, kaip žinome, gimė ir užaugo Egipte, ir gavo nepaprastą tais laikais erudiciją. Apie tai pakankamai liudija jo raštai. Jo žemės evoliucijos supratimas nustebina net žymiausius

Pav. 64. Faraonas.

naujovės geologus, o istorija, surinkta iš įvairiausių raštų bei monumentų, duoda geriausių pavyzdžių mūsų istorininkams. Vis tai liudija apie jo aukštą mokslą, įsigytą Egipte.

Mozės valdymo būdas nedaug kuo skiriasi nuo faraonų. Jo despotizmas pasižymėjo griežtu ryžtumu. Kada izraelitai pas Sinajo kalną ėmė garbinti aukso veršiuką (egiptiečių Apisą), Mozė juos nubaudė be pasigailėjimo. „Ponat vir gladium super femur suum: ite et redite de porta usque ad portam per medium castrorum, et occidat unusquisque fratrem et amicum, et proximum suum. Feceruntque filii Levi juxta sermonem Moysi, ceciderunque in die illa quasi viginti tria millia hominum". (Exodus 32, 27—29). Taigi vieną dieną Mozė nužudė 23 000 žmonių. Tai tegalėjo pa-

daryti despotas, apvainikuotas dieviška aureole — et dixit Dominus Moysi... Ką faraonas įsakė savo, tai Mozė padarė Dievo vardu.

Kulto apeigas Mozė nustatė taip pat smulkmeniškai, kaip ir faraonas, ir jų niekas neišdrįso pakeisti. Atsidėję peržiūrėdami egiptiečių kulto ceremonialą, rasime nemaža apeigų, atmenančių žydų kultą.

Tas monarchiškai teokratiškas režimas buvo Egipto kultūros šaltinis ir variklis. Aklai pildydami savo valdovų įsakymus, egiptiečiai pasiekė tuos evoliucijos aukštumus, apie kuriuos kitos tautos nė svajoti negalėjo. Su kultūra išsivystė ir menas, būtinas kultūros reiškinys.

Istorininkai Egiptą padalina į senąją, vidurinę ir naująją valstybę, o geografai į žemąjį ir aukštąjį Egiptą su sostinėmis Memfisu ir Tėbais.

Senasis periodas (1—10. dinastija) davė geriausių meno kūrinių, ypač nuo ketvirtos dinastijos (2800 m. pr. Kr.). Chufu, Chafro ir Menkaro valdymo metu meninė kūryba buvo pasiekusi aukščiausį laipsnį. Antras meno klestėjimo laikas įvyko vidurinės valstybės metu (3000. m. pabaigoje). Geriausiai apie tai liudija Beni-Hassano (viduriniame Egipte) ir El-Fayumo (prie Meriso ežero) kapai. Deja, įsibrovę Egiptan hiksai (Hyksos) sunaikino meno kūrybą. Bet juos pavarius apie 1500 m. pr. Kr., suklestėjo naujoji valstybė su centru Tėbuose. Savo zenitą Egipto menas pasiekė 18. ir 19. dinastijos laikotarpyje, ypatingai Ramzeso II. laikais (1300—1230). Deja, netrukus Egiptas ėmė slinkti žemyn, papuolė po Etiopijos ir Asirijos valdžią, ir visai nusmuko. Apie 650. m. pr. Kr. Saiso kunigaikštis Psametichas mėgino dar prikelti faraonų valstybę, bet jo įpėdiniai turėjo ją perleisti persams. Tačiau senosios tradicijos užliko dar ilgą laiką, ir senovės lytis aptinkame taipojau svetimų valdytojų paminkluose.

Egipto architektūra.

Piramidės. Visų seniausias ir geriausiai užsilaikęs Egipto ir viso pasaulio pastatas yra piramidės. Tik nereikia manyti, kad jos buvo pirmiausis architektūros kūrinys. Priešingai, jos įrodo, kaip toli buvo pažangėjusi statybos evoliucija jau 3000 m. pr. Kristų. Tai ne meno šaknys, bet puikūs jo žiedai. Žiūrėdamas į piramidę, nežinai kuo labjau stebėtis, ar architektūros technika, ar pastato patvarumu, ar kurėjų genialumu.

Piramidė tai kolosas, tai dirbtinas kalnas, sudėtas iš milijonų dalių ir sujungtas į nedalomą vienetą. Cheopso (Chufu) piramidė turėjo 2352000 kubikinių metrų mūro ir užėmė du kartu didesnį plotą negu šv. Petro katedra Romoj. Kulka, iššauta iš revolverio nuo jos viršūnės, siekia vos iki jos pusės. Jos kvadrais galima būtų apstatyti visą Prancūziją mūru (žiūr. pav. 65). Ta piramidė turėjo 145 m aukščio ir 233 m pločio kvadrate. Jos viduryje stovėjo faraono sarkofagas, o žemiau dar du kapu. Nuo jų ėjo koridoriai aukštyn teikti reikalingos ventiliacijos. Prie Cheopso pirami-

dės stovi milžiniškas **sfinksas** liūto pavidale, bet žmogaus galva. Jis turėjo 20 m aukščio ir 50 m ilgio. Tas plastikos šedevras padarytas iš natūralios uolos, vos kai kuriose vietose papildytas mūro dalimis.

Seniau manyta, kad piramidės buvusios statytos iš akmens kvadrų (plokščių), bet, arabams nuplėšus jų paviršių savo pastatams, pasirodė, kad jos statytos iš plytų, ir tik kai kurios dalys iš kvadrų, būtent: paviršius, koridoriai ir sarkofagų kambariai.

Pav. 65. Cheopso piramidė ir sfinksas.

Cheopso piramidė randasi arti **Kairo** miesto. Už jos stovi kitos piramidės, užimdamos 70 klm. plotą ant Niliaus krašto. Jų priskaito ištisą šimtą (žiūr. pav. 66). Susipažinę su vienos architektūra, lengvai susidarysime nuomonę ir apie kitas, kadangi jos visos itin panašios į kita kitą. Jųjų didžiausios ir įdomiausios be jau minėtos buvo **Chafro** ir **Menkaro** piramidės.

Kalbant apie tuos seniausius pasaulio milžinus, kyla klausimas, kaip jie galėjo atsirasti ir, kodėl jiems davė keturkampių kaugių formas. Apsidairę apie piramides, pastebėsime šalia jų sukauptus kapus, vadinamus

„Mastaba“. Tai Egipto galiūnų kapai, kurie, sulyginus su piramidėmis, atrodo kaip gnomai. Iš jų faraonai ėmėsi pavyzdžių savo kolosams. Praplėsdami plotą ir statydami mastabą ant mastabos, jie pagaliau priėjo prie piramidės maštabo, tinkamo aukščiausiam valdovui. Mastabos, sulaibėdamos į aukštą, pagamino laipsnių piramidės. Tokių dar randama Sakkaroj. Užpilus terasas ir nulyginus jų šonus viena linija, gauta keturkampė smaili kaugė prizmės išvaizdoj. Taigi piramidės ne kas kita, kaip milžiniški antkapiai.

Kad tokių kolosų pastatymas buvo reikalingas daug laiko ir darbi-

Pav. 66. Piramidės panilyje.

ninkų, suprantama savaime. Anot Herodoto prie vienos piramides dirbo apie 100 000 darbininkų per keliasdešimt metų.

Faraonai, užėmę sostą, tuojau pradėjo statytis piramides, ir tai darė visą savo valdymo laiką. Juo ilgiau jie valdė, juo aukštesnės patapo piramidės. Tas nekrokultas buvo ryškiausis tikybos reiškinys. „Ce peuple, plus que tout autre, fut préoccupé des choses éternelles,“ sako Le Bon. Iš tikrųjų, amžinybės namas turėjo būti amžinas. „Kiekvienas dalykas bijo laiko, bet laikas nebijo piramidžių“ pasakė vienas arabų rašytojas XIII. amžiuje. Vis dėlto jos savo dydžiu ir patvarumu geriausiai vaizduoja sielos nemirtingumą. Praėjo 5000 metų, bet piramidės tebestovi. Praeis dar 5000 m., o piramidės tebestovės, jei piktos rankos jų nesunaikins. Taigī piramidės nelabai bijosi laiko.

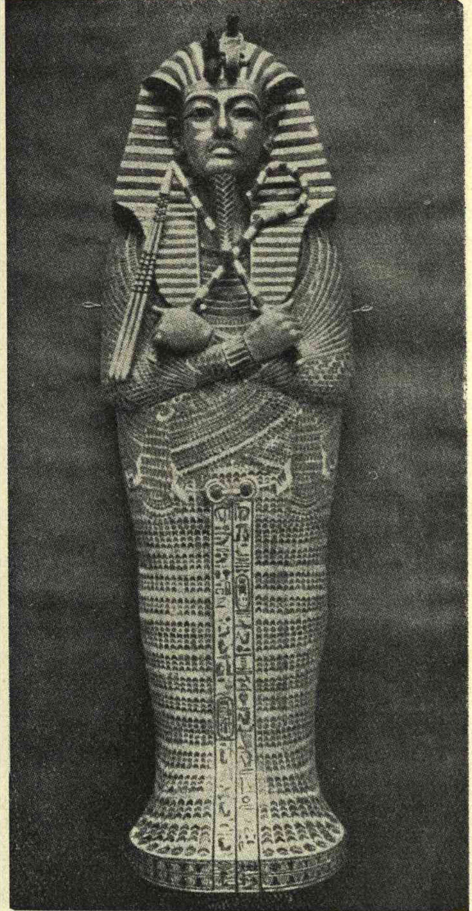
Vidurinėj Egipto valstybėj piramides ir mastabas pakeitė uolų kapai.

Pav. 67. Egiptiečių nekrokultas.

Buvo tai kambariai mirusiems, iškalti iš stačio kalno uolos. Jų frontą puošė kolonada, remianti gražų architravą. Kada piramidės buvo vos dirbtini kalnai, čia matome jau tikrą kalną dar ryškiau skelbiantį amžinybę. Tokių kapų aptinkame viduriniame Egipte pas Beni-Hassan, Siut ir Berscheh.

Reta kuri tauta taip žymiai išvystė nekrokultą, kaip egiptiečiai (žiūr. pav. 67). Kad mirusio kūnas ilgiau išsilaikytų, jie jį balsamavo ir dėjo į medinį karstą su velionies atvaizdu (mumija). Kadangi anot jų tikybos siela pasiliekanti prie kūno ir naudojantis visomis gėrybėmis, kurias vartojo, gyvendama kūne, egiptiečiai prikrovė kapus įvairiomis brangenybėmis. Deja, plėšikai, tikėdamies gausaus grobio, įsikasė į antkapius, ir paėmė beveik visas brangenybes, tepalikdami tik mažos vertės dalykus, kuriuos archeologai išvežiojo po visą pasaulį, praturtindami muzejus žiliausios senovės liekanomis.

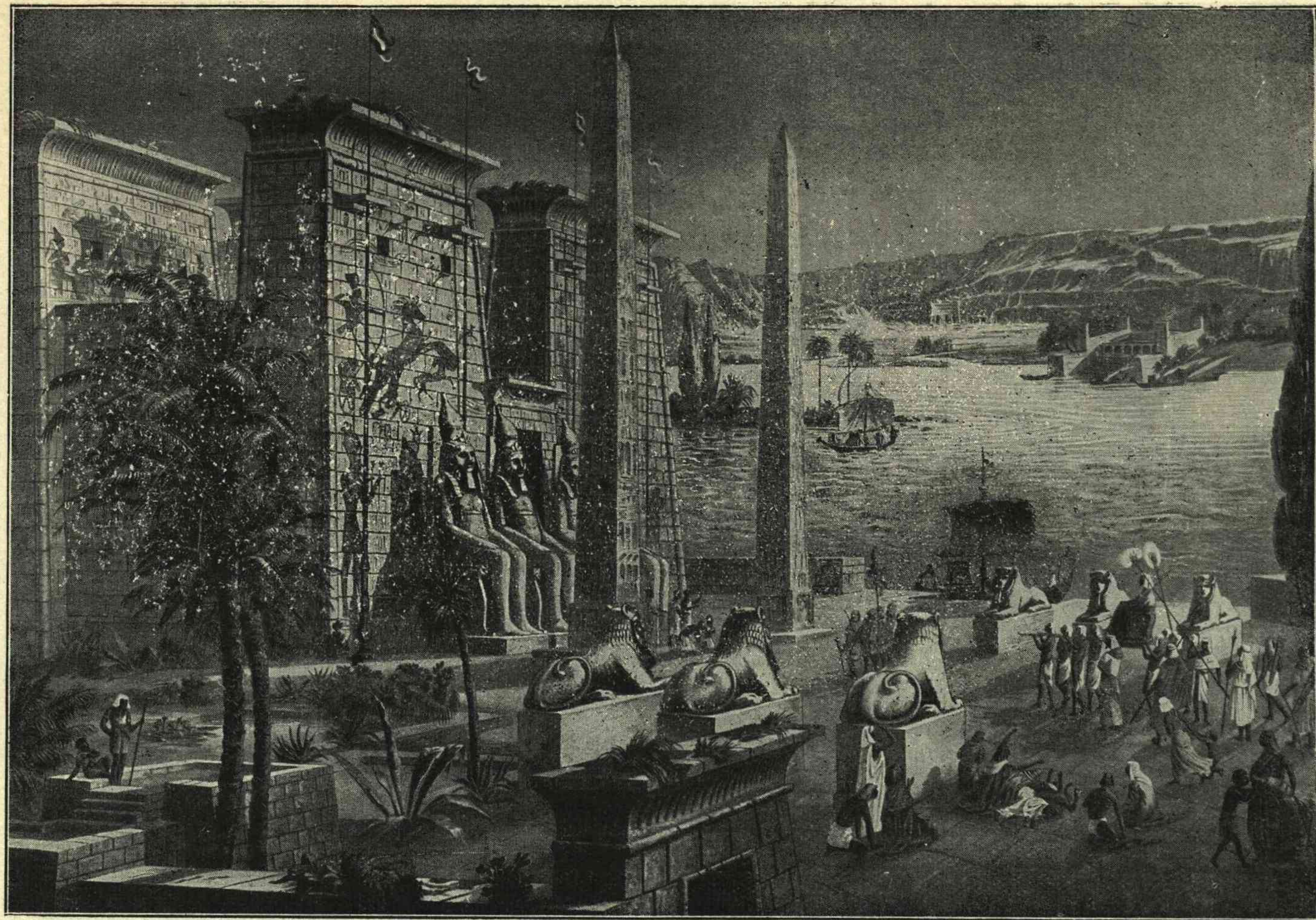

Pav. 68. Tut-ench-Amun'o karstas.

Laimė, plešikai ne visus kapus surado. Dar neseniai (1922. m.) archeologai aptiko nepaliestą Tutenchamuño (apie 1360 m. pr. Kr.) kapą, prikrautą neapsakomomis brangenybėmis. Kadangi faraonai, gyvendami daugiausia vartojo auksinių dalykų, tai ir jų kapai žibėjo auksu. Supratimą apie jų vertę teduoda gryno aukso karstas, sveriąs 200 klg. (žiūr. pav. 68), ir mumijos maska, taip pat auksinė, turinti 80 klg. svorio.

Įdomiausis Egipto nekropolis buvo Juodųjų jaučių kapai Sakkaroje. Egiptiečiai juodus jaučius, vadinamus „Apis", laikė dievais ir jiems teikė dieviškos garbės. Po mirties jų kūnus balsamavo ir laidojo tam tikrose katakombose. Buvo tai 350 m ilgas koridorius, iškaltas uoloje. Jo šalyse buvo pagaminti gana erdvi kambariai jaučių sarkofagams pastatyti. Jie turėjo 4 m ilgio, 2,3 m pločio ir 3,3 m aukščio.

Templiai. Egipto šventovės nebuvo tokios patvarios kaip piramidės bei uolų kapai. Iš senosios valstybės beveik nieko nebeišliko, nebent

Pav. 69. Egipto templis.

kapų koplyčios šalia piramidžių. Užtat iš vidurinės valstybės turime gana gerai užsilaikiusių griuvėsių. Karnake, Luksore ir Impsambule aptinkame kolosalaus dydžio liekanas, pritraukiančius stebėtojus iš viso pasaulio, ypač iš Anglijos ir Šiaurės Amerikos. Archeologai tvirtina, kad Karnako griuvėsiai esą visų didžiausi ant žemės rutulio.

Prieš kalbėdami apie templius, pirma susipažinkime su jų konstrukcija. Į šventnamį įeinama pro piloną (angą, vartus). Už jo matome kiemą, apvestą kolonada (peristilium). Toliau kolonų koridorius veda į kitą kiemą irgi su padanginiais. Pro antrus pilonus patenkame į kolonų salę (hipostilių), už kurios pagaliau pastebime šventnamiuką su dievo statula arba simbolu. Apie šventnamiuką randasi patalpos liturginiems aparatams padėti. Tą santvarką aptinkame maždaug visuose templiuose. Norint tiksliau susipažinti su šventove, reikia paanalizuoti jos dalis.

Pilonai. Tai anga, turinti iš abiejų šalių po vieną keturkampį, viršuje tiesiog nukirstą bokštą (žiūr. pav. 69). Karnako priešakiniai pilonai turi 113 m pločio ir 44 m aukščio, taigi žymiai aukštesni ir platesni už mūsų bažnyčių bokštus. Pilonų bokštai į viršų gerokai sulaibėjo, buvo viršum įlenkti ir pasibaigė apvaliu gzimsu, kurs eidamas apie visą piloną, sudarė tinkamus rėmus reljefams. Pastatytos priešakyje fundatoriaus kolosalios statulos (7—13 m aukštos) teikė pastatui monumentalios rimties bei pagarbos.

Peristilius. Buvo tai kiemas, apstatytas dengtais kolonų padanginiais. Jis apėmė kvadratinį plotą ir vietomis buvo sustiprintas pilioriais.

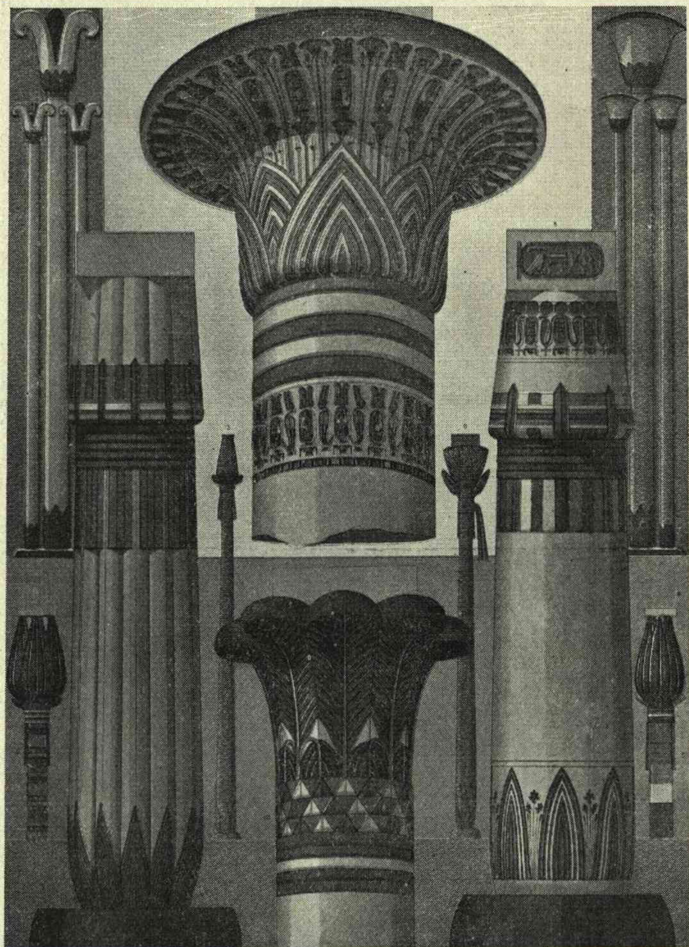
Hipostilius. Tai didžiulė susirinkimo salė, dengta akmens plokštimis, paremtomis kolonomis. Karnako didysis templis turėjo jų net 134. Kadangi templiai buvo be langų, tai šviesai įleisti į hipostilių buvo anstatyta atika plačiais ir aukštais langais.

Sekos. Visų švenčiausia templio patalpa buvo šventnamiukas arba tabernakulas, vadinamas „Sekos". Čia gyveno pati dievybė. Į seką tegalėjo įeiti faraonas ir kunigai. Pamaldų laike jie išnešdavo dievo atvaizdą tikinčiųjų adoracijai. Už sekos dar buvo keletas halių bei kambarių apeigų reikalams.

Visas templis užėmė didelį plotą ir imponavo savo kolosalumu. Karnako templis buvo 365 m ilgas ir 113 m platus. Tai milžinas, prieš kurį net didziausia mūsų bažnyčia atrodytų kaip nykštukas.

Dromos. Nuo profanacijos apsaugojo templius erdvūs šventoriai, aptverti storu mūru ir dideliais pilonais. Į šventovę vedė akmenimis grįstas kelias, turįs iš šalių sfinksus liūtų arba avinų pavidalu, bet žmogaus galvomis. Ta sfingsų alėja buvo gana ilga. Luksore ir Karnake ji tęsėsi 2 kilometru ir turėjo 23 m pločio. Tą kelią graikai pavadino „dromos". Tai žodis, įsigijęs ir pas mus didelio populiarumo (plg. aerodromas). Arti templio jis pasibaigė obeliskais (žiūr. pav. 69).

Kolonos. Egipto templiai buvo kolonų pastatai. Išėmus aklas sienas, čia viskas rėmėsi kolonomis. Motyvus joms ėmė iš augalų stiebų, pumpurų ir žiedų, ypač lotoso, papiraus ir palmės. Kolonų kamienas savo viršutinėj dalyje buvo surištas kaspinais (kaklaraiščiais). Geriau pabrėžti

Pav. 70. Egipto templio kolonos.

augalų savumui po kaspinais buvo pakišti stiebelių gabalėliai. Kamienų kojos irgi atminė augalus. Visa kolona stovėjo ant apskritos plokšties lėkštės pavidalu. Neretai ji buvo papuošta minėtų augalų reljefais. Tarp kolonos ir sijyno tarpinikavo stulpiukas. Be augalų kapitelių pasitaiko ir vadinami Hatharos kapiteliai, susidedą iš moteriškės galvos ir templiuko jos viršuje.

Obeliskai. Buvo tai keturkampiai, aukštyn sulaibėją pilioriai (žiūr. pav. 69), statomi ant templių terasos prieš pilonus. Jie simbolizavo saulės spindulius ir reiškė patvarumą. Iš visų pusių juos klote apklojo hieroglifai, giliai įbrėžti į akmenį ir pildyti auksu bei elektronu. Iš tolo jie

Pav. 71. Uolos templis Abu-Simbule.

žibėjo nepaprasta šviesa. Jų daugelį romėnai ir bizantiečiai persigabeno į Romą ir Konstantinopolį papuošti savo miestų aikštėms. Archeologai juos pervežė ir į kitus Europos ir Amerikos didmiesčius. Jų vienas dekoruoja Paryžiaus aikštę — Place de la Concorde.

Obeliskai buvo daromi iš monolitų (vieno akmens) ir siekė iki 22 m aukščio. Galima įsivaizduoti jų baisų svorį. Kad moderniškomis

priemonėmis juos įstengia perkelti, nenuostabu, bet sunku suprasti, kaip egiptiečiai juos transportavo iš tolimų kalnų, neturėdami tinkamų prietaisų.

Seniausį obeliską aptinkame arti Kairo miesto Heliopolyje, apie kurį užsimena Mozė (I. Moz. 41, 45). Jis stovi prieš saulės dievo templį, ir buvo pastatytas, kaip liudija antraštė, faraono Usorteseno I. trečiojo tūkstančio metų antroj pusėj Kristui dar negimus.

Garsiausis obeliskas, vadinamas Kleopatros adata, stovėjo As-

Pav. 72. Horuso templis Edfu'je.

suane. Jis padarytas iš rausvo granito ir turi 21,6 m aukščio. Jį pastatė Thotmes III. šešioliktame šimtmetyje pr. Kristų.

Nūnai obeliskai vėl atgavo savo teises. Randame juos net Latvijoj ir Lietuvoje. Nėra tai obeliskai, pergabenti iš Egipto, tačiau gyvai atmena egiptiečių padarus, ir ženklina valstybės patvarumą bei saulės spindulius, teikiančius žemei gerovės.

Uolų templiai. Be laisvai stovinčių templių yra nemaža ir uolų šventovių, įkaltų į Niliaus krašto kalnus. Jųjų didžiausį aptinkame Abu-Simbul'e (žiūr. pav. 71). Prieš jo frontą sėdi kolosalios fundatoriaus figūros, turinčios 20 m aukščio. Ir jos kaltos iš tos pačios uolos.

Templio sienos, pilonai, kolonos ir pilioriai klote apkloti reljefais bei

paveikslais, vaizduojančiais tikybos dalykus, ceremonijas, visuomeninį gyvenimą, ypatingai gi faraonų galią.

Naujojoj valstybėj templių forma žymiai pakitėjo, kad ir palaikė nacionalius motyvus. Templis ant Filų (Philae) salos jau rodo žymią graikų įtaką. Ptolomejai, norėdami prisigerinti nugalėtiems egiptiečiams, stengėsi palaikyti senąsias tradicijas, bet tegalėjo sukurti vos mišrų stilių. Tai aiškiai matome Horuso templyje Edfu'je. Nors jis dar gyvai atmena egiptiečių šventyklą, tačiau graikų įtaka tokia žymi, kad jo pronaos greičiau panašus į Parthenoną, negu į Egipto templius (žiūr. pav. 72).

Egipto plastika.

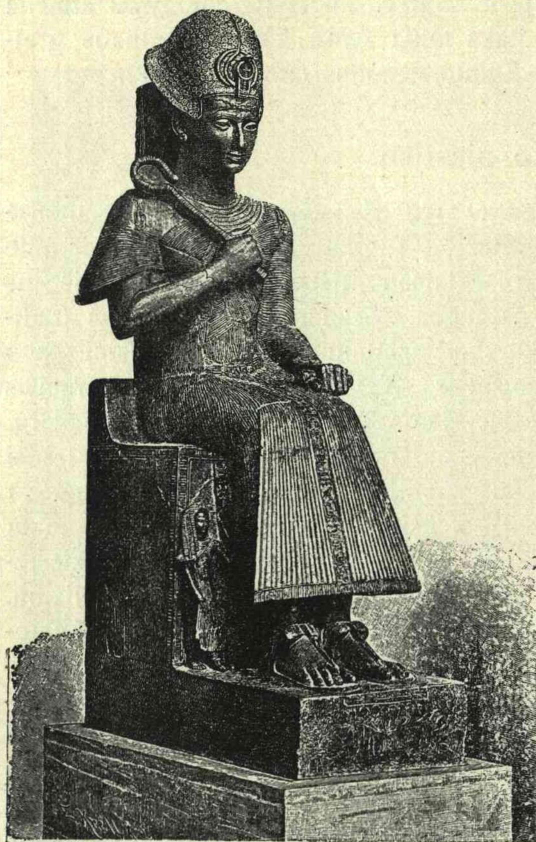
Egipto architektūra, kaip matėme, greit išsivystė, bet greit ir apmirė bei sustingo, papuldama į nelemtą rutiną. Tą patį reikia pasakyti ir apie skulptūrą. Tas paralyžius plastikoj dar labjau atjaučiamas, kadangi iš jos daugiau reikalaujame gyvybės ir pažangos. Sekdami nepalaužiama tradicija, skulptoriai pavedė plastinę kūrybą amatininkams, paaukodami savo kompozicinį talentą, ir virsdami automatais. Taigi nenuostabu, jei pirmasis periodas visų daugiausia parodė originalumo, sukurdamas geriausių padarų.

Pirmasis periodas. Jis prasidėjo priešistoriniais laikais ir tęsėsi iki 3500 m. pr. Kr. Visais atžvilgiais tobulos figūros negalėjo staiga ir betarpiškai atsirasti, bet turėjo pereiti archainį periodą, kurio, deja, jokių pėdsakų iki šiolei neaptiko. Istoriniais laikais teturime skulptūros klestėjimo žiedus. Jų kūriniai pasižymi originalumu ir nuostabiu realizmu. Egipto menininkas mokėjo stebėti gamtą ir ją nuodugniai suprato. Anatomijoj net sunku surasti klaidą, nors figūros buvo milžiniškos. Mat, skulptorių nuomone faraonai, būdami žemės dievais, turėjo pasireikšti kolosalumu, kurs geriausiai vaizduoja jų „dievišką“ majestotą. Jų veidų bruožai irgi visai naturalūs. Kupini majestoto ir malonės, jie tūkstančiais metų sėdi savo akmens sostuose, išdidžiai žiūrėdami į savo veiklos vaisius. Dievo Oziriso barzda ryškiai pažymi jų „dievišką“ galią ir majestotą.

Tuos kolosalius milžinus kūrė iš itin kietos medžiagos: granito, bazalto, diorito ir kalkių akmens. Skulptorių pajėgumas stačiai nustebina. Kiečiausia medžiaga jų visai nekliudė kuo tiksliausiai atvaizduoti tuos kolosus. Dažnai padaryti iš monolitų, jie savo svoriu rodos tyčiotis iš mūsų modernių keltuvų ir kranų. Nežiūrint medžiagos neklusnumo, juos tačiau geriau apibūdino, negu Michelangelo ir Donatelo savo šedevrus. Tai genijų padarai prieš 5000 metų.

Kadangi egiptiečiai tikėjo, kad statulose apsigyvendavo mirusiųjų sielos, tai skulptoriai nepasitenkindavo viena figūra, bet jų pagamindavo keletą ir keliolika, kad vienai sukiužus, siela galėtų persikelti į kitą. Todėl prieš savo šventoves jie statė po keturias fundatorių statulas (žiūr. pav. 71).

Iš Egipto pirmojo periodo (—3500) paminėsime čionai vos įdomiausias. Seniausias statulas aptinkame Bulato muzejuje (Egipte). Jos padarytos iš žalio bazalto ir dorito. Puikiausią techniką ir tikslią ekspresiją rodo faraono figūra iš kieto diorito. Valdovas sėdi gausiai išpuoštame soste. Ant galvos matome karališkąjį nuometą, kurio galai kaba ant krutinės. Iš veido tryška malonė ir ramybė, stuomuo rodo majestotą, reikalaujantį pagarbos. Gurnius apjuosia Schenti arba priejuostė. Tai šedevras, kuriuo stebėtis tegalima.

Pav. 73. Ramzeso statula Turine.

Būdingos išraiškos virtuozumu pasižymi Rahotepo ir Nesertės statulos Bulako muzejuje ir raštininko figūra Louvre. Princo Rahotepo ir karalaitės Nesertės statulos rodos būti visų seniausios pirmame periode ir bus sukurtos pirmaeilio menininko. Jos tokios natūralios, kad atrodo kaip gyvos. Tą patį tenka pasakyti ir apie raštininką.

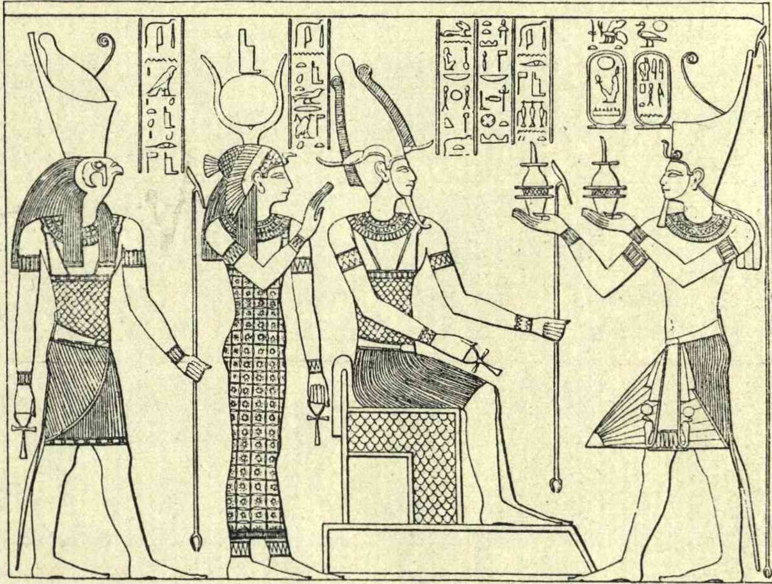
Viduriniame periode jau pastebime meno pakrikimą (3500—1100). Įsiveisia šablonas. Veidai dar apibūdinami gana tiksliai, bet pozos pasilieka tos pačios. Iš įdomiausių padarų paminėsime čionai vos porą. Didingą įspūdį sudaro Ramzeso II. kolosai prieš Impsambulą (Abu-Simbul) malonės ir gerumo išraiška (žiūr. pav. 71). Nemažiau imponuoja Memnoso kolonos arba Amenofiso III. figūros. Kadaise jų buvo keturios ir stovėjo prieš templio pilonus. Nūnai jų teliko vos dvi, ir tai gerokai apkiužušios. Su cokulu jos turėjo 16,6 m aukščio ir buvo pagamintos iš gelsvo smiltainio. Per žemės drebėjimą 27 m. Kristui jau gimus jų viena gerokai nukentėjo, bet Romos ciesorius Septimius Severus ją vėl pataisė.

Ramzeso II. granito statulą aptinkame Turine (žiūr. pav. 73). Jis čia pareikštas be Oziriso barzdos. Bet menininkas sugalvojo kitą būdą pažymėti valdovo majestotui. Karaliui davė skeptrą į dešinę, o šalia jo

pastatė mažutėlį šaulį. Tas kontrastas ryškiai rodo skirtumą tarp galingojo valdovo ir jo valdinių.

Reljefų aptiko Egipte daugiau, negu kuriame kitame pasaulio krašte, bet jų meninė vertė ne kažkokia. Kapuose ir šventovėse jie dar pasižymi rūpestinga technika, bet išorinėše sienose gana šabloniški. Ir tai visai suprantama. Mat, kolosalūs templiai buvo reikalingi daugybės paveikslų, ir todėl juos kūrė paskubiai ir paviršutiniškai, imdami pavyzdžių iš hieroglifų.

Geriausiai vyko sakralinio turinio reljefai, ypač faraonai, atnašaują dievams dovanas. Tarp kitų paminėsime čia Setį I., aukojantį Oziriui vyną

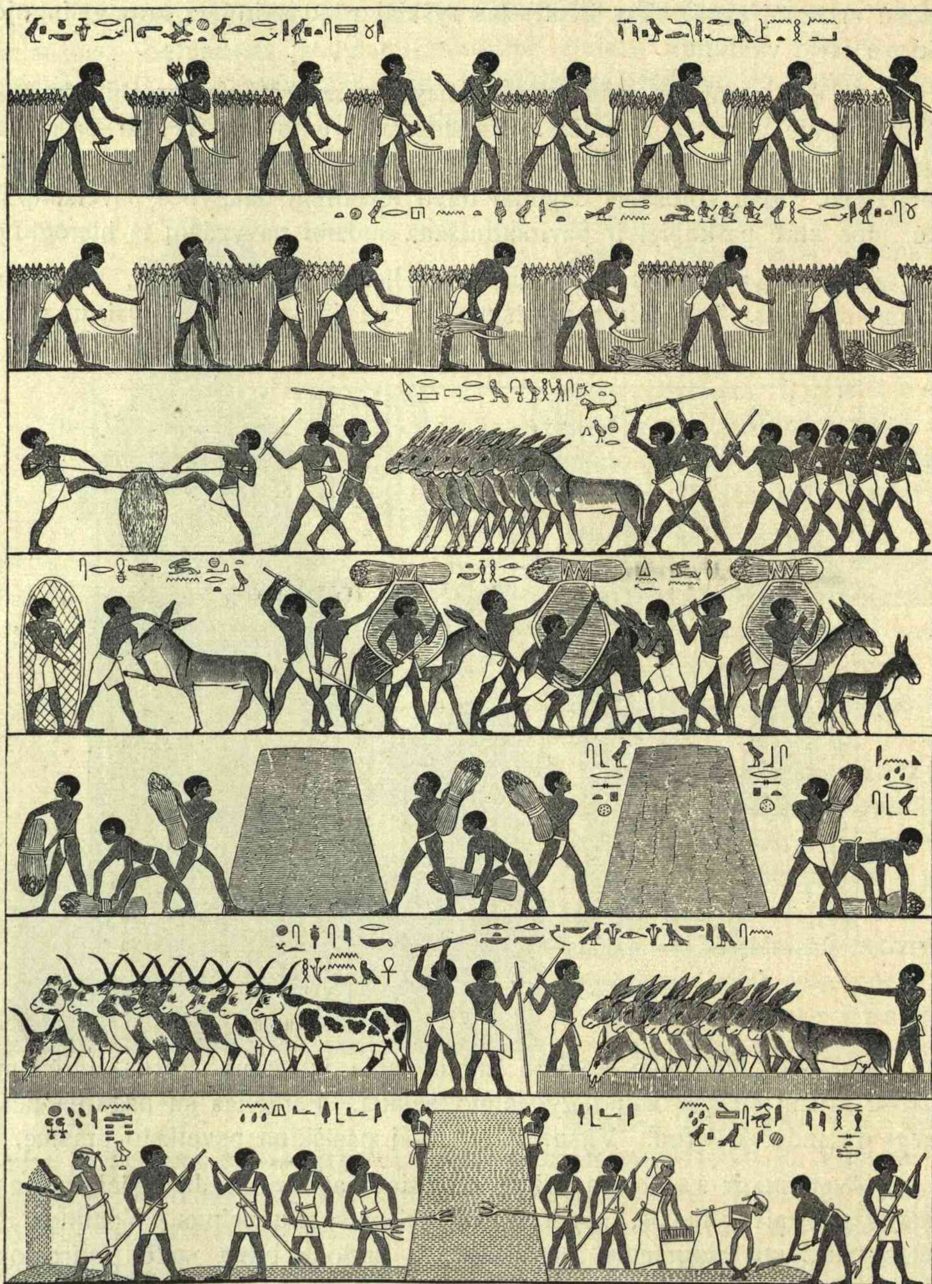

Pav. 74. Seti I. aukoja Oziriui vyną.

(žiūr. pav. 74). Už dievo stovi jo žmona Izida ir sūnus Horus, turėdami rankose kryžių su ąsa kaipo gyvenimo ženklą. Faraonas su pagarba neša dievui du indu su vynu. Viršuje hieroglifai paaiškina paveikslo prasmę.

Pažymėtini ir sarkofagai su mirusiojo atvaizdu. Jų galai ir šonai išraižyti gausiais reljefais, garsinančiais velionies nuopelnus. Ypatinga išvaizda pasižymi vadinamos „kanopės“, kuriose buvo sudėti mirusiojo viduriai (žiūr. pav. 68).

Naujame periode (1100—350) didelių meno vertybių neaptiko. Jų likučiai dargi išnešioti po visą pasaulį, ir juos galima matyti kiekviename didesniame muzejuje. Bet iš jų tikslios nuomonės apie egiptologiją sudaryti neįstengsime.

Pav. 75. Pjūtis.

Egipto tapyba.

Egiptiečiai tapybos iki meno aukštumo neišvystė. Jų tapymas buvo greičiau dažymas įvairiomis atskiromis spalvomis. Niekur nepastebėsime kokių nors niuansų, realių bruožų, reljefo ir perspektyvos. Apibrėžęs raudonu paišeliu, dažytojas iliuminavo vaizdą polichromija bei lokaliniais dažais, visai nepaisydamas, ar jis atitiks gamtą, ar bus jai priešingas.

Pav. 76. Medžioklė ir žvejyba.

Todėl charakteristikos, individualių bruožų bei savotiškumų, pas juos ieškoti netenka. Ar vaizduojamas asmuo karalius, ar valdinys, ar senas ar vaikas, ar didelis ar mažas, visi turi tą pačią išvaizdą. Tas tipų apibendrinimas mums europiečiams nesuprantamas, bet egiptiečiai, mokėdami skaityti hieroglifus, gerai žinojo jų prasmę.

Pav. 77. Mumija.

Iš tikrųjų, jų paveikslai buvo ne kas kita, kaip hieroglifai, suderinti tam tikra prasme. Tą patį reiškinį jau pastebėjome ir jų reljefuose. Neveltui juos pavadino „koilanoglifais" arba kontūrų raižiniais. Į akmens plokštį skulptorius įbrėžė figūrų apimtį, ir reljefas buvo pabaigtas. Gerai, jei tapytojas jį iškėlė iš plokšties dažais, teikdamas jam šiokio tokio gyvumo. Tai suprato ir patys skulptoriai, ir todėl savo reljefus dažniausiai paspalvindavo.

Nenuostabu, jei tapyboj aptinkame tas pačias klaidas. Juk tarp reljefų ir tapinių tas tėra skirtumas, kad pirmuosius raižė kalteliu, o pastaruosius užbrėžė paišeliu. Todėl iš vienaspalvių reprodukcijų sunku suprasti ar skulptorius, ar tapytojas, ar abu kartu paveikslą pagamino.

Nežinodami linearinės perspektyvos taisyklių, egiptiečiai visoms figūroms davė tą patį aukštį, neatsižvelgdami į jų atstumą. Jie jas vaizdavo arba vienoj eilėj, ar statė ant kita kitos. Žiūr. pav. 75. Ypač keistai atrodė medžioklių ir žvejybos vaizdai, kur žmonės, žvėrys, paukščiai, pagaliau medžiai ir gėlės vienodai sugretinti (žiūr. pav. 76).

Puošiant templius ir antkapius reljefais ir hieroglifais, laisvi ornamentai negalėjo kaip reikiant išsivystyti. Laisvos dekoracijos užpildė vos dykas vietas ir pavadavo patiesalus (kilimus). Dažniausiai buvo vartojami zigzagai, rombai, šachmatinės lentelės, kryžiukai ir kiti geometriniai ornamentai. Galutinai išsilaisvinę iš svetimos įtakos, egiptiečiai ėmė vartoti savo krašto augalų ir gyvūnų motyvus, ypač lotoso ir papiraus pumpurus ir žiedus. Geriausiai jiems vyko dekoruoti mumijų dėžės (žiūr. pav. 77). Jos gyvai atmena kūdikius, suvystytus gausiai margintais vystyklais.

Estetinis Egipto meno įvertinimas.

Kaip matėme, senojo Egipto menas pasižymėjo kolosaliomis formomis. Milžiniški buvo jo templiai, dievai ir faraonai. Egiptiečių samprotavimu figūrų didumas geriausiai apibūdina majestotą. Tai žinant, nėra ko ste-

bėtis jų kolosais. Greičiau turime gėrėtis kūrėjų virtuozumu, ypač pirmame periode.

Mažiau mus patenkina jų reljefai. Čia figūros rodos iškraipytos: rankos ir krūtinė į priekį, bet galva, akys ir kojos į šalį (žiūr. paveikslus). Dievai gyvulių ir paukščių galvomis irgi nemalonų palieka įspūdį.

Kita yda buvo neproporcingas figūrų sugrupavimas. Šalia milžinų faraonų keistai atrodo valdiniai gnomai. Dažnai valdovas, paėmęs priešus už kolektyvaus pakaušio, kerta jiems galvas, tarsi tai būtų jo paprastas užsiėmimas.

Figūrų gausumas dažnai padaro paveikslą nesuprantamą. Tai tikras chaosas, kurio prasmės svetimšalio protas suvokti neįštengia. Tai skruzdelynas, kurio takus vienos skruzdės težino.

Nustačius tipus, viduriniame periode menas pasidarė šabloniškas. Vis tos pačios figūros ilgainiui įkyrėja ir estetinio pasigėrėjimo nebeduoda.

Egipto menas, pasireiškęs puikiausiais kūriniais prieš 5000 metų, greit sustingo ir toliau nebesivystė. Šitai dėlko Egipto kūryba, tris tūkstančius metų senesnė už antikę, klasikinio laipsnio nepasiekė.

Panilio reljefai didelės meninės vertės niekados neturėjo. Juos vargu net pavadinti reljefais, kadangi buvo perdaug plokšti. Tai tiktai apibrėžos. Vos polichromija juos iškėlė iš plokšties. Perspektyvos irgi niekur nepastebime. Egiptiečiai jos nė nežinojo. Savo figūras skulptoriai statė vienoj arba keliose eilėse ant kita kitos (žiūr. paveikslus).

Faraonai vaizduojami milžinais, bet santykiuose su dievais jie pasirodo naivus, užmiršdami savo išdidumą. Viename reljefe Tell Amarnoje (žiūr. pav. 78) faraonas Chuen'aten su visa savo šeima atnašauja saulės dievui. Karalių ir sosto įpėdinį saulė apima savo spinduliais, pasibaigiančiais ranka, teikiančia gamtos gėrybių. Karalius beveik siekia saulės, sosto įpėdinis vos tėvo pečių, bet kiti karališkosios šeimos nariai tokie maži, kad atrodo kaip nipukai ant lentynų pastatyti. Viršutinė paveikslo dalis apklota hieroglifais. Nuostabu, kad saulės spindulius su rankomis aptinkame ir lietuvių liaudies mene, būtent Dievo Apvaizdos paveiksle (plg. Vis. meno ist. III. t. 543. p.).

Nežiūrint meno sustingimo viduriniame periode, Egipto menininkai visados pasižymėjo nepaprastu kūrybingumu bei pajėgumu. Vieną įdomų jų grabumo pavyzdį paduoda graikų istorininkas Herodotas, gyvenęs 5. šimtmetyje pr. Kr. Faraonas Rhampsinit turėjęs daugiau turtų negu betkurs jo bočių. Jiems globoti jis pastatęs tam tikrą tvirtovę. Bet neištikimas architektorius įstatęs į mūrą vieną akmenį taip sumaniai, kad žinovas galėjo lengvai jį iškelti ir įlysti į iždinę. Deja, jam nepavykę ragauti savo klastos vaisių. Dar nebaigęs statyti, jis sunkiai susirgęs, ir nujausdamas savo gyvenimo galą, paslaptį atidengęs savo abiem sūnum. Mirus tėvui, sūnūs vieną naktį nuėję į iždinę, radę nurodytą akmenį, ir pasiėmę aukso,

kiek panešti galėję. Faraonas tuojau pastebėjęs nuostolius, bet jokiu būdu negalėjęs jų priežasties surasti, kadangi pastatas buvęs nepaliestas. Nuostoliams kaskart didėjant, faraonas pasiryžo klastu sugauti vagį, ir liepė tarp dėžių padėti slastus. Vieną naktį broliams įlindus į iždą, vienas jų papuolė į slastus ir, nebeturėdamas vilties išsigelbėti, paprašė brolį, kad jam nukirstų galvą ir pasiimtų su savimi, kad karalius nesužinotų, kas jį apvogė. Brolis taip ir padaręs. Karalius baisiai nustebęs, radęs lavoną be galvos. Vienok būtinai įsigeidęs sužinoti niekšo asmenybę. Panaudodamas

Pav. 78. Chuen'aten atnašauja saulės dievui.

mirusiųjų kultą, jis liepęs lavoną pastatyti prie iždo sienos, ir gausiau verkenčius atvesti pas save, manydamas tuo būdu surasti jo giminaičius. Suprantama, kad motina daugiausia verkė ir grasino sūnui, išduoti jį faraonui, jei jis neišgaus mirusiojo lavono. Bet velionies brolis klastu apvylęs valdovą. Pripildęs kailius vynu, uždėjęs juos ant asilų ir vedęs juos pagal mūrą, kur stovėję sargai. Prisiartinęs prie jų, slaptai pradūręs kailius ir leidęs tekėti vynui. Sargai tuoj pribėgę su puodais vyno pasisemti. Pasigėrus sargams, jam jau nesunku buvę pasiimti lavoną. Tyčiodamasi iš neišttkimų sargų, jis dargi nupjovęs jiems vieną pusę barzdos. Karaliaus nuostaba pakilo kartu su rustybe, ir jis panorėjo būtinai surasti apgaviką. Todėl įsakęs savo dukteriai atiduoti tam savo ranką, kas papasakos savo

gudriausį ir pikčiausį gyvenimo darbą. Drąsusis vagis pasiryžęs dar kartą apgauti karalių. Jis nuėjęs pas faraono dukterį ir prisipažinęs, kad jo pikčiausias darbas buvęs nugalabinti brolį, bet gudriausis prigirdyti sargus. Tai girdėdama karalaitė, paėmusi jo ranką, bet vagis kuo greičiausiai pabėgęs, palikdamas karalaitei negyvą savo brolio ranką. Karalius jau nebesitikėdamas apvilti klastingąjį vagį, paskelbęs dovanoti nevidonui bausmę, jei patsai pas jį atvyktų. Tai ir padaręs piktadarys. Pagaliau nustebęs faraonas atleidęs nusikalteliui jo baisią nuodemę ir atidavęs jam savo dukters ranką.

Ta garsiojo istorininko apysaka apibūdina ne tik faraonų griežtumą ir širdies kilnumą, bet ir valdinių vikrumą ir menininkų pajėgumą. Jei karalius su visa valdininkų armija neįstengė surasti paslėptų durų, tai reikia pripažinti, kad statytojas buvo labai gabus ir grabnus.

Antikės antikė.

Meno istorininkai senųjų graikų meną pavadino antike (senove), manydami, kad jis buvo visų seniausis menas pasaulyje. Tai buvo klaida. Skaitytojai bus įsitikinę, kad prieš graikų klestėjo sumerų, babiloniečių, asiriečių, persų ir Egipto kūryba.

Heinrichas Schliemann, atkasdamas Mikėnus ir Tirintą (apie 1876. m.), įrodė, kad pačioj Graikijoj antikė nebuvo jos pirmapradis menas, bet dar prieš 2000 m. Graikijos kultūra pasižymėjo puikiais meno padariniais. Taigi klaisikai nebuvo pirmieji menininkai, bet vos kitų pasekėjai; ne meno mokytojai, o mokiniai. Todėl ir antikė griečiau reiketų pavadinti antikės modernizmu arba paveldėtoja, o Mikėnų ir Tirinto kūryba „Antikės antike".

Graikų kurybos pradžią tenka dėti į septintąjį šimtmetį pr. Kr. Tik atsidanginus dorijams į Peleponesą (1104. m. pr. Kr.), helenai ėmė galvoti apie savąją kultūrą. Dėl geresnės orientacijos pravartu susipažinti su įvairiais tos kultūros periodais.

I. Archainė kūryba iki 600 m. pr. Kr.
II. Evoliucijos laikotarpis iki persų karo pabaigos (470).
III. Klestėjimo periodas iki Aleksandro Didžiojo (330).
VI. Nuo Aleksandro Didžiojo iki Korinto sugriovimo (146).
V. Graikų kūrybos perkėlimas į Romą.

Mikėnų ir Tirinto meno atradėjas, kaip sakėme, buvo Heinrich Schliemann. Jis gimė Meklenburgijoj 1828. m., bet mirė 1890. m. Savo pašaukimu buvo pirklys, ir gyveno Petrapilyje (Leningrade). Sutaupęs pinigų, jis iškeliavo į Mažąją Aziją, ir patapo garsiausiu Europos archeologu. Atkasęs senąją Troją, vyko į Peloponesą, ir arti Argoso, į pietus nuo Korinto, surado Mikėnų ir Tirinto griuvėsius, davusius įdomių radinių iš Graikijos priešistorinių laikų.

Mikėnų kultūra.

Mikėnų istorija, apipinta mitais ir apklota stora migla, atkasus jos liekanas, žymiai paaiškėjo. H. Schliemann, aptikęs Trojos griuvėsius, sekdamas Homero Odiseja, ėmė ieskoti Agamemnono ir Menelao tėviškės, ir tikrai ją rado Argolidoj, Peloponeso šiaurės rytų dalyje, netoliese nuo Argos miesto. Pasirodė, kad Trojos epas nebuvo tik poetinga pasaka, bet rėmėsi istoriniais faktais.

Anot padavimų Mikėnus įkūręs Atreus, Tantalo ainis. Tai buvusi labai turtinga karalių sostinė ir plačios provincijos centras. Ten atrasti gintaro gaminiai rodo, kad Mikėnų valdovai vedė prekybą su tolimu pasauliu, siekdami net Baltijos jūros bei Lietuvos. Deja, istorinėj epokoj Mikėnai užima vos antraeilę vietą pasaulio istorijoj. Juos galutinai sunaikino argosiečiai 468. m. pr. Kr., tepalikdami griuvėsius. Su sostine dingo ir jų aukšta kultūra.

Atkasti Mikėnus (Mycenae) pradėjo Schlieman ir Stamatakis 1876. m., bet baigė Tsuntas apie 1888. m. Kasinėjimai davė kuo geriausių rezultatų.

Mikėnų akropolis užėmė didelį trikampį plotą, turintį savo ilgiausioj vietoj 300 m. Taigi jo apimtis didesnė negu Atėnų. Visas tas plotas apvestas storu mūru, kurio milžiniški akmens nėra glaudžiai suleisti, bet palieka spragas mažų akmenėlių pildiniams. Didieji akmens buvo poligonaliai aptašyti. Mūro storis siekia iki 7 m, bet vietomis yra žymiai plonesnis. Jis turi dvi angas: didesnę į rytus, o mažesnę į šiaurę. Pirmoji, pavadinta Liūtų anga (žiūr. pav. 79), prieš Schliemanno kasinėjimus buvo iki pusės užberta. Į angą vedė 15 m ilgas kelias pro du bastionu. Ant durų, pagamintų iš 4 kolosalių monolitų, buvo trikampė spraga, sutaupyta mūrui palengvinti. Į tą trikampį įstatyta plokštis su reljefais, vaizduojančiais dvi liūtes, stojančias pirmutinėmis kojomis ant tarp jų stovinčios kolonos postumento, pasuktomis į priekį galvomis, kurių jau nebėra. Kolona visai panaši į dorijų stulpą, ir bus davusi jam pavyzdžio. Liūtai čia rodos turėti tos pačios reikšmės kaip ir sparnuoti jaučiai prieš Asirijos palocius, bet kolona simbolizuoja rūmus. Tai galėjo būti ir miesto bei valstybės herbas.

Netoliese angos Schliemann aptiko kapus. Jie esą Trojos herojų nekropolis, būtent: Agamemnono, Kasandro, Eurimidono, Elektros ir Atreaus kapai. Savo hipotezą S. remia Pausanijo aprašymais.

Toliau rado rūmų griuvėsius. Šuliniai su vambzdžiais į tolimus šaltinius nurodo, kad akropolis buvo ir tvirtovė, kurios sumaniai įrengtos cisternos tiekė vandens apgulos metu.

Už citadelės aptikti paminklai liudija, kad ten buvęs žemutinis miestas, apvestas mūru, kaip kadaise mūsų Vitniuje. Ypatingai įdomus vadi-

namas Atreaus iždas, ištirtas graiko Stamatakio 1876. m. Jis turėjo kaugės formą ir buvo pastatytas kalvos šlaite. Į jį įeina per 35 m ilgą dromą pro 5,5 m aukštą angą, itin panašią į Liūtų angą. Ir ant jos buvo sutaupytas trikampis, kad sunkus mūras perdaug neprispaustų durų sijyno. Portalą puošė dvi alabastro kolonos, kurių bazės dar tebestovi. Viduje rotunda, dengta kopula, skirta nekrokultui. Kopula buvo pagaminta iš 33 sluoksnių plytų ir papuošta įvairiais metalo ornamentais. Iš rotundos įeinama į keturkampį kambarį, kuriame buvo palaidotas numirėlis.

Pav. 79. Liūtų anga Mikėnuose.

Antkapis bus statytas XIII. ar XIV. šimtmetyje pr. Kr. Šalia jo stovėjo daugiau panašių pastatų. Juos pavadino iždais dėl to, kad karstai buvo apkrauti visokiomis brangenybėmis, kurias, deja, pagrobė plėšikai.

Graikas Tsuntas ištyrė aibę uolų kapų kalno šlaite. Apiberti uolų griuvėsiais, jie nebuvo pastebėti plėšikų ir jų turtai laimingai išliko.

Iš Schliemanno radinių ypač paminėtina 5 aukso maskos, padengusios vyrų kaukoles. Ant moterų galvų maskų nedėdavo, užtat jos buvo papuoštos brangiais akmenimis.

Be to Mikėnų nekropolyje rado daug kitų auksinių dalykų: ąsotį, diademą, sagas, vainiką, sidabrinę karvės galvą aukso ragais ir aibę visokių papuošalų. Ant vienos aukso plokštelės atvaizduotas pastatas leido archeologams rekonstruoti Mikėnų palocius.

Dar gausesni buvo pigesnių metalų radiniai: švino figurėlės, ąsočiai, vazos. Vieno ąsočio graviūra rodo polipus, plaukiančius tarp vandens augalų. Dramblio kaulo raižiniai vaizduoja įvairias figūras. Gražias medžioklės scenas aptinkame ant vieno bronzos durklo, inkrustuoto auksu ir sidabru. Jo technika atmena Achilejaus skydą, smulkmeniškai aprašytą Homero. Medžioklės scenas aptinkame dargi ant aukso žiedų.

Mikėnų griuvėsiuose rado ir tapybos fragmentus. Viename sienos paveiksle pastebima prisirengimas į lenktynes. Vyrai veikia basi, šikšnomis apviniotomis blauzdomis, plikomis rankomis, bet papuoštomis apyrankėmis. Kitas fragmentas vaizduoja žmones asilo ir vilko galvomis, nešančius ilgas kartis, ant kurių bene bus buvę pakabinti laimikiai. Vėl kitas rodo moteriškes, aukojančias prieš altorių.

Kai kurie radiniai dar rodo primityvias, archaines lytis, bet kiti pasižymi itin dailiu darbu, prisiartinančiu klasikiniam menui. Ypač čia paminėtina aukso karūna, karvės galva, aukso diadema, aukso plokštelės su drugio ir jūros polipo atvaizdais, aukso maskos, ąsočiai ir k.

Vis tai įtikina mus, kad Peleponese tarp 20. ir 10. amžių klestėjo aukšta kultūra ir pavyzdingas menas. Deja, įsidanginus dorijams į Graikiją, jų lygmuo smarkiai nupuolė, ir Peleponeso gyventojai grįžo į barbarizmą. Vos 6. šimtmetyje Mikėnų kultūra vėl atgijo ir pamažu pakilo iki klasikizmo.

Tirinto menas.

Peleponese tarp Argoso ir Nauplijos miestų, į pietus nuo Mikėnų, arti Palen-Kastro sodybų keleivis pastebi grandiozius griuvėsius, kokių pasaulyje nedaug tenka matyti. Tai Tirinto liekanos. Anot legendos čia gimęs Heraklesas, o tvirtovę statę ciklopai arba pasakingi milžinai. Iš tikrųjų, pažvelgus į mūro blokus, turinčius 3 m ilgio 1,5 m storio ir sverenčius po 13 tonų, reikia stebėtis, kas be modernių keltuvų bei kranų galėjo juos šen sunešti. Tikrai, tai antžmogių darbas.

Pausanias (graikų rašytojas 2. amžiuje pr. Kr.) tvirtina, kad tie kolosai buvę paprasti laukų akmens, bet Schliemanno ir Dörpfeldo tyrinėjimai įparodė juos buvus poligonaliai tašytus ir be cemento sukabintus.

Jei sunku buvo pastatyti tvirtovę iš tokių kolosų, tai nelengviau galėjo ją sugriauti bei užimti. Tačiau argosiečiai 468. m. pr. Kr. ją sunaikino, tepalikdami vos griuvėsius. Ir čia pasibaigė garbingos praeities istorija. Nebetekę savo sostinės, tirintiečiai nustojo ir savo civilizacijos, ir virto barbarais.

Tirinto (Tiryns) citadėlė stovėjo ant kalvos, pasikeliančios trimis terasomis, ir buvo apvesta storu (iki 17 m) mūru. Jos nuovade rado hales, kiemus, kareivines, palocius, propilejus ir angas. Pastatų santvarka atmena

asiriečių tvirtoves bei palocius. Rūmai statyti iš žalių plytų ir akmenų, bet kolonos, sijynai ir lubos buvo medinės.

Ginimosi tikslui tvirtovė buvo pastatyta iš milžiniškų akmenų. Kad geriau pastebėtų priešų veiklą, joje buvo įtaisyti koridoriai arba galerijos, dengtos storomis velvėmis (žiūr. pav. 80). Tos velvės gauta, iškišant aukštesnius akmenų sluoksnius per žemesnius, kol galutinai susisiekė, sudary-

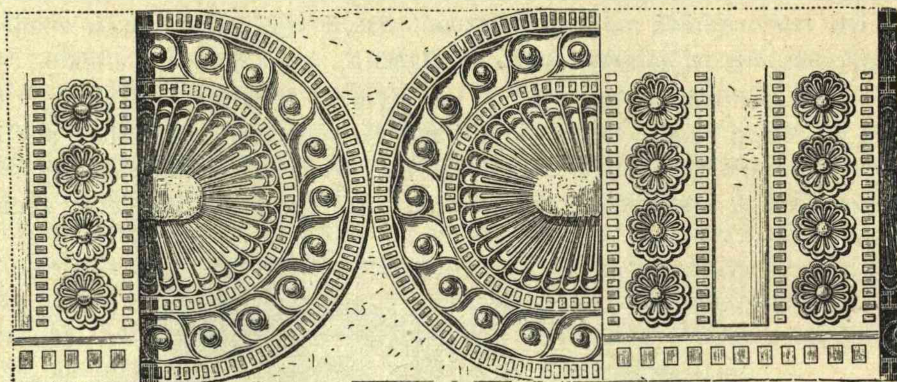

Pav. 80. Tirinto galerija.

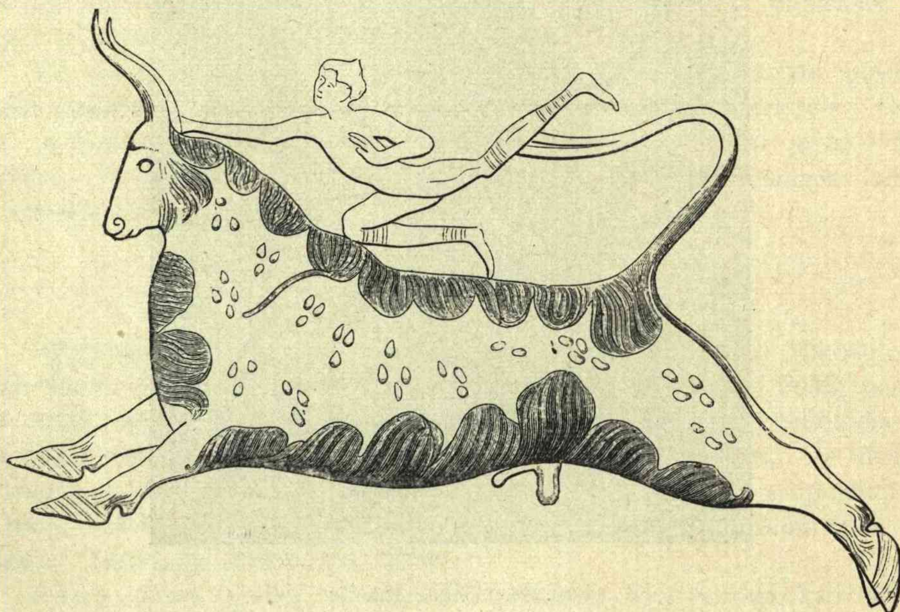
dami tvirtą velvę. Tą statymo būdą vėliau pasiskolino romėnai, ir išvystė iki klasikinio tobulumo. Palocių vidus apmetė tinku, arba asiriečių būdu išklojo alabastro plokštimis.

Alabastro klojiniai buvo papuošti puikiais fryzais (žiūr. pav. 81). Apie juos užsimena jau Homeras savo Odisejoj (VII, 86), aprašydamas Alkinooso palocių. Jie susideda iš pusrožečių, apjuostų spiralių kaspinais. Jas jungia vertikalės juostelės triglifų pavidalu. Rožečių ir spiralių akelės aplietos mėlyno stiklo tirpiniu, graikiškai vadinamu „kyanos". Todėl ir visas fryzas pavadintas kyanofryzu.

Be reljefų išliko dar sienų tapinių fragmentai. Ypač gerai pa-

Pav. 81. Alabastro fryzas Tirinto palociuje.

Pav. 82. Sienos paveikslas Tirinto palociuje.

reikšti gyvulių ir žmonių judesiai, kad ir linearine technika (žiūr. pav. 82). Baisiu greitumu bėgąs jautis, o ant jo ekvilibristas, darąs salto mortale, gyvai atmena Homero pasakojimus apie lenktyniavimus (Il. XV., 668), kur vaizduoja veiklų raitelį, kurs, išsirinkęs keturius šiauniausius arklius, joja miestan, tarp nustebusių vyrų ir moterų eilių, lengvai peršokdamas nuo vieno ant kito žirgo.

Grindos apklotos raudona mase su mėlynomis juostomis. Toj masėj pastebima kalkakmenių gabalėliai, kurie bus įspausti dėl didesnio

patvarumo. Karaliaus palociuje jos ypatingai gražiai atrodo ir gerai užsilaikė.

Ar Homeras, gyvenęs IX. amžiuje pr. Kr., savo akimis matė Tirinto palocių gražybes (žinoma, kol dar nebuvo aklas), stačiai pasakyti negalima, bet jo aprašymai pilnai atatinka archeologų tyrinėjimus.

Kurios tautybės buvo Mikėnų ir Tirinto gyventojai, tikrų žinių dar neturime. Spėjama juos buvus pelasgus. Bet tas pavadinimas tikros nuomonės apie jų tautybę dar neduoda, kadangi pelasgais vadino senosios Graikijos, Archipelago, Mažosios Azijos ir Italijos gyventojus, kurie tačiau vieningos tautos nesudarė. Ir trakus, frygus, lydiečius, etruskus ir ilyrus vadino pelasgais, bet kas gali pasakyti, kad jie buvo vienos tautybės. Viena tik neabejotina, kad Mikėnų ir Tirinto gyventojai nebuvo graikai. Palocių prabangingas įrengimas, papuošalų pomėgis, nekropolių puošnumas leidžia manyti juos kilus iš oriento. Kūrinių stilius rodos patvirtinti tą hipotezą. Tolesni etnografiniai tyrinėjimai gal duos tikslenių rezultatų.

Dr. H. Schliemann, atkasęs Trojos, Mikėnų ir Tirinto griuvėsius, didžiavosi radęs Trojos herojų kapus, bet jo įrodymai bene bus tik entuziasto spėliojimai. Viena tačiau galima tikėti, kad Homero epų branduolis nėra iš piršto išlaužtas, o istorinių faktų pakartojimas, išpuoštas žavinga mitologijos poezija.

Kretos kultūra ir menas.

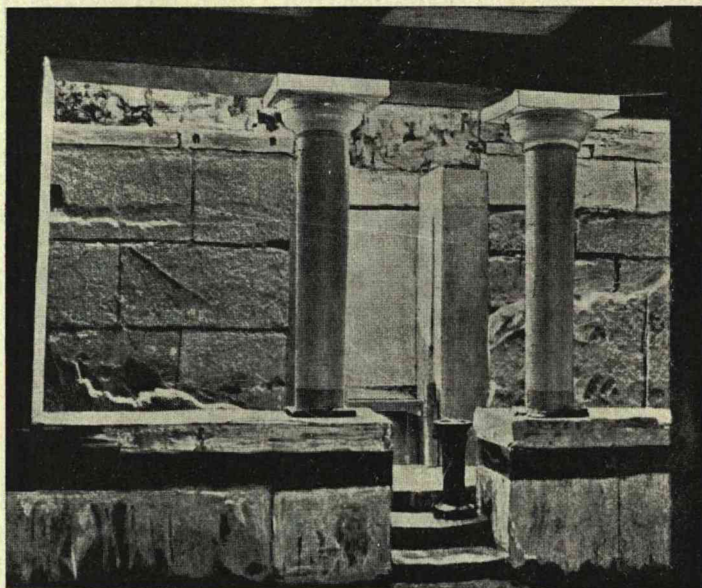
Atkasus Trojos, Mikėnų ir Tirinto liekanas, imta manyti, kad jų kultūros centras bus buvusi Kretos sala. Stovėdama tarp Azijos, Afrikos ir Europos, ji lengvai galėjo tarpininkauti tarp įvairių kraštų civilizacijos. Legendos apie Minotaurą ir Labirintą galutinai atkreipė archeologų dėmesį į Kretą. Gal neveltui Homeras ją pavadino šimto angų miestu.

Deja, vos dvidešimtasis amžius suprato jos misiją ir iškėlė jos aukštos kultūros davinius. Didžiausių nuopelnų šiuo atžvilgiu turėjo dr. Evans, atidengęs Knososą, ir Halbherr, ištyręs Festo (Phaestas) griuvėsius.

Jų iškasenos išaiškino daug pasakingų dalykų, ir įrodė, kad graikai savo elementus ėmė iš tikrenybės. Neabejoju, kad mano skaitytojai žino Minotauro legendą. Vis dėlto dėl aiškumo ją čionai nors keliais žodžiais pakartosiu. Kretos karalius Minos, užpykęs ant atėniečių už jo sūnaus nužudymą, uždėjo jiems bausmę, reikalaujančią, kad jie kas 8 metus paaukotų Minotaurui (baisūnui žmogaus kūnu ir jaučio galva) po septynius berniukus ir septynias mergaites. Tezejus (Theseus), tai išgirdęs, nuvyko Kreton, susipažino su Minoso dukteria, ir ją pagaliau vedė. Jai padedant, jis pasiryžo nugalabinti pabaisą. Deja, Minotauras gyveno Labirinte arba požeminiame palociuje su tokia aibe koridorių bei kambarių, kad kiekvienas

jo lankytojas turėjo žūti, neberasdamas išeities. Sumani Ariadnė įdavusi vyrui siūlų kamuolį. Tezejus, nugalabinęs baisųjį milžiną, sekdamas išvyniotu siūlu, laimingai pagrįžęs į žemės paviršių. Tas mitas išaiškina durų jaučių kilmę. Jaučius aptinkame asiriečių, persų ir Egipto kūryboj, o Sinajo pakalnėj izraelitai nusilie|o aukso jaučiuką. Taigi ryšiai tarp Azijos, Afrikos ir Europos ryškiai matomi.

Archeologai įrodė, kad Kretą (Biblijos Kaphor) neolitiniame periode (apie 3300 m. pr. Kr.) apgyveno viduržemio rasė, kuri ilgainiui, susimaišiusi su Mažosios Azijos rasėmis (hetitais, filistinais, likiečiais) ir Egipto

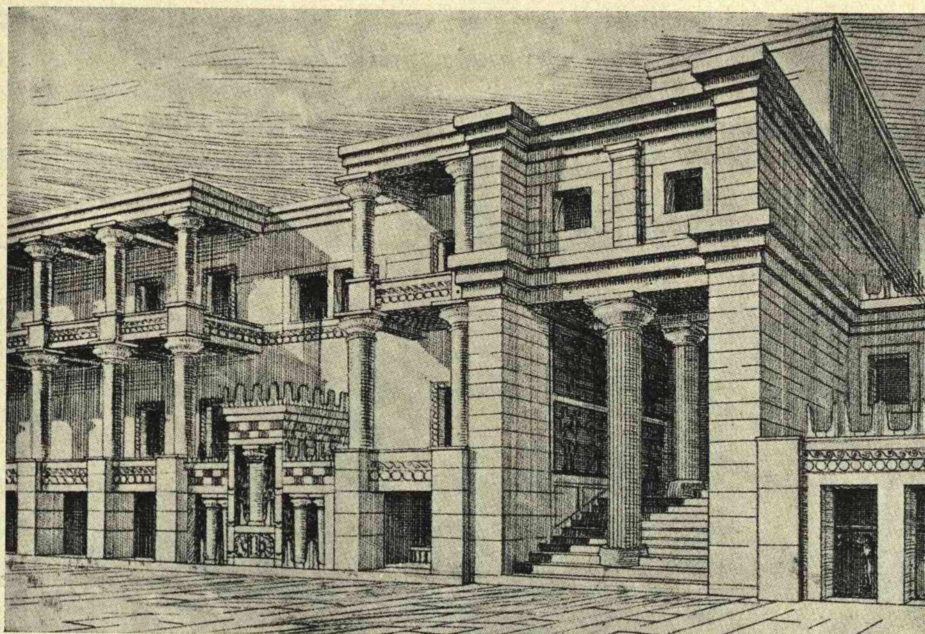
Pav. 82. Knososo pilies liekanos.

tautomis (egiptiečiais, libiečiais), sudarė Kretos rasę. Tai patvirtino jų radiniai, rodą bendrus bruožus su Chaldejos ir Egipto menu.

Kretos valstybę anot graikų padavimų įkūrė M i n o s, kodėl ir visus jos piliečius pavadino minosiečiais. Jų civilizacija nuo XX. iki XI. šimtmečio prieš krikščioniškąją erą buvusi labai aukšta. Graikai, atvykę Kreton apie 1400 m. pr. Kr., nudeginę senąją Knosos' pilį, bet dorijai, įsibrovę XI. amžiuje pr. Kr., galutinai ją pavergę. Nuo to laiko kretiečiai nebeatgavo savo nepriklausomybės, ir pamažu sutapo su helenais.

Iki šiolei geriausiai ištirta Knososo ir Festo griuvėsiai.

K n o s o s. Tas miestas, kurs randasi Kretos šiaurinėje dalyje, buvo Minoso sostinė (XVIII. šimtmetyje pr. Kr.). Čionai dr. E v a n s aptiko milžiniško palociaus pamatus, atmenančias asiriečių ir Mikėnų pilis. Išlikusios

Pav. 83. Knososo pilies frontas. Rekonstrukcija.

Pav. 84. Knososo pilies sandėlis.

kolonos, remiančios sijyną, visai panašios į dorijų kolonas, bet sulaibėja ne aukštyn, o atvirkščiai (žiūr. pav. 82). Mūrai apačioj buvo iš tašytų akmenų, bet viršuje iš žalių plytų ir medžio. Jų frontas gana suraizgytas ir atmena dabartines vilas (žiūr. pav. 83). Asla ir lubos cementuotos, bet vidaus sienos apmestos tinku ir ištapytos freskais. Visa pilis turi aibę pastatų, sugrupuotų apie kiemus, iš kurių gavo savo šviesą. Rasta ir karaliaus sosto salė su akmens sostu valdovui ir suolais valdininkams.

Pav. 85. Knososo pilies ponios.

Palociaus labirinte nelengva susivokti. Yra daug apartamentų, kurių paskirimas visai neaiškus. Be karališkųjų patalpų ten aptinkame trobesių krautuvėms, sandėliams (žiūr. pav. 84), sargybai, ūkio padargams ir t. t. Visur matoma dvigubo kirvio ženklas. Spėjama, kad neolitiniame laikotarpyje tas kirvis bus turėjęs sakralinės reikšmės, kadangi jį aptinkame ir šventovėse, kur stovėjo švento vandens rezervuarai celebransui nusiplauti prieš pamaldas, alyvos ragai pašventinimams, įvairūs ąsočiai, trikojai, statulėlės ir kiti kulto rykai. Moterų skyriuje aptinkame alyvos spaudžiamas mašinas su loviais alyvai tekinti į ąsinius. Iš to galima padaryti išvadą, kad alyvos gamyba jau buvo gerai žinoma ir pavyzdingai įrengta.

Daugiausia dėmesio kreipia į save tapinių fragmentai, rodą neabejotiną kilmę iš vidurinės Europos. Ypač gerai vykę ponių atvaizdai (žiūr. pav. 85). Stebėdamas jas, manai būti Paryžiaus salone. Iš tikrųjų,

mūsų modernistės galėtų iš jų daug ko pasimokyti. Diskrečiai dekoltuotos, puikiomis kuafiūromis, gražiomis manieromis ir lengva gracija jos teikia gražių pavyzdžių mūsų saloninėms ponioms iškilmių metu. Jų natūralios pozos, gerai išlavintas skonis ir padori gaiva rodo, kad jos nebuvo naujokės draugavimo atžvilgiu.

Kad moterys buvo laikomos lygiagrečios vyrams, įtikina kitas tapinys, vaizduojąs sporto scenas. Išdykęs jautis bėga šuoliais. Per jo galvą šoka vyras, darydamas labai pavojingą šūksnį. Už jo stovi moteriškė, tapyta egiptiečių būdu geltona, kada vyras pareikštas raudona spalva. Ji laukia momento, kada vyras atsistos ant žemės. Kita moteriškė, stovėdama prieš jaučio galvą, pasiruošusi pakartoti pavojingąjį šuolį. Iš to aiškiai matyti, kad kretiečiai nedarė jokio skirtumo tarp vyro ir moters pajėgumų.

Ta moters emancipacija ir šiandien, po 4 tūkstančių metų, padarytų teigiamo įspūdžio, o jau priešistoriniais laikais jos ir sulaukti, rodos, negalima buvo. Taigi kai kurių antropologų tvirtinimas, kad moteriškė vos krikščioniškoj eroj, išsivysčius madonos kultui, susilyginusi su vyru, pasirodė klaidingas. Aukštai civilizuotos tautos visados gerbė moteriškę, o miškinės ir nūnai laiko ją verge. Motinos diena, praplitusi dabar po visą kultūringą pasaulį, aiškiai rodo, kaip kilnus moteriškės pašaukimas pasaulio civilizacijos raidoj.

Kaip kretiečiai gerbė moteriškę, ryškiausiai matome jų liturginiuose paveiksluose. Tikybinės apeigos be moterų Kretos saloje buvo neįmanomos. Jos sudarė sakralinių ceremonijų integralinę dalį. Nieko nereiškia, kad jos freskuose gana sumariškai atvaizduotos. Tas pavíršutinumas dar patvirtina jų tikybos neabejotinas dogmas.

Knososo muzejuje eksponuotos emaljuotos fajanso figūrėlės dar tiksliau vaizduoja moteriškės pagarbą. Tarp jų daugiausia aptinkame kunigienių su tiara ant galvos. Jos gana moderniškai aprėdytos, bet pasižymi rimtu kuklumu. Visų rūbai siekia žemės, liemuo rūpestingai apjuostas, sijonai horizontaliai suklostyti, krutinė ir kaklas padoriai padengti. Tačiau nemaža figūrėlių gyvai atmena Egipto kūrinius. Tai leidžia manyti, kad kretiečiai dar prieš 4000 metų turėjo ryšių su šiaurės Afrika.

Netoliese Knososo pilies aptiko nekropolį su daugiau negu šimtu kapų, iškaltų iš uolos. Jų vienas rodos būti karaliaus. Čia, kaip ir Mikėnuose, į kapą veda alėja (dromos). Koplyčia gedulingoms pamaldoms, kaip ir ten, dengta kopula, o lavonas padėtas keturkampiame kambaryje šalia koplyčios. Kitame antkapyje, arti Festo, rado urną su mirusiojo palaikais. Jos vienoj pusėj atvaizduotos deivės ir kunigienės ratuose, kuriuos veža grifonai. Toliau matome kunigienes, apsirėdžiusias liturginiais rūbais, aukojančias jautį, kurio kraujas teka į vazą. Trys vyrai, apsivilkę kailiais, atnašauja dovanas numirėliui, pastatytam prie medžio.

Festas. Tai vienas seniausių Kretos miestų. Kadangi Festą (Phaeston) mini Homeras savo epuose, tai italiečių ekspedicija vadovaujama Halbherr'o ir Pernier'o, sumanė ten paieškoti senovės liekanų. Savo kasinėjimą ji pradėjo 1900. m. ir netrukus susilaukė kuo geriausių rezultatų. Atidengta didžiulio palociaus pamatai, itin panašūs į Knososo pilies liekanas, su kiemais, kiemeliais, profilejais, koridoriais, cisternomis, magazinais, dirbtuvėmis, salėmis. Manoma, kad vis tai buvo statyta to paties Minoso, bet jau brangesne medžiaga. Po Festo pilies griuvėsiais aptiko dar senesnio palociaus pamatus iš neolitinio periodo (XX. amžiaus pr. Kr.). Iškasenų radiniai padėti Kandijoj, Kretos sostinėj.

Arti Festo tie patys archeologai aptiko Hagia Triada vilos liekanas. Ir čia rado dviejų epokų sluoksnius. Viršutinis planas rodo labai komplikuotą palocių su peristiliais, kambariais ir sandėliais iš XVIII. šimtmečio pr. Kr. Ten aptiko itin vertingų radinių, iš kurių ypač paminėtina trys vazos. Ant vienos bareljefu atvaizduoti pjovikai, nešą ilgakočius dalgius. Jie seka muzikantą su sistra ir tris dainuotojus. Visi turi ant galvos biretus, o apie gurnius libiečių priejuostes. Vaizdas itin realus ir gyvas. Tolygiai įdomus lempų liustras, kur vietoj žvakučių matome lemputes. Gana gerai išsilaikė sienos freskai ir molio plokštelės. Palocių sunaikino atejūnai apie 1450. m. pr. Kr.

Kretos kasinėjimai dar nebaigti, ir tolesni tyrinėjimai be abejo atidengs dar daug paslapčių. Archeologai nepailsdami vis dar kasinėja neištirtus plotus, rasdami labai vertingų liekanų. Amerikiečiai, tyrinėdami Gurnio sodybas, rado „Minoso Pompeją“ (iš 1700—1500 m. pr. Kr.), taip pavadintą dėl jos puikių liekanų. Prancūzai su dr. Evansu pryšakyje ištyrė Lato' griuvėsius, atidengdami rūmų, krautuvių, templių ir aikščių ansamblį iš VI. iki III. šimtmečio pr. Kr.

Perskaičius radinių antraštes, paaiškės ir kitos problemos, apklojusios stora migla Kretos meno istoriją. Deja, jos šriftas dar nesuprantamas, ir daug paslapčių neišaiškinta. Dabar vos težinome, kad Kreta buvo kultūros ir civilizacijos centras, leidžiąs savo gaivingus spindulius į platųjį pasaulį. Ten aptinkame Chaldejos, Egipto, Graikijos ir vidurinės Europos pėdsakus, bet tikslių meno importo ir eksporto davinių dar neturime. Rodos, kad kretiečiai bus pasisavinę daug svetimų elementų, juos savotiškai perdirbę ir paskleidę po kitus kraštus.

Deja, jų pačių nuomonės dar netenka sužinoti, kol mokslo vyrai neišaiškins jų raštų. Dr. Evans jų alfabete mano sužiūrėti Egipto hieroglifus, bet S. Reinach randa jų raidžių panašumą į graikų šriftą. Jis dargi tvirtina, kad kretiečiai pasisėmę žinių iš Europos neolitinio periodo. Vienas ir antras rado nemaža pasekėjų. Kuri nuomonė tikresnė, parodys būsimi archeologų tyrinėjimai.

Epilogas.

Susipažinome su seniausių tautų kultūra bei kūryba, ir įsitikinome, kad meno prieaušrio rekia ieškoti priešistoriniuose laikuose rytų žemėse. Anot žymiausių mokslininkų žmonijos lopšys buvęs Mezopotamijoj. Ten būta Edeno arba Rojaus, ten tvanu Dievas nubaudęs nusikaltėlius, ten stovėjęs Babelio bokštas, ten buvusi patriarchų tėvynė. Archeologai patvirtina tą hipotezą, nurodydami į Biblijos davinius.

Migla ir rūkas apklojo tą laimingą kadaise kraštą. Išmirė senosios kultūringos tautos, puikiausi meno produktai virto griuvėsiais bei subirėjo į šukes ir dulkes. Tačiau tos žilos senovės genijus dar tebegyvuoja, šviesdamas visam pasaliui. Kaip radiumas jis glūdi pasislėpęs žemėje, skleisdamas nematomus spindulius į aptemusius horizontus.

Tam radiumam surasti archeologai paaukojo savo jėgas, surengė gausias ekspedicijas, ir nežiūrėdami pavojų, įsikasė į žemes, uoliai ieškodami senovės genijų kibirkščių. Turtuoliai ir valstybės nepasigailėjo lėšų tam kilniam darbui, gausiai finansuodami jų užsimojimus. Greit milijonai išaugo į milijardus, ir pasaulio muzejai prisipildė brangenybėmis, kurių nenupirksi aukso svoriu. Idealizmas atgavo savo pilietybės teises, ir prieš galingąjį genijų materializmas turėjo nulenkti savo kietą sprandą.

Apžvelgę civilizacijos eigą, pastebėsime, kad tas genijus tebeveikia pasaulį. Kaip raudonas siūlas jis tebesiskverbia pro visus kultūros reiškinius, ir jo diegus aptinkame visose kūrybos srityse, nuo 5000 m. pr. Kr. iki šių dienų.

Tie, kas mano, kad senovės menas naujovės nepaliečia, labai klysta. Pažvelgę į modernią architektūrą ir palyginę ją su Mezopotamijos pastatais, rasime labai panašių lyčių, tik savotiškai pakeistų. Kad seniau architektūros kubus statė lygiagrečiai, dabar juos kelia ant kitas kito. Plastika dar daugiau turi bendrų bruožų su senove. Čia ir ten tas pats idealizuotos tikrovės siekimas. Nutolimas nuo to idealo naujovės patenkinti neįstengė ir teigiamų rezultatų nedavė. Tapytojai visų daugiausia mėgino surasti naujų kelių vaizdybai, nueidami iki kubizmo ir futurizmo. Bet, kas pastaruoju laiku lankė didmiesčių galerijas, bus pastebėjęs, kad modernizmas jau atgyveno savo amžių ir žada pasitraukti į archyvus.

Tą patį reiškinį pastebime ir kitose srityse. Jurisprudencija, prisitaikindama naujoms gyvenimo sąlygoms, rodos, daugiausia turėjo nutolti nuo senųjų tautų įstatymdavystės. Anot statistikos Amerikos Suvienytos Valstybės jau išleidusios 10 000 000 įstatymų, bet jų pagrindus rasime Humirabio kodekse, surašytame prieš keturius tūkstančius metų. Kanalizacijos sistemos diegus aptinkame Mezopotamijos ir Egipto kanaluose. Tolygiai prekyboj, navigacijoj, pienininkystėj, pramonėj randame kultūros prieaušry pradus.

Taigi antikinis pasaulis neperstoja veikęs ir modernaus žmogaus medžiaginio gyvenimo. Jo dinamika nuolatos skleidžia šviesą, atidengdama kilnių idealų horizontus, ir savo švyturiu siekia giliausių žemės sluoksnių.

Bibliografija.

Description de l'Egypte, ou Receuil des observations et des recherches qui ont été faites en Egypte pendant l'expédition de l'armée française. Paris 1821—1830.
Rosellini, I monumenti dell'Egitto e della Nubia. Pisa 1834.
Lepsius, R., Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien. Berlin 1847—1860.
Champollion, Monuments de l'Egypte et de la Nubie. Paris 1833—1845.
Mariette, Choix des monuments &. Paris 1856.
Prisse D'avennes, Histoire de l'art égyptien. Paris 1879.
Wilkinson, Topografy of Thebes and general view of Egypt. London 1835.
Ebers, Aegypten in Wort und Bild. Stuttgart 1879.
Perrot et Chipiez, Histoire de l'art dans l'antizuité. Paris 1882.
Maspero, Aegyptische Kunstgeschichte. Leipzig 1889.
Kayser, Fr., Aegypten einst und jetzt. Freiburg i. Br. 1889.
Meyer, E., Geschichte des alten Aegyptens. Berlin 1887.
Brugsch-Bay, Geschichte Aegyptens unter den Pharaonen. Leipzig 1877.
Bädeker, Unterägypten. Leipzig 1885.
Botta et Flandin, Monuments de Nineve. Paris 1846—1850.
Layard, The monument of Nineveh. London 1849—1853.
J. Fergusson. The Palaces of Nineveh and Persepolis restored. London 1856.
W. Vaux, Nineveh and Persepolis. London 1851.
Weissenborn, Nineveh und sein Gebiet. Erfurt 1851—1856.
G. F. Grotefend, Anlage und Zerstörung der Gebäude zu Nimrud. Göttingen 1851.
Loftus, Travels and Researches in Chaldaea and Susiana. London 1857.
Oppert, Expédition scientifique en Mesopotamie. Paris 1859.
Rassan, Excavations and Discoveries in Assyria. London 1882.
Fr. Kaulen, Assyrien und Babylonien. Freiburg i. Br. 1891.
J. Dieulafoy, La Perse, la Chaldée et la Susiane. Paris 1887.
Flandin et Coste, Voyage en Perse. Paris 1851.
F. Stolze, Persepolis. Berlin 1882.
L. Woolley, Ur und die Sintflut. Sieben Jahre Ausgrabungen in Chaldaea, der Heimat Abrahams. Leipzig 1930.
E. Unger, Babylon nach Beschreibung der Babylonier. Berlin 1931.
W. Andrae, Das Gotteshaus und die Urformen des Baues im alten Orient. Berlin 1930.

Max Frh. v. Oppenheim, Der Tell-Halaf — eine neue Kultur im ältesten Mesopotamien. Leipzig 1931.

Howard Carter und A. C. Wace, Tut-ench-Ammun, ein ägyptisches Königsgrab. Leipzig 1924—1927.

G. Kars, H. Schötz u. Co., Tiryns. Die Ergebnisse der Ausgrabungen des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches. Berlin 1912.

Person Axel, Vortrag über die Jahrhundertfeier des Archäologischen Reichsinstituts.

Friedrich v. Oppeln Bronikowski, Archäologische Entdeckungen im 20. Jahrhundert. Berlin 1931.

Edgar Dacqué, Urwelt, Sage und Menschheit.

Prof. Dr. P. Strods, Kāpēc jātic? Rīga 1938.

Burrows, Discoveries in Crète. 1907.

Mosso, Palaces of Crète. 1907.

Lagrange, La Crète ancienne. 1908.

Dussaud, Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée. 1910.

Hourticq, Encyclopédie des Beaux — Arts. Paris 1925.

Akimirkos rodyklė.

Turinys.